

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Historiska institutionen

Mysteriet M/S Kinnekulle

i skuggan av det kalla kriget

**UD:s efterforskningar efter en försvunnen
fartygsbesättning**

Jan Sjöberg
D-uppsats, vt 2000

Innehållsförteckning

Fyndet på havet	4
Stor uppmärksamhet och mycket mystik	6
Syfte och avgränsning	7
Källmaterial och litteratur	8
Utrikesdepartementets material	9
Disposition	11
Inledande efterforskningar 1948	12
Polsk besättningsman från M/S Kinnekulle häktad i Polen 1948	14
Besättningen bortförd på ryskt fartyg 1948	15
Säkerhetschefen informerar UD 1948 om ryskt uppbringande	15
Mary Johanssons förfrågan 1958 får UD att agera	16
Besättningen i polskt fängelse 1948	18
Frigiven fånge 1948: Svenskar i polskt fängelse	19
Sensationella nyheter i Sydsvenska Dagbladet 1948	19
UD agerar efter Mary Johanssons förfrågningar 1949-51	20
Jan Engfeldts sagesperson blir känd för UD 1964	22
Mary Johansson och Pavel Vesselov träffar Elna Gistedt 1966	25
Sovjetryska krigsfartyg på kurs mot M/S Kinnekulle 1948	25
Tysk organisation engageras 1950-54	26
Svenska fångar i polskt arbetsläger 1952 (1953)	28
Tyska Röda korset deltagar i efterforskningarna 1954-55	29
UD besöker den polske besättningsmannens familj 1958 och 1964	30
Första besöket, 1958	30
Andra besöket, 1964	32
Bertil Johansson fånge i Riga 1961 (1964)	34
Dansk matros avslöjar 1964 sitt möte med Bertil Johansson	34
Utrikesdepartementet agerar snabbt	34
Matrosen hörs av Göteborgspolisen	35

Förnyat förhör med matrosen	37
Utrikesdepartementet undersöker matrosens vittnesmål	39
Danska polisens rapport om matrosen	41
Polsk sjöman deltog 1948 i prejning av M/S Kinnekulle (1964)	43
Anonym kvinna 1964: Svenskar i polskt fängelse 1958	46
Ny kunskap om Thede Palms uppgifter från 1948 (1997–2000)	48
Det sovjetiska fartyget i Kaliningrad 1948 spåras	48
Thede Palms hemliga information kartläggs	48
Elna Gistedts vittnesmål 1964 och 1966 åter aktuella (1999-2000)	51
Kontakter med ambassaden i Warszawa under 1999	51
Nya uppgifter framkommer i Elna Gistedts vittnesberättelse 1966	53
Sammanfattning	56
Utrikesdepartementets agerande	56
Summering	59
UD-material ger uppslag till nya forskningsvägar	59
Bilaga 1: Intressanta forskningsområden beträffande M/S Kinnekulle	61
Bilaga 2: Kronologisk uppställning över händelser	63
Käll- och litteraturförteckning	65
Personregister	66

Fyndet på havet¹

Fredagsmorgonen den 20 februari 1948 gick den danske fiskekuttern H 1386 Marie av Jyllinge ut från Rödvig på Själlands östkust. Den vinterkalla Östersjön var orolig. Sjön gick hög och vindstyrkan var 7 beaufort (14-17 m/sek). Temperaturen -20° C. Det var kända vatten föraren *Christian Simonsen* (f. 1913) och hans medhjälpare *Holger Gunnar Andersen* (f. 1919) och *Valdemar Jensen* (f. 1928) färdades i. Samtliga var från Jyllinge.

För snart tre år sedan hade det andra världskriget slutat, och ockupationsmakten Tysklands styrkor tvingats bort från såväl land som sjöss. Men farorna på Östersjön var därmed inte borta. Minorna från kriget gjorde havet osäkert. Handelsfartygen var emellertid anvisade vissa leder, som var mindre farliga, och som egentligen skulle vara fria från minor. Men alla minor var inte alltid avlägsnade.

I och med freden hade dock inte krigsfartygen försvunnit från Östersjön. Andra världskriget följdes ju av det kalla kriget. Världen delades upp i två maktblock, öst och väst, med totalt motsatta idéologier. En järnridå hade fällts ned kring öststaterna, som *Winston Churchill*² beskrev tillståndet i Europa, och misstroendet mellan makterna var i det närmaste totalt. En rädsla för varandra piskades upp på båda sidor, och en tid efter krigsslutet grep något av en rysskräck folket.

Men av detta kände sannolikt inte de tre danska fiskarna något för stunden, när de som enda Rödvigsbåt kämpade sig fram över Östersjöns höga vågor. Efter någon timmes färd omkring nio sjömil sydost Rödvig påträffade de klockan 10.30 ett starkt nedisat fartyg utanför Stevns Klint söder om Køge bukt, drivande för ost sydostlig kuling mot land. De kunde inte identifiera den tremastade skonaren, möjligen utläsa bokstäverna K i n g. En brand hade troligen härjat på akterdäcket, som även syntes vattenfyllt. Försvarslöst mot vågor och vind och angripet av kraftiga ismassor gav det övergivna fartyget ett spökligt intryck. Ett drama måste ha utspelat sig i Östersjöns iskalla vatten.

Fartygets livbåt var förtöjd i aktern med en cirka 20 famnars lång stålwire. Den flöt med kölen upp, men syntes oskadad. Inget folk fanns på däcket, och ingen svarade på fiskarnas anrop. Christian Simonsen förstod genast att de funnit vad som på sjömannspråk kallas ett ”dött skepp”, tillåtet att bärga för den som så kan.

Christian Simonsen och hans män beslöt att själva bärga det övergivna fartyget. Detta syntes vara i sjövärdigt skick och bortsett från branden i aktern oskadad. Hade de bara kunnat, som de uttryckte situationen någon dag senare, borda skeppet, trodde de sig ha klarat av att segla det i säkerhet in till Fakse Ladeplads, Køge eller Köpenhamn. Eller i stället för att genast gå till en hamn sökt lugnare vatten, som vid exempelvis en plats kallad Hesteskoen. De skulle även kunnat välja att med hjälp av fartygets två ankare förankra det på platsen.

Vinden var emellertid så stark att fiskekuttern inte kunde gå tillräckligt nära för en bordning. Den enda möjligheten att komma ombord var med hjälp av en jolle, men någon sådan hade fiskarna inte med sig. De beslöt då att använda sig av fartygets livräddningsbåt, vilket var

¹ Uppgifterna i detta kapitel härrör från sjöförklaringen i Lidköping 480524, som finns på Landsarkivet i Göteborg. (Rådhusrätten i Lidköping – Domstolsärenden 1948 – 1952. G III:1)

² Winston Churchill 1945: ”Från Stettin vid Östersjön till Trieste vid Adriatiska havet har en järnridå fallit.”

mycket svårt i det hårda vädret. Gång på gång försökte de att vända livbåten och länsa den på vatten. Men förgäves. Efter fyra timmars kämpande insåg de det hopplösa i att forsätta och gav därför upp. Klockan var då 14.30.

Fiskarna återvände till Rödviiks hamn för att underrätta hamnfogden om det övergivna fartyget och samtidigt låna en jolle. Men väl inkomna till hamnen var ryktet om vad som väntade ute till havs snabbare än dem själva.

Fiskaren *Henry Olsen* (f. 1910) besökte sin syster, när han fick höra att det skett en minsprängning till havs och gjorde sig genast klar att gå ut med sin fiskekutter *Inger Irene* av Rödvig. Efter ett par minuter gav han sig iväg tillsammans med *Ernst Christensen*.

Någon minut senare löpte *Harald Olsen* ut med två besättningsmän i sin kutter. Sammanlagt var det 14 båtar som deltog i jakten ut från Rödvig till det döda skeppet. Alla med förhoppning om en fet bärgarlön. Klockan var då 16.00.

Vid denna tid kom polismannen *Gert Fischer* från Store Hedinge i ett tjänsteärende till Rödvig. Han såg att en mängd fiskekuttrar löpte ut ur hamnen, medan andra gjorde sig klara att följa efter, trots att det stormade och sjön var mycket orolig. Han fick veta att några fiskare från Jyllinge hade funnit ett övergivet skepp drivande omkring en timmes gång ost för Rödvig.

Efter att ha utfört sitt ärende begav sig *Gert Fischer* upp på vågbrytaren i Rödvig. Därifrån kunde han med blotta ögat se fiskekuttrarna styra rakt mot ett stort, tremastat skepp utan segelföring.

Henry Olsen och *Harald Olsen* samt föraren av fiskekuttern *Ena* var de första som närmade sig det övergivna skeppet. Då de kom fram satte *Henry Olsen* en jolle i vattnet. *Ernst Christensen* rodde denna över till *Harald Olsens* kutter, varifrån brodern *Knud Christensen* gick med i jollen. Sedan rodde de till fartygets akterända och gick ombord därifrån.

Därefter kom fiskarna *Frede Olsen* och *Harald Nielsen*, vilka seglade i den förstnämndes bottengarnsjolle. De lade också till i aktern och gick ombord. Enas förare stannade däremot kvar i sin båt.

När *Ernst Christensen* kommit ombord, gick han genast till fören och tittade ned i skansen för att förvissa sig om att inga människor fanns där. Men han undersökte inte fartyget närmare, utan var kvar på däck under hela bärgningen. Akterrummet, som han antog hade varit officershytt och kabyss, var fullständigt eldhärjat. Namnplåten hade brunnit till hälften, så att endast en del av namnet kunde läsas, nämligen ...kulle.

När de fiskare som först fann skeppet, *Christian Simonsen* och hans manskap, återkom, nu med en lånad jolle, hade ju flera Rödvigsfiskare kommit före dem, och skeppet var redan bordat. De styrde upp till fartyget och kastade en fånglina ombord. Men de första två gångerna låtsades de ombordvarande som om de inte såg den, och när de den tredje gången kastade linan helt över båten så att den nådde ned på andra sidan, kastade de andra den tillbaka överbord igen. Samtidigt förklarade de, att de skulle klara bärgningen själva. Underförstått, de ville inte dela med sig av den förväntade bärgarlönen.

Bärgningsarbetet pågick någon timme, innan Harald Olsen med sin kutter kunde dra fartyget i en ankarkätting in mot Rödvig, medan Henry Olsen låg med den andra kuttern akterut förbunden med skeppet för att vid behov kunna stoppa det. Ernst Christensen var kvar ombord under hela bärgningen. På detta sätt drog de i februarimörkret det döda skeppet in mot Rödvigs hamn. Under bogseringen slet sig fartygets livbåt och gick förlorad. Några fiskare hade dock tidigare konstaterat att det inte låg några människor under den.

Bärgningen skulle ha kunnat sluta lyckligt, men i sin iver att bemäktiga sig fartyget och hålla andra fiskare borta noterade bärgarna inte fartygets lastmärken i mörkret och beräknade inte hur djupt båten låg. När de nådde inloppet till Rödvigs hamn var vattendjupet inte tillräckligt, utan fartyget gick kraftigt på grund. Klockan var nu mellan 19.00 och 20.00.

Haveristens identitet blev snart känd. Det var motorseglaren Kinnekulle från Lidköping³, som varit på väg med kolbriketter från Ustka i Polen till Hälsingborg. M/S Kinnekulle tillhörde Rederiaktiebolaget Kinnekulle, som var ett av Thunbolagets många partrederier.

M/S Kinnekulle hade sju mans besättning: Befälhavare *Bertil Johansson* (f. 1913), Hjärtum, styrman *Sixten Henriksson* (f. 1919), Lidköping, kocken *Johan Wiström* (f. 1920), Göteborg, lättmatros *Åke Karlsson* (f. 1923), Torhamn, jungman *Algot Hansson* (f. 1925), Hogdals Nordby, jungman *Erik Johansson* (f. 1929), Örkelljunga och den polske medborgaren, jungman *Ryszard Mlodziewski*.

Stor uppmärksamhet och mycket mystik

Stor uppmärksamhet följde fyndet. Tidningar och radio rapporterade dagligen från Danmark om den efterforskning efter besättningen som gjordes både till havs och i luften. Tidningsreportrar anlände till Rödvig, gick ombord på M/S Kinnekulle och rapporterade hem om den begränsade branden akterut, som inte borde föranlett besättningen att lämna fartyget, om medtagna bästkläder, eller som de kallas på sjömansspråk landgångskläder, som inte pekade på panikåtgärder när båten övergavs, om fyra fullpackade koffertar på kojerna, om saknade sjömansböcker, om kvinnokläder, som tydde på en ombordsmugglad flykting, om en del personliga föremål, som låg kastade på kojerna, bl.a. ett album med ett foto av en vacker, ung flicka på en strand, underskrivet med tunn flickstil: ”Från din Stina i Simrishamn 1947. Glöm mig inte.”

Trots de många frågetecknen antog man först att besättningen lämnat fartyget på grund av branden, gått i livbåten, som sedan kantrat, varvid besättningen omkommit. Detta var även den uppfattning, som rådde under sjöförklaringen vid rådhusrätten i Lidköping den 24 maj 1948. Men snart tog rykten fart om sovjetisk eller polsk bordning av M/S Kinnekulle och fängslande av de sju besättningsmännen.

Mystiken skulle tättna ytterligare. M/S Kinnekulle hade lämnat den polska hamnstaden Ustka den 18 februari klockan 13.30. En och en halv timme senare avgick ett annat svenskt fartyg,

³ Kinnekulle byggdes som harpunfartyg 1919 i Tönsberg i Norge och gick som valfångare under namnet Sorka med norsk flagg i Södra Ishavet. Hon var en 33,34 m lång och 6,55 m bred tremastare, byggd i stål; såldes 1936 till Sverige, byggdes om från ångdriven harpunbåt till segelfartyg med hjälpmaskin – en tremastskonert eller skonare, som denna båttyp kallas. En 180 hkr dieselmotor insattes. Olika ägare fanns innan Thunbolaget köpte fartyget 1946. Formellt stod som ägare Rederi AB Kinnekulle (skeppsredare Johannes Antonsson, Kållandsö), ett av Thunbolagets partrederier. Se Granlund Sven m.fl., *Svenska seglare och motorseglare (1951)*, s 341f.

ångaren Iwan, med destination Oskarshamn. Detta fartyg nådde aldrig svensk hamn.⁴ Både besättning och båt var spårlöst borta. Även i detta fall spekulerades det mycket om vad som kunde ha hänt.

Syfte och avgränsning

När Utrikesdepartementet fick kännedom om fyndet av det övergivna M/S Kinnekulle tog det kontakt med de svenska legationerna i Moskva och Gdansk med uppmaning att undersöka om myndigheterna i Sovjetunionen respektive Polen hade någon kunskap om det inträffade. Detta var inledningen till över 50 års efterforskningar. Ända sedan 1948 har sökandet efter besättningen skett, periodvis i mindre eller större omfattning beroende på tillgången på tips och vittnesmål, men fortfarande väntar gåtan på sin lösning.

Redan tio år efter händelsen uttryckte UD-tjänstemän sin tvekan inför möjligheten att få klarhet i vad som hade hänt besättningen på grund av den långa tid som förflutit. Nu har det gått ytterligare 42 år och rimligtvis borde förutsättningarna att lyckas ha försämrats avsevärt, för att inte säga helt försvunnit. Men ingen har ägnat sig åt att granska händelsen på ett mångfasetterat sätt, att samla in alla kunskaper som står att få och analysera dem, utan den efterforskning som skett har bedrivits fragmentariskt, och det som skrivits är mycket begränsat om man undantar tidningsartiklarna.

Eftersom ingen systematisk sammanställning av allt material om den svenska skonaren har gjorts, måste mycket nytt vetande skapas för att åstadkomma en helhetsbild av fallet och därur, om möjligt, dra slutsatsen om vad som hänt fartyget och dess besättning. För att få en sådan helhetsbild att växa fram krävs i en framtid, som jag ser det, noggranna undersökningar inom olika områden, som berör M/S Kinnekulle. (Se bil.1!)

Det mest intressanta att granska är sannolikt Utrikesdepartementets material. UD har aldrig lagt ned Kinnekulleärendet, utan engagerat sig i detta alltsedan tragedin på Östersjön inträffade. Dess material kan därför förutsättas vara den mest seriösa och kompletta källan i motsats till allt annat om M/S Kinnekulle. Detta material kan bringa fram nya kunskaper, som tidigare varit förborgade, och det bör även avspegla, hur UD har agerat genom åren, och hur de hemliga kontakterna med Polen och Sovjetunionen har bedrivits. Det ger även svar på huruvida det nu efter det kalla krigets slut och efter kommunismens fall finns spår som tidigare stoppades vid järnridån, men som idag kan föras vidare, då denna har dragits upp.

Min hypotes är att Utrikesdepartementet med sin kompetens och sina omfattande, diplomatiska kontakter har gjort allt som varit möjligt för att dels bringa klarhet i vad som inträffade ombord på M/S Kinnekulle, dels bedriva efterforskningar efter besättningen med energi och noggrannhet utan att lämna någon möjlighet oprövad.

UD:s material lämpar sig alltså bäst vid en inledande forskning beträffande mysteriet M/S Kinnekulle. Men hela materialet är för stort för att behandlas i en *uppsats*, varför en *avgränsning* måste göras. Det faller sig då naturligt att börja med dokumenten från 1948 och gå framåt. I denna uppsats har jag därför valt att granska fallen i departementets dossier i den kronologiska ordning de förekommer och i den omfattning som de får plats i uppsatsen. Inom

⁴ Konsuln i Gdansk Arne Lellkis rapport från besök i Ustka 480227 , UD R 19 D/544 och bilaga i sjöförklaringshandlingarna.

denna ram kommer jag att beskriva och systematiskt sammanfatta detta material och även vara uppmärksam på nya rön, som kan leda till vidare efterforskningar. Delar av uppsatsen kan därigenom få en analytisk karaktär.

Syftet med uppsatsen är således dels att granska Utrikesdepartementets agerande fall för fall och se, hur departementet har behandlat och följt upp de rapporter som inkommit, och vilka initiativ det själv har tagit, dels att undersöka, om materialet ger uppslag till nya efterforskningar.

Det går inte att jämföra UD:s handläggningar i detta fall med andra liknande ärenden, eftersom någon sådan granskning av departementet inte är känd och sannolikt inte har förekommit tidigare.⁵ Men vid en bedömning av Utrikesdepartementets agerande måste man ta hänsyn till att under inledningsskedet och en lång tid framåt skedde efterforskningarna i det kalla krigets skugga. Förutsättningarna för UD att etablera kontakter och söka kunskap i de hermetiskt tillslutna kommunistländerna var oerhört begränsade. Dessutom kom Kinnekulle-ärendet att behandlas av många olika tjänstemän allt efter hand som åren gick, vilket måste motverkat effektiviteten i handläggningen.

Källmaterial och litteratur

UD:s dossier om M/S Kinnekulle utgör det största källmaterialet omfattande 730 sidor. Vissa handlingar är dubletter i den bemärkelsen att det kan finnas både utkast och färdig produkt. Dessutom ingår 113 kopior av tidningsartiklar, ofta kommenterade av UD-tjänstemän och med understrykningar av vissa partier. Chefen för UD:s arkiv och bibliotek departementsråd *Berndt Fredriksson* har ställt dossiern till mitt förfogande och dessutom släppt sekretessen på tidigare hemligstämplat material.

Denna dossier har beteckningen UD, R 19 D/544 Varje enskild handling har inget specifikt identitetsnummer. När jag fortsättningsvis lämnar sakuppgifter i framställningen som rör UD-handlingar, ger jag ingen källhänvisning, eftersom källan är denna dossier. I alla andra fall anges uppgifter om källan.

Dåvarande chefen för den militära underrättelsetjänsten, *Thede Palm*, var också involverad i efterforskningarna av besättningen.⁶ Några få handlingar om detta finns både hos *SÄPO* och hos *MUST* (Militära underrättelsetjänsten). *Krigsarkivet* har Thede Palms eget arkiv, men detta är hemligstämplat till år 2015. Minister *Nils-Urban Allard* på UD har för min räkning etablerat kontakt med *SÄPO* och *MUST* för att utröna i vilken utsträckning de har uppgifter rörande Kinnekullefallet. Under hela mitt forskningsarbete har Nils-Urban Allard för övrigt bistått mig på ett mycket värdefullt sätt och varit lika angelägen som jag att försöka få fram nya uppgifter som för undersökningen framåt.

⁵ Enl. UD:s bibliotekschef Birgitta Fridén, minister Nils-Urban Allard och 1:e arkivarie Daniel Backman.

⁶ Den moderna, hemliga underrättelseorganisation, som tillkom under det andra världskriget, gick under namnet C-byrån. Till denna knöts Thede Palm. Vid krigsslutet skedde en omorganisation och C-byrån ersattes av T-kontoret, för vilket Thede Palm var chef fram till kontorets nedläggning 1964. Den nya organisationen blev känd under namnet IB. (Många frågor finns beträffande T-kontorets arkiv, som brändes, men filmades först. En hel del filmer finns på Krigsarkivet, ovisst om det är alla.) Se Wallberg, Evabritta, *Thede Palm. Några studier till T-kontorets historia*, 1999.

Befälhavaren Bertil Johanssons hustru *Mary Johansson* har en omfattande korrespondens och handlingar bevarade rörande M/S Kinnekulle och efterforskningsarbetet.

Ett tiotal svenska fartyg försvann i Östersjön under eller strax efter Andra världskriget. År 1964 bildade anhöriga till försvunna besättningsmän en organisation kallad *stiftelsen för "Mary Johanssons fond"*. Juristen *Pavel Vesselov* i Stockholm engagerades i sökandet, och under ett tiotal år bedrevs en intensiv efterforskningsverksamhet. Fondens arkiv är omfattande och finns bevarat.

På *landsarkivet i Göteborg* finns sjöförklaringen, och *Värmlandsarkivet i Karlstad* har sjörullan. I *Riksarkivet* ligger Kungl. Kommerskollegii sjötekniske konsulents rapport från 1948 om händelsen med M/S Kinnekulle och dess besättning. Denna rapport kom att ingå i UD:s dossier 1965.

M/S Kinnekulle var registrerad på Rederiaktiebolaget Kinnekulle i Lidköping, som var ett partrederi till *Thunbolaget* i samma stad. I praktiken var det således Thunbolaget och dess ägare skeppsredare *Helge Källsson*, som var huvudägare till fartyget, och som hade kontakten med UD. Thunbolaget har förutom en tidningsurklippsbok inga handlingar kvar om M/S Kinnekulle, eftersom det äldsta av rederiets arkivmaterial av utrymmesskäl har sorterats bort. Men skeppsredare Helge Källsson är fortfarande våren 2000 aktiv i rederiet, och jag har under de två senaste åren haft flera samtal om M/S Kinnekulle med honom. Trots sina 94 år har han ett beundransvärt intellekt i behåll och minns mycket väl detaljer från tiden, då fartyget uppbringades på Östersjön.

Dessutom finns det i de *nordiska tidningarna* hundratals kanske över tusen artiklar skrivna om M/S Kinnekulle och dess besättning. Jag har läst 450 av dessa.

M/S Kinnekulle reparerades vid *Karlstads varv*. Här borde funnits detaljerade redogörelser för fartygets skador. Men tyvärr finns varken varvet eller dess arkiv kvar. För denna uppsats har detta emellertid ingen avgörande betydelse.

Den enda relevanta litteratur som finns är *Terje Fredhs "Kinnekulle och andra mysterier"*, som utkom 1984. Denna behandlar främst vad som framkom vid sjöförklaringen. Sjömannen och författaren *Yngve Gyllin* gav 1953 ut *"Över gränser och oceaner"*. Han berättar insiktsfullt om förhållanden i bl.a. polska hamnstäder under och strax efter det andra världskriget och om självupplevda händelser till sjöss.

För övrigt har jag inte kunnat finna någon litteratur om sjöfarten på Östersjön åren strax efter det andra världskriget eller om M/S Kinnekulle med undantag av mindre notiser i sjöfartstidningar.

Några *besättningsmän* som arbetade ombord på M/S Kinnekulle före den ödesdigra resan från Ustka den 18 februari 1948 finns fortfarande i livet. Jag har talat med två av dessa, vilka har kunnat berätta om livet ombord och om den hårda bevakning de utsattes för, när de låg i hamn i Polen.

Utrikesdepartementets material

Utrikesdepartementets handlingar gällande M/S Kinnekulle är samlade, som tidigare nämnts, i dossier R 19 D/544. De har varit sekretessbelagda fram till den 22 februari 1992, då

regeringen beslöt att de allra flesta handlingar kunde göras tillgängliga. Anledningen till beslutet var att några tidningar och Sveriges Television hade begärt att få ta del av handlingarna.

De handlingar som inte släpptes innehåller sådana uppgifter rörande enskilda som avses i 9 kap. 11 § i sekretesslagen (1980:100). Uppgifter finns av sådan art, att det kan antas att enskilda eller deras närstående skulle lida skada eller men om uppgifterna röjes. Även om handlingarna inte fick lämnas ut, fann regeringen att innehållet i dessa kunde göras tillgängligt, om de uppgifter som omfattas av sekretessen utelämnades.

Utrikesdepartementet kopierade 730 sidor ur dossiern och målade över de uppgifter som inte fick offentliggöras. Handlingarna sammanställdes i pärmar, som finns tillgängliga i UD:s arkiv. Trots begränsningen innehåller pärmarna nästan samtliga handlingar fram till och med 1992. Pressens begäran om utlämnande av handlingarna utgör den sista sidan i den kopierade dossiern. Detta innebär inte att Kinnekulleärendet har legat nere sedan dess; det har diskuterats i kontakter med ryska myndigheter, men detta återspeglas inte i ”kopiedossiern”.

De uppgifter som fortfarande är sekretessbelagda är främst en del namn på vittnen som önskat att deras identitet inte skall avslöjas. Vissa av dem är numera avlidna och andra behöver inte längre frukta några repressalier, om deras vittnesmål blir kända. Jag förmodar, att en ny framställning om ytterligare utlämnande av namnuppgifter skulle bemötas positivt. För mitt uppsatsarbete har jag emellertid inte funnit detta nödvändigt; speciellt som jag ändå kunnat identifiera de mest frekventa vittnena.

De flesta inkomna och utgående handlingar utgörs av korrespondens mellan Utrikesdepartementet och beskickningarna i Warszawa, Gdansk, Moskva, Berlin och Köpenhamn. Men kontakter med polismyndigheter och anhöriga till besättningen har också varit omfattande. Dessutom finns en del PM, som upprättats vid olika tidpunkter av skilda tjänstemän, för att dessa velat skaffa sig en överblick över vad som hänt i efterforskningsarbetet genom åren.

Över 15 procent av materialet består av tidningsartiklar. Alla understrykningar och skriftliga kommentarer till innehållet visar, att UD noga analyserade vad tidningarna skrev, och fanns det uttalanden om departementet var man ytterst känslig för vad som skrivits, vilket är naturligt. Även om det i artiklarna förekom felaktiga uppgifter om vad UD gjorde och inte gjorde, gick departementet dock inte gå ut och kommentera detta.

Materialet innehåller oerhört många namn, vilket inte är förvånande med tanke på den långa tidsrymd dossiern omfattar. Ibland finns de inom en begränsad sidföljd, men inte sällan är de utspridda över en längre tid och svåra att greppa. Dessutom speglar handlingarna olika aktörers efterforskningar, vilket inte underlättar bearbetningen av materialet, som därvid intar olika plan.

Mängden av handlingar flyter inte jämnt genom åren, utan växlar starkt år från år, vilket framgår av nedanstående tabell. De mest frekventa åren är 1964 och 1965, då flödet av vittnesmål var som störst och efterforskningarna som intensivast. En av anledningarna till detta var sannolikt den uppmärksamhet Kinnekulleärendet fick i samband med den sovjetiske regeringschefen *Nikita Chrusjtjovs* besök i Sverige 1964.

Antal sidor i dossier R 19 D/544 fördelade årsvis

År	Varav		År	Varav		År	Varav	
	Sa sid.	tidningsart.		Sa sid.	tidningsart.		Sa sid.	tidningsart.
1948	48	6	1963	0	0	1978	1	0
1949	23	0	1964	310	52	1979	0	0
1950	19	0	1965	237	43	1980	0	0
1951	2	0	1966	2	2	1981	0	0
1952	9	0	1967	1	0	1982	0	0
1953	6	0	1968	14	5	1983	0	0
1954	10	0	1969	0	0	1984	0	0
1955	8	0	1970	0	0	1985	0	0
1956	0	0	1971	1	0	1986	5	3
1957	0	0	1972	0	0	1987	2	0
1958	28	0	1973	2	2	1988	0	0
1959	0	0	1974	0	0	1989	0	0
1960	0	0	1975	0	0	1990	0	0
1961	0	0	1976	0	0	1991	0	0
1962	0	0	1977	0	0	1992	2	0
						Summa	730	113

Disposition

Jag har tidigare antytt att Utrikesdepartementets material är svårhanterligt och därmed gör Kinnekulleärendet krångligt att utreda. Detta beror på den stora mängden av fall som behandlas parallellt under vissa perioder. Men det kommer även an på att tidsperspektiven förskjuts. Vid en tidpunkt kan ett vittnesmål avges, men händelsen varom berättas ligger långt tillbaka i tiden. Vad som framkommer kan dessutom leda till åtgärder i nutiden.

Ett nytt plan i UD:s agerande kring ett vittnesmål skapas också, när departementet inte bara intresserar sig för den omvittnade händelsen, utan även undersöker vittnets trovärdighet, eller som vid något tillfälle försöker fastställa ett vittnes identitet.

För att bringa klarhet i texten har jag valt att systematisera materialet i dossiern och följa de handlingar som härrör sig till samma ärende, oavsett om detta ligger parallellt med andra fall i dossiern, eller om det sträcker sig över en längre tid. Uppsatsen får därvid en både kronologisk och narrativ framställningsform.

Denna metod innebär att de olika fallen bildar egna kapitel och kan läsas fristående. I ett par fall har jag emellertid frångått den sammanhållna linjen, när jag utifrån UD-materialet initierat nya efterforskningar gällande gamla ärenden. Den aktuella forskningen placeras då i slutet av uppsatsen. En sådan tidsförskjutning underlättar sannolikt inte läsningen, utan kräver extra uppmärksamhet av läsaren.

Den långa period i händelseförloppet, som undersökningen omfattar, medför även svårigheter att bestämma var man befinner sig tidsmässigt vid läsningen. För att motverka detta har årtal lagts in i rubrikerna. Ibland anges årtal inom parentes. Denna tidsuppgift visar när ett ärende

togs upp, och inte då något inträffade. Således kan två tidsangivelser finnas i en rubrik, en för tidpunkten för händelsen och en för dess behandling.

Uppsatsen har således en kronologisk disposition, vilket även framgår av innehållsförteckningen. Kapitelrubrikerna beskriver inte alltid de verkliga förhållandena, utan vittnesutsagor, även om dessa skulle visa sig vara osanna.

För att enkelt åskådliggöra de många, olika fallen redovisas dessa i en kronologisk uppställning i slutet av uppsatsen. (Se bil.2!) Årtal, sidhänvisningar och en kort ärendebeskrivning bör underlätta att bena upp fallen. Denna uppställning kan sägas åskådliggöra tabellen på föregående sida, samtidigt som den ger en enkel överblick över innehållet i UD:s dokument. Avslutningsvis är alla namnen i uppsatsen samlade i ett personregister.

Inledande efterforskningar 1948

Hur Utrikesdepartementet fick de första underrättelserna om vad som hänt M/S Kinnekulle framgår inte av arkivhandlingarna. De äldsta tidningsartiklarna i dossiern är från söndagen den 22 februari 1948. Sannolikt etablerades en snabb kontakt mellan UD och den svenska beskickningen i Köpenhamn, vilket innehållet i ett brev från Köpenhamn tyder på. Detta är daterat den 24 februari, och ankom två dagar senare. Med brevet följde en avskrift av en rapport från det danska Marinministeriet beträffande vidtagna efterforskningar.

Det var ju vid åttatiden på kvällen den 20 februari som det okända och obemannade fartyget drogs in till Rödvig. Detta var en fredag. Redan på lördagsmorgonen innehöll tidningarna nyheter om fyndet av M/S Kinnekulle. Måndagen den 23 februari telegraferade UD till konsulatet i polska Gdansk om M/S Kinnekulle. Dagen därefter kontaktade man åter Gdansk och dessutom legationerna i Moskva och Warszawa.

Legationen i Moskva uppmanades att undersöka om besättningen räddats och införts till någon Östersjöhamn under rysk kontroll. Svaret lät vänta på sig ända till den 18 mars, då *Rolf Sohlman* telegraferade att Utrikesministeriet meddelat, att sovjetiska myndigheter saknade kännedom om Kinnekulles besättning.

Legationen i Warszawa instruerades att genom det polska Utrikesministeriet efterforska vad som hänt såväl M/S Kinnekulle som S/S Iwan, vilket också skedde. Genom envoyén *Claes Westrings* svar från beskickningen i Warszawa den 27 februari fick UD veta, att de polska myndigheterna vid en presskonferens informerat att de redan satt igång sökandet.

Men i det polska svarets brev till legationen den 9 mars angavs endast att M/S Kinnekulle och S/S Iwan anlöpt Ustka den 14 februari och efter att ha lastat kol lämnat hamnen fyra dagar senare. Legationen nöjde sig inte med detta knapphändiga svar, utan begärde ånyo upplysningar huruvida några spår efter besättningarna eller S/S Iwan kunnat upptäckas längs den polska kusten.

Svaret från polackerna dröjde. Den 20 april lämnade Claes Westring den i detta skede sista rapporten till UD. En journalist hade vid Utrikesministeriets presskonferens den 16 april frågat, om något nytt angående besättningarna framkommit. Det lakoniska svaret hade varit att fartygen hade lämnat polskt territorialvatten i god ordning, och vad som skett därefter var okänt.

I telegrammet den 24 februari informerades konsulatet i Gdansk om att ångaren Iwan saknades. Konsulatet ombads anhålla om de polska myndigheternas medverkan i efterspaningarna efter besättningen, som kunde vara räddad. Samtidigt meddelades att vissa tecken tydde på att en polsk kvinna tagits ombord på M/S Kinnekulle vid avresan från Ustka. UD bad att någon vid konsulatet skulle besöka Ustka och ta reda på omständigheterna vid fartygets avgång. Man antog att M/S Kinnekulle kunde ha uppbringats och besättningen kvarhållits. Samtidigt ville UD att konsulatet skulle höra sig för om S/S Iwan.

I Gdansk, som ligger förhållandevis nära Ustka, (c. 10 mil fågelvägen) handlade man snabbt. Redan den 27 februari kunde *J. Cson Kjellberg* vid konsulatet meddela, att samma dag som konsulatet anhållit om de polska myndigheternas bistånd i efterforskningen, hade samtliga polis- marin- och kustposterings längs hela kusten underrättats om det inträffade.

Konsul *Arne Lellki* hade besökt Ustka och hans fylliga rapport bifogades brevet till UD. Han hade erfarit att fyra svenska fartyg, S/S Jan, M/S Kinnekulle, S/S Iwan och M/S Marcia, hade färdiglastats redan den 17 februari, men inte kunnat lämna hamnen på grund av att den ost-nord-ostliga vinden åstadkom svallvågor på upp mot ett par meter, när vågorna från Östersjön mötte vattnet från den å som mynnar ut i hamnen. Inte förrän dagen efter hade vindförhållandena varit tillräckligt gynnsamma för fartygen att lämna hamnen. Samma dag anlöpte fyra andra, svenska fartyg hamnen i Ustka.

M/S Marcias befälhavare *S.O.K. Nilsson* uppgav att fartygen till sjöss hade överraskats av svårt väder med översläende sjö och stark kyla. Vid ankomsten till Malmö hade M/S Marcia medfört omkring 25 ton ismassor ombord. (Hamnkaptenen i Ustka uppgav sig ha fått uppgiften 60 ton.) Lastluckorna hade varit täckta med ett 30 centimeter tjockt islager. Att resan kunde fullföljas utan att fartyget fullständigt nedisats, ansåg befälhavaren bero på dels att man inte hade intagit full last, dels att Marcia, som var en motorseglare, med hjälp av segel kunde få upp högre fart än vad enbart motorn kunnat åstadkomma. Detta förhållande gällde även för M/S Kinnekulle, som hade både segel och motor, men inte för S/S Iwan, som endast hade sin ångmotor att förlita sig på. Dessutom var S/S Iwan fullastad med 348 ton kol, vilket även M/S Kinnekulle var med 302 ton.

I Ustka surrade ryktena om vad som kunde ha hänt M/S Kinnekulle. Det hårt lastade S/S Iwan trodde man inte hade klarat den hårda nedisningen och gått under i det stormiga vattnet. Genom den svenska radion hörde man om kvinnokläder, som anträffats ombord på M/S Kinnekulle, och som ansetts tyda på att en polsk kvinna medföljt fartyget som flykting.

Arne Lellki omtalar att detta meddelande hade väckt stor uppmärksamhet och nämnts, när han talade med såväl svenska befälhavare som hamnkaptenen, skeppsmäklare och folk på kolexportkontoret. Samtliga hade emellertid ansett att gränspolisens och tullens granskning av M/S Kinnekulle före avgången var så noggrann att någon fripassagerare knappast kunnat gömma sig ombord. Det enda som skulle kunna tyckas vara misstänksamt, var att befälhavaren varit mycket angelägen om att trots de ofördelaktiga vindförhållandena avgå från Ustka så snart som möjligt.⁷

⁷ I sjöförklaringshandlingarna finns ett utlåtande av den lots som tjänstgjorde ombord på M/S Kinnekulle vid hennes avgång. Förutom att lotsen ansåg att allt hade varit i bästa ordning ombord, nämnde han, att någon fripassagerare inte kunnat vara med på båten. Fartygen hade nämligen undersökts tre gånger, en gång den 17 februari och två gånger dagen därpå. Samtliga gånger hade visitationen genomförts mycket noggrant av hamnpolisen. Anledningen till de många undersökningarna var att avgången på grund av dåligt väder uppskjutits

Polsk besättningsman på M/S Kinnekulle häktad i Polen 1948

Den 10 mars 1948 kom den första underrättelsen om någon från besättningen, vilket en tidningsartikel i dossiern vittnar om. Svenska Dagbladet kunde i artikeln med rubriken ”Polack från spökskeppet i polenhäkte” berätta om en polack bosatt i Kalmartraken, som av sin broder i Västerås fått veta att Ryszard Mlodziewski var fängslad i hemlandet. Brodern hade fått ett brev från denne. I brevet stod ingenting om omständigheterna kring häktningen eller vad som hänt den övriga besättningen.

I Lidköping hade också artikeln uppmärksammats. Redan samma dag skrev Thunbolaget till Utrikesdepartementet och anhöll om att saken skulle undersökas. UD ringde den 25 mars till konsulatet i Gdansk, men samtidigt sändes ett telegram med det lakoniska ”ingen åtgärd tillsvidare”.

Att döma av bristen på fler arkivhandlingar i detta ärende vidtogs inga ytterligare åtgärder. Inte förrän den 13 februari 1964. Då observerade UD en artikel i Svenska Dagbladet, som åter tog upp fallet. Bertil Johanssons bror skeppare *Evald Johansson* sade sig minnas, att det i svenska tidningar i mars 1948 hade stått om ett brev där Ryszard Mlodziewski berättat, att han satt fängslad i Polen.

de två första gångerna hamnpolisen beställts ombord. (Den 17 februari stoppade hamnmyndigheterna avgången på grund av svår sväll från NO med en höjdskillnad i vattnet på omkring två meter och en vind NO med en styrka på 6-7 beaufort, 11-17 m/sek. Temperaturen låg på -17 grader.) Enligt lotsen förelåg således inga speciella misstankar mot just M/S Kinnekulle.

Skeppare Evald Johansson berättar i en redogörelse för polisen i Trollhättan 640304, att han inte särskilt långt före sin bror Bertil Johanssons övertagande av befälet på M/S Kinnekulle hade träffat honom. Denne hade då nästan ångrat att han tagit anställningen, eftersom flyktingar smög sig ombord på fartygen i öststatshamnarna och gömde sig i lasten och följde med över till Sverige. När ett flyktförsök blev känt, svartlistades båtarna, och någon form av straffpåföljd blev fallet. Om M/S Kinnekulle medfört fripassagerare, visste inte Evald Johansson, men tydligen hade brodern fruktat att fartyget var svartlistat. (UD, R 19 D)

Det förekom även att folk betalade besättningsmän för att smugglas ut från hamnar i öst. Mary Johansson poängterade vid ett samtal jag hade med henne den 3 november 1998, att hennes man aldrig skulle ta med flyktingar för vinnings skull. Han hade heller aldrig nämnt att han skulle ha tillåtit någon obehörig medfölja sina fartyg. Däremot hade en för besättningen obekant flykting upptäckts, när han förde befälet på M/S Tidan. Då fartyget var utanför Ystad hördes knackningar i däck. Bertil Johansson gick in i lastrummet och fann där en sjuk kvinna. Hon hade sannolikt blivit dålig på grund av ångorna från kollasten. Kvinnan hade en dotter på Gottland och hade gjort det farliga flyktförsöket för att få träffa henne. Vilket tydligen lyckades!

Mary Johansson omtalade även att maken trodde att M/S Kinnekulle var svartlistad. Men han var samtidigt glad över att ha tilldelats befälet över M/S Kinnekulle, eftersom detta var ett mycket stabilt och bra fartyg, ett av de bästa på Östersjön.

Annie Johansson från Örkelljunga berättar för Mary Johansson i ett brev 481216, att hennes son jungman Erik Johansson på M/S Kinnekulle sagt, att de skulle hjälpa flyktingar liksom M/S Kisa hade gjort.

I en skrivelse 650524 till UD nämner Stig Henriksson, ordföranden i stiftelsen för ”Mary Johanssons fond”, att brodern Sixten Henriksson, styrman på M/S Kinnekulle, var en ”Röd nejlika” av första rang och att han hade hjälpt många människor att fly från Polen.

Två dagar senare skrev biträdande chefen på UD:s rättsavdelning *Vidar Hellners* en PM angående nya omständigheter i fallet M/S Kinnekulle. I en av fem punkter relaterar han Evald Johanssons uppgifter. Vidar Hellners missade dock de tre handlingarna i dossiern från 1948, när han säger att det i UD:s dossier inte finns något angivet om varken brevet eller polacken i Kalmartrakten.

Vidar Hellners nöjde sig emellertid inte med detta konstaterande. Han kontaktade Evald Johansson och bad honom att till polisen i Trollhättan lämna en redogörelse för sin kännedom om brevet, vilket också skedde den 4 mars 1964. Poliskommissarie *Elmer Ödesjö* relaterade samtalet i en tre sidor lång rapport till UD. Här berättar Bertil Johanssons bror bl.a. att han bland sina sparade tidningsartiklar funnit en uppgift i Göteborgs-Posten från den 11 mars 1948 om att Ryszard Mlodziewski satt i fängelse i Polen. Hur Göteborgs-Posten fått underlaget till artikeln, visste Evald Johansson inte och kunde således inte ge några spår, som ledde till den omtalade polacken i Kalmartrakten.

I min genomgång av tidningsmaterialet om Kinnekullefallet har jag funnit svaret på brevgåtan. Hade UD läst Morgon-Tidningen Socialdemokraten den 11 mars 1948 eller Nya Lidköpingstidningen dagen därpå, skulle det inte uppstått några oklarheter. Där berättas att brevet var ett missförstånd mellan de båda polska bröderna. Ryszard Mlodziewski hade visserligen skrivit till den ene brodern, den som bodde i Västerås, men det hade han gjort från Sverige en vecka före M/S Kinnekulles sista avgång.

Brodern i Kalmartrakten hade tydligen missuppfattat situationen och berättade vid ett besök på länsarbetsnämnden, att han av sin bror hört att Ryszard Mlodziewski skulle ha anhållits i Polen. Detta skulle polska släktingar i försiktiga ordalag ha berätta i ett brev. Artikeln avslutas med uppgift om att UD undersökt saken, och att inget framkommit som tyder på att besättningen är i Polen. Undersökningen skulle emellertid fortsätta.

Besättningen bortförd på ryskt fartyg 1948

Säkerhetschefen informerar UD 1948 om ryskt uppbringande

Den första seriösa underrättelsen om vad som troligen hade hänt besättningsmännen på M/S Kinnekulle kom till Utrikesdepartementet den 30 maj 1948. Då anlände ett brev till chefen för den politiska avdelningen utrikesrådet *Sven Grafström*. Det var daterat Stockholm den 18 maj 1948, och avsändare var chefen för den hemliga svenska underrättelsetjänsten på försvarsstaben *Thede Palm*. Brevet var häpnadsväckande till sitt innehåll, men tycktes samtidigt bekräfta ryktena om ett tillfångatagande av besättningen. Det behandlades strängt konfidentiellt och dess existens nådde aldrig massmedia. Brevet till *Sven Grafström* lyder in extenso:

Broder,

Följande meddelande har kommit till mig:

”Min sagesman omtalar, att enligt från Polen ingånget meddelande skulle hela besättningen utom befälhavaren på m/s Kinnekulle ha varit i förbindelse med en polsk underjordisk organisation. Två polacker skulle ha underhandlat om illegala transporter, och de skulle ha kommit fullt överens med besättningen och som avslutning inviterades samtliga utom befälhavaren på en biltur till en plats Czarnkow i närheten av Ustka. Hela turen hade deltagarna ovetande skuggats av polska polisen.

Sedan Kinnekulle avgått, följde 2 ryska ubåtar efter. Vad som utspelades till sjöss vet man ej, men efter ca ett par dygn skulle besättningen på Kinnekulle jämte de polska kontaktmännen ha setts på Viktoriaskolan i Danzig, numera UB-kvarter. De ”illegala” polackerna skulle ha avrättats där, varefter svenskarna med polismotorbåt transporterats till Königsberg, där de fördes ombord i ett ryskt fartyg General Suvorov, vilket avgick till okänd ort.

Hela sällskapet uppgivet till 11 personer.”

Den här omnämnde sagesmannen brukar vara bra. ”Från Polen ingånget meddelande” torde vara polska poliskretsar, där man alltså säger på sätt som framgår ovan. Värde av det berättade kan jag ej bedöma, men jag ville låta det komma till Din kännedom.

Tuus
Thede Palm

Man skulle i dag kanske tro att Thede Palms information satte igång en febril verksamhet och påtryckningar på de polska myndigheterna. Men det var inte läge för sådan aktivitet i det kommunistiska Östeuropa. Officiellt var diplomatin den enda vägen, där frågor kunde ställas – om de inte var alltför provocerande – men svaren var alltid negativa.

UD:s utrikesråd *Engzell* sände en kopia av Thede Palms brev till envoyén Claes Westring i Warszawa redan dagen efter det hade inkommit. Den tionde juni meddelade Engzell legationen i Warszawa sin observation att M/S Kinnekulles besättning endast bestått av sju personer. I Thede Palms brev talades det om elva besättningsmän, vilket ju var precis vad S/S Iwan hade. Därmed upphörde korrespondensen mellan Engzell och Westring utan att några resultat uppnåts. Inte heller tycks UD ha bett Thede Palm försöka skaffa fram fler uppgifter.

Mary Johanssons förfrågan 1958 får UD att agera

Det skulle dröja tio år innan Thede Palms brev aktualiserades igen, och den som var anledningen till detta var befälhavarens hustru Mary Johansson. I slutet av januari 1958 skrev hon till UD och undrade om departementet fortfarande höll på med undersökningar om besättningens öde, eller om något av värde tidigare hade framkommit. Nu hade det blivit andra personer på UD, som handlade frågor om försvunna sjömän. Byråchef *G. von Otter*, chef för Juridiska Byrån, svarade genast Mary Johansson, att Utrikesdepartementet alltjämt följde varje spår, men att förhoppningarna att få ett slutgiltigt besked om besättningens öde efter tio år syntes alltmera begränsade. Efterforskningarna skulle emellertid fortgå.

Någon aktivitet kring Kinnekulleaffären hade inte förekommit på UD sedan september 1955, och *G. von Otter* var sannolikt inte insatt i vad som skett tidigare. Men efter att omgående ha granskat arkivhandlingarna skrev han till vicekonsuln i Gdansk, *Ralf Erro*, den 1 februari 1958 och satte honom in i fallet. Han bad *Ralf Erro* att undersöka om det i konsulatets dossier framgick, om någon kontakt hade förekommit med den polske besättningsmannen *Ryszard Mlodziewskis* släktingar. Hade så inte varit fallet önskade *G. von Otter*, att konsulatet utan att väcka de polska myndigheternas uppmärksamhet skulle efterforska släktingarna. Kanske kunde man använda sig av konsulatets advokat – om denne var pålitlig! Av handlingarna på UD framgår det, att *G. von Otter* inte gav så mycket för de polska försäkringarna, utan var fast besluten att driva sökandet efter sanningen så långt han kunde:

Varje uppslag, som skulle kunna leda till ett fastställande av vad som hänt besättningen, måste givetvis prövas utan att dock väcka polska vederbörandes misstankar att vi ej skulle sätta tro till deras tidigare lämnade officiella besked, att dess öde är dem obekant. Innan Du företager något, vore jag tacksam för ett besked, hur Du ser på möjligheterna att förfara på föreslaget sätt.

Genom Ralf Erros svarsbrev den 19 februari fick G. von Otter veta, att enligt konsulatets handlingar hade inga efterforskningar efter Ryszard Mlodziewski förekommit. Men vid genomgången av dossiern hade Ralf Erro funnit Thede Palms brev från 1948. Han påminde om att Ustka vid den tiden låg inom ett av sovjetryska trupper kontrollerat område, och ansåg att, såvida inte besättningen omkommit genom drunkning, mycket tydde på att Thede Palms uppgifter kunde vara helt eller delvis korrekta. Sannolikt hade besättningen i så fall förts direkt till någon plats i Sovjetunionen. Några utsikter att den ännu skulle var kvar i Polen, ansåg Ralf Erro inte föreligga.

Ralf Erro delade G.von Otters uppfattning om att alla möjligheter att få upp eventuella spår skulle undersökas, även om utsikterna att efter tio år uppnå ett positivt resultat inte var särdeles stora.

När G. von Otter läst Ralf Erros brev, skrev han tillbaka med önskan om att få veta, vilka de omständigheter var som tydde på riktigheten i Thede Palms brev. Dessutom påpekade von Otter att M/S Kinnekulle haft sju mans besättning. I Thede Palms brev nämndes elva personer, vilket tidigare föranlett UD att sätta meddelandet i ett eventuellt samband med S/S Iwan.

G. von Otter höll beskickningen i Warszawa underrättad om korrespondensen med Gdansk. Ambassadören *G. Reuterskiöld* vågade inte dra några slutsatser av de handlingar som fanns på ambassaden. Han ansåg det även vara svårt att efter tio år bedöma trovärdigheten av uppgifterna om att besättningen förts till Sovjetunionen eller satts i polskt fängelse. De polska myndigheterna skulle förvisso inte vara mer benägna nu än tidigare att opartiskt utreda detta ärende, ifall de sovjetiska myndigheterna varit inblandade i besättningens försvinnande.

Om Ralf Erros tilltro till riktigheten i Thede Palms brev väckt vissa förhoppningar på UD, grusades dessa med Erros nästa brev till departementet. Hans förmodan hade enbart grundat sig på uppgifterna i konsulatets dossier om M/S Kinnekulle och utan närmare kunskaper om S/S Iwans besättning.

Men Ralf Erro släppte ändå inte tanken på att fartyget kunde ha uppbringats. Om inte besättningen frivilligt lämnat fartyget på grund av elden ombord och sedan drunknat, så måste den med våld ha förts iland på initiativ av den polsk-ryska säkerhetstjänsten. Det aktuella kustområdet var vid tiden för händelsen mycket noga bevakat av sovjetiska trupper, vilket lär ha berott på en av ryssarna övertagen V 2-bas i närheten av Ustka.

Ralf Erro pekar även på de uppgifter som tyder på att besättningen haft planer på att illegalt hjälpa polska flyktingar över till Sverige. Att det fanns en polsk besättningsman ombord som skulle kunna antagas vilja hjälpa sina landsmän, tyder på att Thede Palms uppgifter var riktiga.

Avslutningen i Erros brev vittnar om att han kunde tänka sig lämna diplomatins smala vägar och börja arbeta operativt. Hitintills hade han i enlighet med mottagna instruktioner inte företagit några undersökningar. Men fann UD det lämpligt, skulle han försöka komma i

kontakt med polacker, som arbetade i Ustka vid den aktuella tiden, och som kunde tänkas haft något med M/S Kinnekulle att göra. Kanske skulle det vara lättare nu, att få upplysningar om de då rådande förhållandena, trodde Erro. Dessutom kunde han efterhöra pollackernas uppfattning beträffande ryktena om att besättningen förts till Sovjetunionen. Fann UD detta vara lämpligt och tillrådligt, så skulle Erro sätta igång.

Men det fann inte UD. I en handskriften marginalanteckning till Erros brev noteras, att UD inte anser att Erro bör agera på föreslaget sätt. Därmed var ärendet slutbehandlat. Visserligen nämns Thede Palms brev i Vidar Hellners tidigare omtalade ”PM angående nya omständigheter i fallet Kinnekulle” den 15 februari 1964, men denna PM hade endast funktionen av att friska upp minnet av de gamla händelserna hos en ny generation UD-tjänstemän. Men även denna generation blev gammal och följdes av en ny, som inte hade någon djupare kunskap om tragedin på Östersjön. Thede Palms brev låg inbäddad i glömska bland de otaliga handlingarna i fartygets dossier; i många år, men inte för alltid. (Se s.48!)

Besättningen i polskt fängelse 1948

I slutet av 40-talet bodde den polske medborgaren *Edmund Tuchanowicz* i Sverige. Han ville bli maskinist och gick en maskinteknisk kurs. För att kunna skaffa sig praktisk erfarenhet begärde han och erhöll arbetstillstånd som sjöman. Han sökte inte medvetet hyra på någon båt som gick till Polen, men när han mönstrade på Ystadsångaren *Ketty* blev destinationen polska hamnar. Under sin anställningstid på S/S *Ketty* besökte fartyget flera gånger Polen utan att något anmärkningsvärt inträffade. Edmund Tuchanowicz förbjöds dock att gå iland, liksom han tidigare hade hört att andra polska flyktingar, anställda ombord på svenska båtar, hade förvägrats.

Den 1 oktober 1948 hördes Edmund Tuchanowicz av kriminalkonstapel *Curt Stackling* på Statspolisen i Norrköping beträffande sina upplevelser i Polen tidigare på året. Han berättade att hans fartyg under några dagar i mars hade legat förtöjt i Gdynias hamn, och att han då träffat en polsk polis, som han var bekant med.

När Edmund Tuchanowicz berättade att han var besättningsman på S/S *Ketty*, hade polismannen skämtsamt sagt, att då skulle han bli arresterad och förd till Warszawa liksom den svenska besättningen och den polske pojken, vilka var anställda ombord på ett svenskt fartyg, som legat i hamnen i Ustka. Edmund Tuchanowicz visste då inget om vad som hade hänt fartygen *Kinnekulle* och *Iwan*, och fäste egentligen ingen större vikt vid polismannens skämt, men hörde ändå på dennes fortsatta berättelsen.

Två svenska fartyg skulle legat i Ustka. De hade lämnat hamnen samma dag för resan till Sverige. Efter fartygens avgång hade polska, eller möjligen ryska, militära, snabbgående båtar gått ifatt fartygen och arresterat besättningarna. Vart fartygen hade blivit förda uppgav inte polismannen. Sannolikt visste han inget om deras öden. På skämt hade han sagt, att fartyget *Iwan* troligen skulle användas av ryssarna för att transportera ryssar med förnamnet *Iwan* till Sverige vid ett eventuellt krig.

Polismannen uppgav att 16-18 svenskar och den polske pojken, vilka var anställda på de svenska fartygen, blivit arresterade och suttit fängslade i Gdansk (f.d. Danzig). Därifrån hade de blivit förda med flyg till Warszawa.

Edmund Tuchanowicz hade alltså inte fäst sig så mycket vid polismannens berättelse. Han trodde att det svenska konsulatet i Gydina väl kände till händelsen som polismannen relaterat. Först när han återkom till Sverige, fick han veta att det var obekant vad som drabbat fartygen och deras besättningar.

Den 16 oktober 1948 sände byråchef *August von Hartmansdorff* en kopia av förhöret med Edmund Tuchanowicz till envoyén Claes Westring i Warszawa. Utrikesdepartementet undrade samtidigt, om det inte kunde ställas en direkt förfrågan hos polackerna, med tanke på de gång på gång uppdykande ryktena, om inte ryssarna på något sätt hade att göra med M/S Kinnekulle och S/S Iwans öden, och om inte besättningarna var tagna i ryskt förvar.

Ingen handling i UD:s arkiv vittnar om vad svaret blev från ambassaden i Warszawa. Sannolikt föranledde den polske besättningsmannens vittnesmål inte någon åtgärd. Inte heller blev denna händelse offentliggjord i pressen.

Sanningshalten i polismannens berättelse är svårbedömd. Den tycks innehålla både skämt och allvar. Noterbart är att de båda fartygens sammanlagda antal besättningsmän var 17; sju från M/S Kinnekulle och elva från S/S Iwan. Det fanns ju även ombord på M/S Kinnekulle en polsk ”pojke”, Ryszard Młodziejewski.

Frigiven fånge 1948: Svenska sjömän i polskt fängelse

Sensationella nyheter i Sydsvenska Dagbladet 1948

Den 21 november 1948 publicerade Sydsvenska Dagbladet sensationella nyheter. I en artikel under rubriken ”Svenska sjömän i polskt fängelse” skrev tidningens utsände medarbetare i Polen, *Jan Engfeldt*, om ett sammanträffande med en person i Warszawa, som hade berättat för honom, att svenska besättningsmän sedan en längre tid satt fängslade i Mokotowfängelset i huvudstaden. Jan Engfeldts sagesman hade blivit uppsökt av en frigiven fånge. Denne hade berättat att den svenska besättningens existens var allmänt känd bland fångarna.

Den frigivne fången hade i fängelset på omvägar blivit ombedd att skaffa matpaket till svenskarna. De polska myndigheternas stränga säkerhetsåtgärder i fängelset omöjliggjorde direkt kontakt med fångarna, men de var tillåtna att ta emot matpaket från anhöriga. Jan Engfeldts sagesman hade besökt fängelset och överlämnat paket för vidare distribution till svenskarna. Paketerna hade mottagits.

Med anledning av Jan Engfeldts inkomna uppgifter tog Sydsvenska Dagbladet omgående kontakt med Utrikesdepartementet för närmare information. UD sade sig inte känna till att någon svensk besättning skulle befinna sig i polskt fängelse. Men man ville inte förneka, att rykten i den vägen då och då dykt upp. Vid denna tidpunkt hade UD emellertid inte hört något om fängslade svenska besättningsmän.

Tidningens kontakt med UD skedde natten till den 21 november. Då förnekade alltså departementet kännedom om något aktuellt rykte. Som bekant sände byråchef August von Hartmansdorff den 16 oktober informationer till legationen i Warszawa beträffande Edmund Tuchanowicz redogörelse om påstådda fängslade svenska besättningar.

UD:s förnekande får dock inte tolkas som ett försök till mörkläggning. Tidningsredaktionens samtal med departementet skedde ju på natten, och det är alltså möjligt att den person som då tjänstgjorde inte var insatt i alla ärenden gällande de många fartygsmysterierna på Östersjön.

Utrikesdepartementet telegraferade till den svenska legationen i Warszawa och meddelade, att det framkommit i den svenska pressen, att en hel svensk fartygsbesättning skulle hållas inspärrad i Mokotowfängelset i Warszawa. Uppgiften hade lämnats av en från fängelset frigiven fånge. Legationen uppmanades undersöka om det fanns någon grund för ryktena.

Redan samma dag lämnade legationsrådet *Kronvall* en telefonrapport, som nedskrevs i en promemoria:

På en av flera utländska tidningskorrespondenter i förväg framställd fråga angående uppgifter i svensk press om att besättningsmän å de i februari 1948 försvunna svenska fartygen "Kinnekulle" och "Iwan" skulle befinna sig i fängsligt förvar i Warszawa svarade utrikesministeriets talesman, minister Grosz, vid dagens presskonferens emfatiskt, att dessa uppgifter vore provokatoriska lögnar. Han kunde efter verkställd utredning auktoritativt fastslå, att ingen medlem av besättningarna å dessa fartyg finnes i Polen.

Den 23 november sände envoyé Claes Westring på legationen i Warszawa ett telegram till UD. Med anledning av den kategoriska polska dementin framförd av minister Grosz vid presskonferensen dagen före ansåg Claes Westring det vara uteslutet att framställa en ny förfrågan om besättningarna. Han trodde möjligen att de ofta uppdykande eller uppdiktade men sinsemellan stridande uppgifterna kunde härstamma från polska oppositionella kretsar, vilka önskade skapa misstämning. Samtidigt ombads UD att sända Jan Engfeldts artikel till Warszawa.

När ingen artikel anlant inom en vecka, skrev Claes Westring till utrikesrådet *Dahlman* och påminde om den. Han var angelägen om att läsa artikeln för att utröna på vad sätt Jan Engfeldt fått sin information. Stockholmstidningarna hade omtalat att Jan Engfeldt hade haft kontakt med en från Mokotowfängelset frigiven fånge. Men Claes Westring ansåg att man etablerar inte en sådan kontakt utan vidare, varför han önskade få veta, om polacken uppsökt Jan Engfeldt eller om denne av en tredje person fått uppgiften om polackens existens. UD ombads fråga Jan Engfeldt hur det förhöll sig med detta.

Redan på morgonen dagen därpå sändes ett klipp med Jan Engfeldts artikel till Warszawa med flygkurir, vilket påpekas i ett brev från UD den 9 december. I detta brev omtalas även att departementets pressbyrå kontaktat Jan Engfeldt, men denne ville inte röja sin källa, eftersom han på heder och samvete lovat att inte avslöja sin sagesperson. Samtidigt hade Jan Engfeldt tillfogat, att han inte heller ansåg ett sådant avslöjande nödvändigt, eftersom han trodde sig veta att beskickningen i Warszawa redan hade kännedom om hur den kunde bli informerad, om den ville undersöka saken.

UD agerar efter Mary Johanssons förfrågningar 1949-51

Vad detta föranledde för åtgärder på legationen i Warszawa är obekant, eftersom inga dokument vittnar om någon aktivitet. Däremot fick UD ett brev från Mary Johansson den 24 januari 1949. Hon skrev till konsul *Bergendahl* och ville veta om något av värde hade kommit fram vid de undersökningar som pågick, och om uppgifterna hon hört i radion beträffande en svensk besättning i Mokotowfängelset var riktiga eller bara falska rykten. Mary Johansson omtalar även att hon hade varit ombord på M/S Kinnekulle i Trollhättan, när den bogserades

till varvet i Karlstad. Hon kunde inte tro att besättningen lämnat den stora båten frivilligt och gått i en liten livbåt i det väder som rådde. (I ett senare brev uttryckte hon sina tankar ombord: ”Jag önskade då att båten kunnat tala, så man kunde fått svar på allt man frågat sig.)

Konsul Bergendahl besvarade brevet omgående. Men han hade inte sin bästa dag vid författandet. Han påpekar att ingen tillförlitlig hållpunkt för efterforskningar finns, men att dessa alltjämt bedrivs ”ehuru väl det ju ser ut, som om fartyget gått under med man och allt!”⁸ Under denna tid stod riksdagsman *Artur Lundquist* från Trollhättan, som var kusin till Bertil Johansson, i personlig kontakt med Utrikesdepartementet och höll sig, och därmed Mary Johansson, informerad om det aktuella läget.

Den 3 oktober 1949 skrev Mary Johansson åter till UD, denna gång till utrikesrådet *Sture Petrén*. Hon ställer den ena uppfordrande frågan efter den andra, vilka täcker olika rykten och uppgifter som offentliggjorts. Åter tar hon upp Jan Engfeldts artikel och vill att UD skall höra en svensk kvinna, som suttit i fängelse i Warszawa i ett år, ifall hon kunde ha någon information att lämna.

Sture Petrén fick Mary Johanssons brev under en tjänsteresa i USA. Han svarade att han skickat det vidare till legationsrådet *Ulf Barck-Holst* på UD:s rättsavdelning, men meddelar samtidigt att de uppslag till efterforskningar, som Mary Johansson nämner i sitt brev skall tillvaratagas i den mån detta inte redan skett. I augusti hade han träffat ministern i Warszawa, Gösta Engzell, som sagt att de spår som pekats mot Mokotowfängelset inte visat några positiva resultat. Dock skulle man i Warszawa var öppen för alla nya spår som kunde dyka upp.

Den 1 november 1949 översände Ulf Barck-Holst till Mary Johansson en fem sidor lång redogörelse över de företagna undersökningarna allt sedan M/S Kinnekulle upptäcktes av de danska fiskarna. Här ingick även konsul Arne Lellkis PM från besöket i Ustka. Samtidigt skickade Ulf Barck-Holst till envoyén Gösta Engzell denna redogörelse jämte Mary Johanssons brev till Sture Petrén och dennes svarsbrev. Han ber även att få veta i vad mån ambassadens efterforskningar givit något resultat, eller om någon ledtråd finns för fortsatta forskning på annat håll.

Men Gösta Engzells svar är nedslående:

Fru Johanssons belägenhet är tragisk och hennes hopp näres givetvis av varje antydning om att hennes man kan tänkas vara i livet. Svårigheterna för beskickningen att erhålla full visshet i denna sorgliga händelse äro uppenbara, men jag ber Dig tro att vi – så gott sig göra låter – följa varje ledtråd. Måhända kan jag så småningom, då förhållandena i övrigt lugna sig, ånyo taga upp frågan i utrikesministeriet, varvid jag givetvis omedelbart skall tillskriva Dig om därvid förekommer något av intresse.

Mary Johansson vill förvissa sig om att UD inte släppte Kinnekulleärendet och skrev ånyo till Ulf Barck-Holst den 14 december 1949. Hon berättade att hon varit i kontakt med Jan Engfeldt, men att denne av hänsyn till sin sagespersons säkerhet inte kunde avslöja dennes identitet. Hade Jan Engfeldt möjligen yppat den för Utrikesdepartementet? Kanske hade Ulf Barck-Holst varit i kontakt med minister Engzell?

Någon tid senare svarade Ulf Barck-Holst att minister Engzell upplyst om, att han inte erfarit något nytt i saken. Dock skulle beskickningen följa varje ledtråd som visar sig.

⁸ På Bergendahls brev han någon med skrivstil kommenterat konsulns lapsus: ”fartyget påträffades ju!!!”

Men inga ledtrådar dök upp. Det hetaste spåret hade Jan Engfeldt serverat redan 1948, men detta blev tydligen inte tillräckligt granskat i Warszawa, utan föll i glömska. Den enda som återkom till det var Mary Johansson i sina brev till UD både i april 1950 och december 1951. Dessa föranledde nya resultatlösa kontakter mellan Ulf Barck-Holst och Gösta Engzell, som förvisso inte hade någon lätt arbetssituation i det hårt, kommunistiskt styrda Polen. Han påpekade i ett brev till UD den 12 juni 1950, att de ömtåliga relationer beträffande sjömansärenden som de haft med polackerna under hela hans tid i Warszawa, gjorde att det inte var läge att ånyo ta upp frågan om den svenska besättningen. Gösta Engzell hade visserligen vid ett tillfälle kastat fram frågan, om det ändå trots förnekanden inte kunde finnas någon sanning i ryktena i Sverige, men fick ett bestämt nej till svar.

Därmed föll de tunga dörrarna till Mokotowfängelset igen. Den om de svenska besättningsmännen vittnande polske f.d. fången försvann i glömska bland arkivens alla handlingar, som lagrades ovan Jan Engfeldts sensationella artikel i Sydsvenska Dagbladet en novemberdag 1948. I glömska för många år, men inte för alltid.

Jan Engfeldts sagesperson blir känd för UD 1964

Det skulle gå sexton år efter Jan Engfeldt artikel, innan hans sagesman blev känd. I början av år 1964 hade en dansk matros sett en tidningsartikel med en bild på Evald Johansson, som uttalade sig om M/S Kinnekulles försvunna besättning. Matrosen kontaktade då Göteborgs-Tidningen och berättade, att han vid ett besök i Riga hade haft kontakt med en man som sannolikt var Bertil Johansson, vilken arbetat som fånge i hamnen. Artikeln som följde väckte stor uppmärksamhet, vilket även Mary Johanssons agerande strax efteråt gjorde. Hon skrev ett brev till Sovjetunionens regeringschef Nikita Chrustjov, som skulle besöka Sverige i juni, och vädjade om hans hjälp i sökandet efter M/S Kinnekulles besättning. Den stora uppmärksamhet som fallet väckt i pressen medförde, att en uppsjö av vittnesmål strömmade in från personer som satt inne med kunskaper om den svenska besättningen, men som de av en eller annan anledning inte velat eller vågat berätta tidigare.

Sedan 1958 hade Kinnekulleärendet legat nere på Utrikesdepartementet, men 1964 blev det en våldsamt aktivitet. Expressens reporter *Anders Pontén* hade sammanfört⁹ Mary Johansson med Pavel Vesselov¹⁰ från Stockholm, vilken under flera år försökt hjälpa flyktingar från östländerna att få sina anhöriga fria att resa till Sverige. Med Pavel Vesselovs hjälp bildades stiftelsen för ”Mary Johanssons fond”, en sammanslutning av anhöriga till saknade besättningsmän från olika svenska fartyg.¹¹ Han startade nu ett gediget forskningsarbete, som ledde honom till olika platser både i Sverige och i Västtyskland.

⁹ Enligt uppgift från Mary Johansson.

¹⁰ Pavel Vesselov var född i Gorkij i Sovjetunionen 1908 och arbetade som advokat. Under andra världskriget tvångsenrollerades han i arbetstrupperna vid Karelska näset. Vid Sovjetunionens anfall mot Finland tillfångatogs han och internerades i ett finskt fångläger. När vapenstilleståndet mellan länderna kom blev Finland tvunget att utlämna alla ryska fångar. Vesselov flydde under transporten och genomförde en strapatsrik fotvandring över de finska lappmarkerna till Torneå, där han helt utmattad togs om hand av det svenska Röda korset. Med tiden blev han arkivarbetare på en vetenskaplig institution i Stockholm. Hela sin fritid ägnade han sig åt att författa apeller, protester och skrivelser som han i mängder överöste de sovjetiska myndigheterna med i försöken att få dem att låta människor lämna landet och ansluta sig till anhöriga i Sverige. (UD R 19 D: Kopia av artikel i Kvällsposten 641128)

¹¹ Eftersökningarna koncentrerades till motorfartygen Kinnekulle, Iwan, Dan och Svan samt fiskebåtarna VY 179 av Visby, KA 201 Emanuel av Ungskär, KA 400 Vägen, Silwana och Bengt Sture. (Vesselovs uppgift i tidningen Se nr 17 1976.)

Pavel Vesselov satte sig in i vad som förevarit i ärendet M/S Kinnekulle. Han fann då Jan Engfeldts artikel och tog kontakt med honom. Därefter skrev han den 24 maj 1964 till UD och informerade departementet om att Sydsvenska Dagbladet på sin förstasida den 21 november 1948 hade en artikel med rubriken SVENSKA SJÖMÄN I POLSKT FÄNGELSE. Utrikesdepartementet fick veta att artikeln hade telegraferats från Warszawa av Sydsvenskans utsände medarbetare Jan Engfeldt. Pavel Vesselov rapporterade redaktörens uppfattning om sin källa enligt följande:

- 1) Sagesmannen i Warszawa är en pålitlig källa.
- 2) Att han nu sedan flera år är bosatt i Stockholm.
- 3) Att han fortfarande står för sina uppgifter om den fängslade svenska besättningen i Mokotow-fängelset i Warszawa under nämnda tid. (Red. Engfeldt talade med honom per telefon under vårt möte, dock ej i min närvaro.)
- 4) Sagesmannen är villig att meddela svenska UD sin kännedom om saken.
- 5) Han vill dock fortfarande förbli ett hemligt vittne.

Jan Engfeldt hade fortfarande inte tillåtelse att avslöja sin sagespersons identitet, men han fick råda Pavel Vesselov, att anmoda UD:s rättsavdelning att ringa honom för att få sagesmannens namn och adress, vilket även departementet gjorde.

Nu var *Love Kellberg* chef för Utrikesdepartementets rättsavdelning. Han kände varken till tidningsartikeln eller Jan Engfeldt tidigare. Men nu fick han veta av denne, att kontaktpersonen hette *Elna Gistedt*¹² och bodde i Stockholm. Love Kellberg skrev till polisintendenten *Per Gunnar Vinge* vid statspolisen i Stockholm och bad att Elna Gistedt skulle höras om vad hon visste i ärendet.

Från samtalet med Elna Gistedt den 2 juli 1964 skrevs en promemoria undertecknad av statspolisens *K. Schyberger*. Eftersom hennes uppgifter till polisen kommer att i uppsatsen jämföras med en två år senare avgiven berättelse återger jag promemorian in extenso:

PM

Torsdagen den 2 juli 1964 inkom efter kallelse fru Elna Gistedt Kiltynowicz, född den januari 1895, på kriminalstatspolisen för att i anledning av Kungl. Utrikesdepartementets skrivelse av den 4 juni 1964 höras om vad hon har sig bekant i "Kinnekulleärendet".

Fru Gistedt berättade, att någon gång i början av 1948, då hon tjänstgjorde vid svenska hjälpaktionen på Boduenagatan i Warszawa, Polen, hade blivit uppsökt av en polsk medborgare. Mannen, som uppgav sig heta Wojciechowski, hade dagarna innan blivit frigiven från Pawiakfängelset. Han sade sig ha varit politisk fånge. Han uppgav att han nu bodde Złota 9, Warszawa, och fru Gistedt uppskattade han ålder till cirka 40 år. Mannen hade frågat fru Gistedt, om han möjligen genom den svenska hjälpaktionen kunde få kläder då han inte ägde annat än det han för tillfället hade på sig. Fru Gistedt lovade att hon skulle försöka hjälpa honom med detta men frågade samtidigt, hur mannen hade fått hennes adress. På denna fråga hade polacken förklarat, att han några dagar innan han frigavs kommit i kontakt med några män. Kontakten hade skett genom knackningar i cellväggen. Knackningarna hade han uppfattat komma från 4 eller 5 svenska sjömän. Dessa hade uppmanat honom att sätta sig i förbindelse med den svenska hjälpaktionen. Av samma män hade polacken även sagt sig ha fått adressen.

Då fru Gistedt hade läst i tidningarna om att svenska fartyg sänkts i Östersjön frågade hon om mannen kunde erinra sig namnet på sjömannens fartyg. Hon hade frågat om fartyget hette "Kinnekulle". På detta hade mannen svarat nekande och tillagt, att det var ett kort namn. Hon hade då nämnt namnet "Iwan". Polacken hade svarat att det troligen kunde ha varit det senare namnet, som han skulle ha uppfattat genom knackningarna. Vidare uppgav mannen, att det svenska fartyget skulle ha lämnat en polsk hamn vid det aktuella tillfället. Hon uppfattade

¹² Elna Gistedt, operettsångerska, författare till *Från operett till tragedi*, Stockholm 1946.

namnet på en fiskehamn, troligen ”Utski”. Hon kunde dock inte närmare ange på vilken del av kusten fiskehamnen var belägen.

Dagen efter polackbesöket begav sig fru Gistedt till Pawiakfängelset, där hon till vakten överlämnade cirka 15-20 cigarettaskar, avsedda för att vidarebefordras till de svenska sjömännen. Trots att hon inte kände till namnen på svenskarna, hade vakten ändå lovat ombesörja hennes ärende. I detta sammanhang ville fru Gistedt tillägga, att hon av erfarenhet kände till från de polska fångelserna, att vakterna aldrig tog emot något paket till fångarna om dessa inte vistades i fångelset. Hon var fullt övertygad om att svenskarna fanns där vid tillfället.

Fru Gistedt sökte sedan polacken Wojciechowski på dennes uppgivna bostadsadress för att ytterligare överlämna några gåvor från svenska hjälpaktionen. Hon träffade vid detta tillfälle inte polacken men däremot en kvinnlig släkting till honom. Kvinnan omtalade att mannen bodde på den uppgivna adressen men att han för dagen sökte skaffa sig något arbete. Fru Gistedt stärktes därmed i sin tro att polackens uppgifter vore riktiga dels beträffande de svenska sjömännen dels beträffande polackens identitet. Därefter har fru Gistedt varken träffat eller haft någon ytterligare kontakt med polacken.

Påföljande dag uppsöktes fru Gistedt av en svensk journalist, redaktören Karl Olof Hedström, då anställd vid Stockholms-Tidningen. De kom därvid att under samtalet beröra de svenska sjömännen i Pawiakfängelset. Fru Gistedt lade märke till att Hedström blev märkbart intresserad av hennes berättelse. Han hade nämnt att han skulle underrätta svenska ambassaden om vad han hade fått veta om de svenska sjömännen.

Senare hade fru Gistedt hört att personal från svenska ambassaden omkring 5 dagar efter hennes besök i fångelset försökt överlämna ett paket till sjömännen, men då upplysts om att några svenska sjömän inte vistades i fångelset.

Några ytterligare detaljer eller upplysningar i ärendet hade fru Gistedt inte att lämna. Hon förklarade, att hon var av den bestämda uppfattningen, att sjömännen funnits i fångelset då hon besökte detta, men att de senare flyttats därifrån eller att fakta undanhållits den svenska ambassadpersonalen.

Avslutningsvis framhöll fru Gistedt, att ett samtal med Hedström i saken skulle verifiera hennes uppgifter och möjligen närmare belysa ärendet.

Redaktör Karl Olof HEDSTRÖM, Friherregatan 1, Vällingby, telefon 89 65 31, har vid samtal uppgivit att han 1948 vistades i Polen. Han kunde erinra sig ha träffat fru Gistedt i Polen, men något minne av samtalet om de saknade 4 eller 5 sjömännen hade han inte, på grund av att händelsen låg så långt tillbaka i tiden.

Stockholm som ovan.

K. Schyberger

På UD:s exemplar av promemorian kan man av de många understrykningarna och anteckningarna i marginalen se att den har granskats ingående. Men för övrigt medförde Elna Gistedts vittnesmål ingen åtgärd, vilket i dag förefaller förvånansvärt.

Utan att avslöja Elna Gistedts namn nämndes hennes vittnesmål mycket kortfattat och varande utan värde i ett brev till Mary Johansson den 22 december 1964. Love Kellberg informerade också om förhör med tre andra vittnen, som Paul Vesselov anvisat. Även dessa var resultatlösa. Ingenting pekade på att de personer som det vittnats om skulle vara besättningsmän på M/S Kinnekulle, och därför var ingen åtgärd möjlig från departementets sida.

Avslutningsvis ville Love Kellberg nämna för Mary Johansson, att flera svenska sjömän arresterades av de polska myndigheterna under den aktuella tiden och under längre eller kortare tid suttit i polska fångelser.

Han sände kopior av sitt brev till dels legationerna i Moskva och Warszawa, dels till utrikesministern, kabinetssekreteraren och polischefen. Därmed var de spår Jan Engfeldts sagesman anvisat igensopade.

Mary Johansson och Pavel Vesselov träffar Elna Gistedt 1966

Det var bara Utrikesdepartementet som lämnat Elna Gistedts vittnesmål bakom sig. Inom Stiftelsen Mary Johanssons fond glömdes inte fången från Mokotowfängelset. Pavel Vesselov lyckades spåra Elna Gistedt, och i maj 1966 träffade han och Mary Johansson henne i Stockholm. Strax efter mötet informerades pressen, fortfarande utan att Elna Gistedts namn avslöjades, och den 1 juni 1966 publicerades hennes upplevelser i Warszawa några februaridagar 1948.

I UD:s dossier återfinns kopior av artiklar både från Dagens Nyheter och Sydsvenska Dagbladet. Här kunde Love Kellberg läsa, att den svenska legationen i Warszawa blivit informerad redan 1948 om den frigivne fångens berättelse om de fängslade svenska besättningsmännen. Stiftelsen ville veta, varför UD inte vid den tiden hade använt ett sådant övertygande vittnesmål i sina förfrågningar hos myndigheterna i Moskva och i Warszawa. Vidare undrade stiftelsen i artikeln, varför släktingarna till de försvunna sjömännen inte blivit informerade om de så tidigt inkomna uppgifterna från Warszawa, lämnade av en sådan förtroendefull källa.

På bladet med DN-artikeln har Love Kellberg skrivit som kommentar till redaktör *Törnberg* på DN, att någon skrivelse från Stiftelsen Mary Johanssons fond inte inkommit till UD, varför han inte hade ytterligare besked att ge. I marginalen är punktat tid för varje handling som gått till och från UD i ärendet sedan 1948, vilket vittnar om att Love Kellberg satte sig in i fallet. Men tydligen medförde inte tidningsartiklarna någon åtgärd från departementets sida.

Sovjetryska krigsfartyg på kurs mot M/S Kinnekulle 1948

Styrmannen på M/S Kinnekulle Sixten Henrikssons fader, sjökaptén Gustav Henriksson, engagerade sig mycket i sökandet efter besättningen. Han var jämte sjökaptén *Sven Stark* Thunbolagets representant i Rödvig, där de under en vecka undersökte fartyget och följde arbetet med att få henne av grundet.

För att kunna skaffa sig närmare uppgifter om M/S Kinnekulles tid i hamnen i Ustka och samla in uppgifter däriifrån, tog Gustav Henriksson hyra som styrman på ett fartyg med destination Ustka. Hans energiska efterforskningar väckte polisens misstänksamhet, och han sattes tydligen under bevakning. Gustav Henrikssons dotter *Hillevi Pettersson* har berättat för mig, att polisen vid ett tillfälle hade sökt hennes far vid tre tillfällen. När han kom ombord vågade man inte längre ligga kvar i hamnen, utan hans fartyg avgick med släckta lanternor för att osett kunna ta sig ut från Ustka.

Under ett av sina besök i Ustka fick han höra av en mäklare, att den svenska båten M/S Blåfell, som lämnat hamnen senare än M/S Kinnekulle, skulle fått påhälsning av ett ryskt krigsfartyg. Enligt en besättningsman på fartyget, skulle krigsfartyget gått runt M/S Blåfell ett par gånger och sedan fortsatt i riktning mot S/S Iwan och M/S Kinnekulle.

Gustav Henriksson skrev till Utrikesdepartementet den 4 december 1948 och rapporterade vad han erfarit om M/S Blåfell. Han bad Utrikesdepartementet att genom besättningen undersöka sanningshalten i uppgiften.

Den 23 december 1948 begärde Utrikesdepartementets byråchef *T. Bergendahl* av skeppsredare *Nils Westerberg* i Kalmar besked om var hans fartyg M/S Blåfell befann sig, eftersom han av viss anledning skulle vilja få tillfälle att tala med befälhavaren eller någon besättningsmedlem, som varit ombord under det senaste året. Rederiet villfor snabbt UD:s önskan, och en kontakt mellan departementet och befälhavaren på M/S Blåfell *Ebert Petersson* etablerades.

Ebert Petersson informerade skriftligt att han inte mottagit någon rapport från varken utkik eller vaktbefäl om att något ryskt krigsfartyg skulle ha kretsat omkring hans fartyg vid avgången från Ustka. Det enda han kunde meddela var att M/S Blåfell vid ankomsten till Ustka förtöjdes vid utsidan om M/S Kinnekulle och lastades efter detta fartyg vid samma kajplats.

T. Bergendahl lät sig inte nöja med svaret, utan bad Ebert Petersson att denne skulle höra med andra besättningsmän, som vid tillfället varit ombord, om dessa gjort några iakttagelser. Den 3 februari 1949 lämnade befälhavaren det slutgiltiga beskedet. Styrmannen på M/S Blåfell *Erik Andersson* från Djupekås i Blekinge hade samma uppfattning som Ebert Petersson, inget anmärkningsvärt hade inträffat vid avgången från Ustka.

Om Utrikesdepartementets efterforskning svävade Gustav Henriksson i okunnighet. Den 3 oktober 1949 skrev Mary Johansson och frågade bl.a. om UD kommit i kontakt med befälhavaren för M/S Blåfell. Den 1 november fick hon veta vad Ebert Petersson meddelat.

Tysk organisation engageras 1950-54

Mary Johansson läste på våren 1950 en artikel i tidskriften *Det Bästa* om en västtysk organisation som hade många kontakter med flyktingar från öststatsländerna. Den hette Kampfgruppe gegen Unmenschlichkeit, kampgruppen mot omänsklighet. Hon kontaktade byråchefen Ulf Barck-Holst den 23 april 1950 och önskade, att UD tog kontakt med ledaren för gruppen och bad honom fråga de flyktingar han kom i kontakt med, om de träffat några svenska sjömän i de olika lägren.

Ulf Barck-Holst sände den 11 maj 1950 en redogörelse för händelserna kring de båda svenska fartygen 1948 till generalkonsul *Eng* i Berlin och bad honom bedriva forskning efter de försvunna besättningarna och då även vända sig till Kampfgruppe gegen Unmenschlichkeit. Ryktena om att sjömännen skulle vara i ryskt förvar ville Utrikesdepartementet inte lämna oprövat och en möjlig väg var kampgruppens kontakter med hemvändande flyktingar från öst.

Samma dag informerade Ulf Barck-Holst envoyén Gösta Engzell i Warszawa om sitt brev till Berlin och bad samtidigt om underrättelse, om något nytt i saken var att omtala från Polen. Han informerade även Mary Johansson om sina åtgärder och försäkrade henne, att ”utrikesdepartementet icke skall underlåta att taga fasta på alla möjligheter som kunna finnas för att nå visshet om de försvunnas öde”.

I Berlin tog man kontakt med Kampfgruppe gegen Unmenschlichkeit. Men eftersom saken inte gällde svenskar, som försvunnit under mer stadigvarande vistelse i Tyskland, trodde gruppen att möjligheterna till ett positivt resultat var begränsade. Den skulle emellertid fråga

alla återvändande från Sovjetunionen, som den kom i kontakt med, huruvida de av medfångar eller på annat sätt hört talas om personer, som skulle kunna vara identiska med de efterfrågade besättningsmännen. Finge man veta något av intresse, skulle konsulatet omgående informeras.

Mary Johansson fick besked om vidtagna åtgärder i ett brev från Ulf Barck-Holst daterat den 20 juni 1950. Sedan hörde hon inget mer varken under resten av året eller året därpå. Därför vände hon sig åter till UD den 31 december 1951 och undrade om departementet fortfarande bedrev efterforskningar. Hon ställde tre konkreta frågor bl.a. om konsulatet i Berlin hört något från Kampgruppen mot omänsklighet.

Ulf Barck-Holst lät sig inte vänta. Direkt efter nyårshelgen skickade han kopior på Mary Johanssons brev både till Berlin och till Warszawa, och frågade samtidigt om det kunde finnas någon ytterligare åtgärd, som kan tänkas leda till bättre resultat än de tidigare ansträngningarna. Mary Johansson fick information om hans åtgärder och kontakter med beskickningarna.

Från Warszawa svarade chargé d'affaires *L. De Geer*, att han hade funderat mycket på om det inte trots allt skulle finnas en möjlighet att på något sätt söka få upplysningar om besättningsens öde. Han kunde förstå att Mary Johansson inte hade givit upp hoppet, och fann han någon framkomlig väg, skulle beskickningen omedelbart vidtaga erforderliga åtgärder. För närvarande fanns inte mer att göra, än vad som hade gjorts. Eftersom de polska myndigheterna förnekade att besättningen fanns i polskt fängelse, kunde beskickningen inte ånyo ta upp ärendet på den officiella vägen. Men skulle någon annan möjlighet visa sig, ville han försäkra Mary Johansson, att de skulle begagna sig av den.

Generalkonsuln i Berlin *René Belding* hade inget att rapportera från Kampgruppen. Men han nämnde att SJ:s representant direktör *Jørgensen*, som var knuten till generalkonsulatet, ombetts att ta upp frågan om besättningen med tullen och andra instanser i Sassnitz, dit han skulle passera på väg till Sverige.

När året närmade sig sitt slut, frågade Mary Johansson åter efter eventuella upplysningar från Kampgruppen. Hon ville även ha adressen till skeppshandlare *Karl Nilsson*, som under stor uppmärksamhet suttit i polskt fängelse, men blivit frisläppt. Chefen för UD:s juridiska byrå *C. H. Petersén* besvarade hennes brev den 3 januari 1953, med samma negativa besked som hon sedan tidigare var van vid. Beträffande Karl Nilsson så hade denne under sin tid i polskt fängelse inte hört talas om varken M/S Kinnekulle eller dess besättning.

Mary Johansson lät inte Utrikesdepartementet glömma sin mans fartyg och dess besättning. I mars 1954 undrade hon, om det aldrig hördes något om M/S Kinnekulles besättning. Sökte generalkonsulatet i Berlin fortfarande, och hade det inte kommit något meddelande från Kampgruppen, som lovat att fråga frisläppta, hemåtvändande fångar efter svenskar? Mary Johansson påminde även om fru Ruth Gottlieb¹³ i Borås, som trots att hennes make var död, men som efter tio år fick tillbaka honom från fångenskapen i Sovjetunionen.

¹³ Den österrikiske diplomaten Roland Gottlieb, som i barndomen varit krigsbarn i Sverige, och som 1932-33 tjänstgjort vid österrikiska konsulatet i Göteborg, tillfångatogs av ryssarna i Sofia i Bulgarien 1944. Han dömdes utan rannsakan till 25 års straffarbete, satt fängslad i Moskva i 5 år och tvingades därefter arbeta i kolgruvor under lika lång tid. I väst var hans öde okänt och han antogs inte längre vara i livet. Vissa fångar hade privilegiet att ibland få skicka kort till sina anhöriga. Av misstag fick även Gottlieb ett sådant kort. Han visste inte var hans familj befann sig, men kunde adressen till en god vän i Halmstad, som han skickade kortet till. Han blev därigenom en av de 186 krigsfångar som frigavs vid midsommar 1955. I Sverige väntade hans svenska fru och tre döttrar, av vilka han inte tidigare hade sett den nu elvaåriga, yngsta dottern. (Aftonbladet nr 34, 1955)

Kanslisekreterare *Börje Österlind* på Utrikesdepartementet sände Mary Johanssons brev till attaché *Rolf Malmberg* i Berlin med förfrågan om kontakten med Kampgruppen. Från gruppen hade tydligen inget hörts, men generalkonsulatet hade etablerat kontakt med det tyska Röda korset. Svårigheten att skapa klarhet i vad som hänt besättningen hade begränsats av att generalkonsulatet var förhindrat att ta upp ärendet med de östtyska myndigheterna. Sverige hade nämligen inga politiska förbindelser med Östtyskland vid denna tid.

S/S IWAN

Svenska fångar i polskt arbetsläger 1952 (1953)

Sveriges chargé d'affaires i Warszawa L. De Geer yttrade som bekant 1951, att om någon möjlighet i sökandet efter de saknade sjömännen visade sig, skulle beskickningen begagna sig av den. Detta var vad som utmärkte Utrikesdepartementets arbete under sommaren 1953. Envoyén Eric von Post på den svenska beskickningen i Warszawa hade uppmärksammat en artikel, som stod att läsa i Danska Social-Demokraten den 23 november 1952. Den handlade om en intervju med den danska matrosen Hans Carl Erichsen, som just hade återkommit till Danmark efter att ha suttit i polska fångelser i två och ett halvt år. Matrosen hade enligt artikeln bl.a. sagt följande:

Jag var först i ett stort fängelse i Stettin, därefter i ett arbetsläger och sändes slutligen till ett stenverk, där jag tillsammans med många andra utlänningar arbetade under förhållanden, som kan likställas med Hitlers koncentrationsläger. Det fanns i detta stenverk både danskar och norrmän, svenskar, engelsmän och fransmän, och jag vet att det runt om i andra polska fångläger sitter många skandinaver, som är oskyldigt fångslade.

von Post diskuterade matrosens uttalande med Danmarks chargé d'affaires i Warszawa, som ansåg att Erichsens uppgifter i flera avseenden tycktes vara ovederhäftiga. Trots detta hade han redan den 1 december skrivit till det danska UD och föreslagit att en undersökning gjordes med anledning av uppgifterna i intervjun.

Den 30 december skrev von Post till utrikesrådet Sture Petrén på UD och rapporterade om tidningsartikeln. I brevet avslutning säger han, att även om Erichsens uttalanden kanske är åtskilligt fantasibetonade, kan det ju tänkas, att någon sanningsgrund föreligger, och inget spår efter de försvunna sjömännen bör lämnas utan att ha granskats.

Sture Petrén skickade den 26 januari 1953 en utförlig redovisning om ärendet S/S Iwan till den svenske ambassadören i Köpenhamn, friherre Beck-Friis och bad denne att inhämta uppgifter om danskarnas förhör med Erichsen. Samtidigt informerade han von Post om sina instruktioner till beskickningen i Köpenhamn.

När inget hördes från Köpenhamn under våren, skickade Erik Kronvall på UD den 15 april en förfrågan om hur ärendet låg till. Ett par veckor senare sände beskickningen det danska utrikesdepartementets redogörelse av förhöret med Hans Carl Erichsen.

Denne hade berättat för den danska polisen, att han hade kommit till arbetslägret Piechcin i maj 1952 och där träffat tre svenskar. När förhørsledaren läste upp namnen på S/S Iwans besättningsmän, förklarade Erichsen, att han inte hade träffat någon av dessa personer. Han

visste att den ene av svenskarna i Piechcin hette Andersson och var från Stockholm. Denne hade avtjänat ett tvåårigt fängelsestraff och hade släpps tre veckor före Erichsen. Den andre var göteborgare, hette Pettersson och var dömd till fyra år. Dessa två svenskar bedömde Erichsen vara 27-28 år gamla. Den tredjes namn kände han inte till, men visste att denne var omkring 19 år gammal och kom från Göteborg. Han hade dömts till ett och ett halvs års fängelse.

Den danska rapporten sändes från UD både till beskickningen i Warszawa och till konsulatet i Gdansk. Konsul Arne Lellki i Gdansk visste inte om någon anmälan om svenska sjömän, som blivit kvar i Polen utan att dessa senare hade påträffats och sänts till Sverige. Även i de fall där anmälan från fartygsbefälhavare uteblivit, brukade konsulatet få uppgifter om kvarblivna svenska medborgare. Konsulatet hade gått igenom dels sitt register över efterseglade sjömän, dels de i tidskriften Ute och hemma publicerade efterlysningarna utan att finna, att svenska sjömän skulle ha försvunnit i Polen under de senaste åren.

Arne Lellki ansåg att den danske f.d. fången borde ha känt till mer om sina nordiska medfångar. Såväl som i ett vanligt fängelse som i ett arbetsläger brukade det vara möjligt för fångarna att samtala åtminstone så mycket att de kunde redogöra för sina personliga förhållanden; om de inte av någon anledning ville hemlighålla dessa. I det här fallet höll Arne Lellki det inte för osannolikt att de personer som sagt sig vara svenskar i verkligheten varit från Sverige utvisade eller repatrierade polska medborgare. Kanske fanns också möjligheten att de varit baltiska sjömän, eftersom flera f.d. baltiska medborgare, som arbetade på nordiska fartyg arresterats i polska hamnar. I så fall skulle dessa sjömän troligen försökt göra gällande inför undersökningsmyndigheten och medfångarna, att de var svenska medborgare och undvikit samtal med skandinaver, som skulle ha kunnat röja deras verkliga identitet.

Även Eric von Post rapporterade hem från Warszawa att man på legationen inte kände till någon svensk, som hade förvarats i arbetslägret i Piechcin. Man hade inte ens vetat att det fanns ett arbetsläger där. Visserligen hade det funnits fångslade svenskar i Polen, vilka hade hetat Andersson och Pettersson, men det kunde inte vara dessa som Erichsen hade talat om.

Det föreföll även von Post egendomligt att tre svenskar skulle ha kunnat förvaras i ett arbetsläger för att avtjäna långvariga straff, utan att beskickningen så småningom skulle få kännedom om detta. Det borde ha kommit rapporter antingen genom frigivna fångar eller personer som fått besöka medfångar. Han pekade liksom Arne Lellki på möjligheten att det eventuellt kunde röra sig om svensktalande polacker.

von Post vidrörde i förbigående även de förhållanden under vilka de svenska diplomaterna i Polen verkade i. Han säger i brevet till UD att beskickningen och konsulaten var mycket isolerade från omgivningen. Men han nämner även att meddelanden brukade komma fram till dem på ett eller annat sätt om det verkligen gällde.

Utrikesdepartementet tog alltså tag i det tveksamma, danska spåret. Men även nu fick man finna sig i att det blev resultatlöst.

Tyska Röda korset deltar i efterforskningarna 1954-55

Redan 1950 blev som bekant generalkonsulatet i Berlin inkopplat i sökandet efter besättningarna från S/S Iwan och M/S Kinnekulle genom Mary Johanssons förslag, att UD borde kontakta Kampgruppen mot omänsklighet. Detta ledde ju inte till något resultat, varför generalkonsulatet genom attaché Rolf Malmberg den 26 april 1954 satte sig i förbindelse med tyska Röda korsets Suchdienst i Berlin, som lovade bedriva efterforskningar genom centralen för Spätheimkehrer, vilken var belägen i Hamburg. Dessutom sände Röda korset en förteckning över besättningsmännen till Hilfswerk der Evangelischen Kirchen, varifrån det tidigare fått uppgifter om saknade personer.

Under september erhöll generalkonsulatet ett par meddelanden från Röda korset, vilka de vidarebefordrade hem. Tyvärr innehöll rapporterna inget annat än att eftersökningarna inte givit något resultat hittills, men Röda korset skulle fortsätta sina ansträngningar efter besked om besättningsmännens öde. UD höll Mary Johansson underrättad om den tyska kontakten och lovade lämna nya underrättelser så snart sådana nått departementet. Men samtidigt nämnde UD, att man fick betrakta möjligheterna till nya besked som ytterst begränsade, vilket UD även hade påpekat i tidigare skriftväxling.

Den 28 december 1954 meddelade Rolf Malmberg att generalkonsulatet av Röda korsets Suchdienst fått veta, att en person vid namn *Erik Alvi Andersson* år 1951 skulle ha befunnit sig i Lubljankafängelset i Moskva. Det var inte uteslutet, att denne person var identisk med S/S Iwans befälhavare, *Alfred Andersson*.

Om Suchdienst fick ett fotografi av sjökaptén Alfred Andersson, skulle det översända detta till sin sagesman *Alexander Russ*, som vid tillfället var bosatt i Graz i Österrike. Denne trodde sig ha sett den svenske sjökapténen 1951 i det ryska fängelset. Men något fotografi skickades aldrig, i stället undrade kanslisekreterare Börje Österlind om Suchdienst inte kunde skicka ett fotografi av Erik Alvi Andersson! Detta var nog kanslisekreterarens dåliga dag. Ryssarna skulle knappast tillmötesgå någon tysk begäran om ett fotografi på sin svenske fånge och skicka detta till Tyskland. Men Rolf Malmberg frågade faktiskt Suchdienst!

Både i april 1955 och i juli samma år frågade Röda korset om man i Sverige hade fastställt om Erik Alvi Andersson kunde vara identisk med kaptén Alfred Andersson, eller om det kunde vara någon annan svensk med liknande namn som satt i Lubljankafängelset. Hörde man inget från Sverige betraktade man fallet som avslutat.

Kontakterna återupptogs under sommaren och utvecklades under hösten 1955. Beskickningen i Wien och generalkonsulatet i Hamburg blev också inkopplade. UD antog att sjökaptén Andersson hade blivit förväxlad med en annan svensk med ett snarlikt namn, som troligen var fången i Lubljankafängelset. Man drog slutsatsen att den person som Alexander Russ träffat i fängelse inte var identisk med S/S Iwans befälhavare.

UD besöker den polske besättningsmannens familj 1958 och 1964

Första besöket, 1958

Efter händelserna 1955 skulle det dröja över två år innan fallet M/S Kinnekulle aktualiserades igen. Utan att veta det initierade Mary Johansson åter efterforskningarna, vilket även har omtalats tidigare i uppsatsen (se s.16!). I slutet av januari 1958, tio år efter katastrofen på M/S Kinnekulle, frågade hon Utrikesdepartementet om det fortfarande höll på med undersökningar om besättningens öde. Hon bad om några rader, även om inget nytt hade hänt sedan sist.

Byråchef G. von Otter, som fortfarande var chef för juridiska byrån, besvarade som bekant omgående Mary Johanssons brev (se s.16!). Han försäkrade henne att Utrikesdepartementet alltjämt följde varje spår, som skulle kunna tänkas leda till ett klagörande av besättningens öde. Skulle ytterligare uppgifter nå departementet, skulle efterforskningarna givetvis fortgå. Men avslutningsvis uttryckte von Otter sitt stora beklagade, då han nödgades konstatera att förhoppningarna att få ett slutgiltigt besked om besättningens öde efter tio års förlopp syntes alltmera begränsade.

G. von Otter skrev, som tidigare nämnts, till vicekonsuln i Gdansk, Ralf Erro och aktualiserade Kinnekulleärendet samtidigt som han bad Ralf Erro granska dossiern för att utröna, om någon förfrågan hade gjorts i Polen efter Ryszard Mlodziewskis släktingar. Vicekonsuln svarade ju den 19 februari 1958 dels att han funnit säkerhetschefen Thede Palms brev till UD från 1948, dels att inga efterforskningar efter den polske besättningsmannen eller dennes släktingar hade gjorts.

Ambassadör G. Reuterskiöld i Warszawa blev informerad om G. von Otters brev till Gdansk, och meddelade denne att han inte kunde se något hinder för att Ralf Erro eller möjligen ännu hellre pastor *Westerström* i Szczecin (f.d. Stettin) tog kontakt med Ryszard Mlodziewskis släktingar. Ambassadören trodde att Riksförsäkringsverket betalade livränta till släktingarna, vilket skulle gentemot de polska myndigheterna kamouflera ett besök.

Men det gjorde inte Riksförsäkringsverket. Däremot betalades en livränta till ett barn som Ryszard Mlodziewski hade i Sverige. G. von Otter var tveksam om att söka efter släktingarna, när man således inte hade livräntan som svepskäl. De polska myndigheterna hade fått officiella förfrågningar om besättningen, och dessa hade besvarats. Skulle beskickningen ändå bedriva egna efterforskningar, kunde ju polackerna tro, att UD inte litade på dem. Det var nog precis vad Ralf Erro inte gjorde! Samtidigt försökte han lugna G. von Otter. Inte fanns det någon risk att för att polackerna skulle ta illa upp, även om de lämnat negativt besked tidigare! Den frimodige vicekonsulen ger ett modigt och handlingskraftigt intryck i sin korrespondens med departementet i Stockholm. Var inte de diplomatiska vägarna framkomliga, visade kartan andra möjligheter att orientera sig fram.

Ambassadör G. Reuterskiöld ansåg det vara självklart att man skulle försöka få kontakt med Ryszard Mlodziewskis släktingar för att höra vad de visste om honom. Om besättningen hade hamnat i sovjetiskt fångenskap, borde man inte bortse från möjligheten att han återvänt från Sovjetunionen under den pågående repatrieringskampanjen. Men ambassadören poängterade att konsulatet i Gdansk vid detta stadium av undersökningen inte borde ta kontakt med de polska myndigheterna. Av säkerhetsskäl skulle korrespondensen mellan Warszawa och

Gdansk gå via Stockholm. Ambassadören begärde att få alla konkreta upplysningar som fanns om Ryszard Mlodziewski och dennes släktingar, vilket G. von Otter lovade i ett brev den 11 mars 1958 att skaffa fram.

Samma dag skrev G. von Otter till socialbyrån i Västerås och omtalade att den polske medborgaren Ryszard Mlodziewski, född den 25 februari 1925 i Grodno, skulle den 2 januari 1948 ha undertecknat ett erkännande av faderskap av ett barn med en svensk kvinna. Departementet önskade närmare upplysningar om mamman och barnet.

Socialbyrån besvarade genast departementets förfrågan. Ryszard Mlodziewski var mycket riktigt far till ett pojke, som hade fötts den 15 april 1948. Alltså nära två månader efter händelsen på Östersjön. Han var förlovad med barnets mamma, en 18-årig flicka från Västmanland. Något år senare adopterades pojken av en familj i samma landskap.

G. von Otter informerade både Warszawa och Gdansk om barnet, men konstaterade samtidigt, att socialbyrån i Västerås inte hade haft någon kunskap om Ryszard Mlodziewskis bakgrund. Detta var heller inte nödvändigt. Ambassaden i Warszawa hade ganska lätt och utan att förarga myndigheterna lyckats spåra både dennes moder och en broder. Vid förfrågan på Centrala polska personregistret fick man veta att Ryszard Mlodziewski inte var upptagen i registret, men däremot hans mor *Nadzieja Mlodziewska* och hans yngre bror *Marian Mlodziewski*. De bodde på samma adress i Warszawa.

Förste ambassadsekreterare *S. Hamilton* besökte mamman och brodern den 14 april 1958 i deras hem och hade ett långt samtal med dem. Som tolk deltog beskickningens svenskfödda översättare fru *Margit Jelnicka*. Han beskrev samtalet nästan som en monolog av Marian Mlodziewski, som var mycket ivrig att berätta om sina erfarenheter. Brodern, som var taxichaufför till yrket, verkade annars lugn och vederhäftig. Eftersom hans berättelse är intressant och detaljrik återges denna del av *S. Hamiltons* redogörelse till UD här i sin helhet:

Inledningsvis framhöll han att de sedan Kinnekulles förlisning icke haft något som helst meddelande från brodern och att de knappast längre räknade med att han vore i livet. Omständigheterna kring besättningens försvinnande hade som han sade varit så mystiska, att man måste räkna med att den förts i sovjetisk fångenskap.

Några som helst bevis för denna teori hade han dock icke, men denna slutsats föreföll honom mest naturlig om man tog hänsyn till alla i ärendet kända fakta. I ett brev från Mary Johansson, hustru till befälhavaren på Kinnekulle, hade han helt nyligen för första gången erhållit kännedom om de rykten som cirkulerat att besättningen skulle ha förts till Mokotow-fängelset i Warszawa. Vid samtal med olika personer som möjligt skulle kunna veta något hade dessa rykten dock icke kunnat bekräftas.

Han berättade vidare att han fyra dagar före besättningens försvinnande sammanträffat med brodern i Ustka. Fartyget hade då varit färdiglastat och avgick samma dag, d.v.s. troligen den 14 februari 1948. På grund av dåligt väder hade fartyget enligt vad man sagt honom återvänt för att därefter definitivt lämna Ustka den 18 februari. Han själv hade redan den 14 lämnat staden. Hans hustru hade släktingar som voro anställda i hamnen i Szczecin och genom dessa hade han fått kontakt med olika som han sade sakkunniga personer och även blivit i tillfälle att inspektera *Ivans* styrhytt,¹⁴ när den infördes till Szczecin. Av resterna av denna kunde man draga slutsatsen att detta fartyg sprängts sönder. Teorin bland hans bekanta i Szczecin var att "Ivan" först torpederats av ett sovjetiskt örlogsfartyg och att därefter Kinnekulles besättning tvingats att övergiva sitt fartyg som stuckits i brand. Men, som han sade, säker kan man ju aldrig vara, även om omständigheterna kring fartygets undergång icke verkade naturliga.

¹⁴ Enligt uppgift från die Abteilung der Küstenverwaltung des Gdanker Marineamtes hade den svenske ångaren *Vesta* i slutet av februari 1948 funnit *S/S Ivans* styrhytt omkring fyra mil utanför den polska kusten och fört den till Polen. (Sydväst om Bornholm, enligt min bedömning.) *Vesta* tog sedan med styrhytten till Sverige.

Han nämnde vidare att han knappast trodde att Kinnekulle medfört några fripassagerare. Den särskilda hamnbassäng som användes av de utländska fartygen var vid denna tid så välbevakad och så avstängd från staden, att det icke fanns stora möjligheter att taga sig igenom spärrarna. Han hade över huvud taget icke kunnat finna någon plausibel anledning till ett sovjetiskt övergrepp och trodde att han skulle ha vetat om hans broder varit invecklad i någon illegal verksamhet. Det enda skäl han kunde finna var att ett misstag begåtts av de sovjetiska myndigheterna, som sedan icke kunde rättas till eftersom troligen – enligt hans teori – Kinnekulles besättning varit åsyna vittnen till ”Ivans” undergång. Om Ni visste hur många misstag som på detta sätt begicks dessa år skulle Ni icke vara förvånad framhöll han. Alla efterforskningar hade hittills varit resultatlösa och inga som helst ledtrådar hade stått att erhålla. Ej heller samtal med polska repatriander hade givit några nya uppslag. Han var som han inledningsvis framhöll ganska övertygad om att det nu efter 10 år icke fanns någon anledning tro att hans broder fortfarande var i livet. Vi överenskom emellertid att han skulle taga kontakt med beskickningen om något av intresse skulle uppkomma.

Som Du finner av ovan lämnade redogörelse gav samtalet icke så mycket bortsett från att man nu kan anse det säkert att Ryszard Mlodziewski icke vistas i Polen. En del nya detaljer har vidare lämnats rörande fartygets uppehåll i Polen. Märkligt är att brodern tydligen icke tidigare känt till ryktena om att besättningen skulle ha förvarats i Mokotow-fängelset i Warszawa.

Till slut en humanitär aspekt. Ryszard Mlodziewskis moder har på olika sätt sökt komma i förbindelse med modern till hans utomäktenskapliga barn utan att lyckas. Jag undrar om Du genom socialbyrån i Västerås möjligen skulle kunna anskaffa ett fotografi av barnet och eventuellt andra upplysningar om honom som kan glädja en farmor. Jag närsluter ett fotografi av Ryszard Mlodziewski som därest det icke behöves på departementets dossier kanske kunde sändas pojken från hans farmor.

Jag vill även framhålla att fru Johansson fastän jag väl kan förstå hennes motiv utsätter Ryszard Mlodziewskis anförvanter för vissa risker genom sitt brev. I princip är det numera i Polen icke politiskt belastande att korrespondera med personer i utlandet, men man vet ju aldrig hur länge sådana lättnader varar.

Din tillgivne
S Hamilton

Marian Mlodziewskis antagande om M/S Kinnekulles avgång den 14 februari vet vi är felaktig. Men det är ju inte anmärkningsvärt, om han inte kände till det exakta förhållandet, när fartyget lämnade Ustka. Däremot är uppgiften om brevet från Mary Johansson mycket besynnerligt. Hon har uppgivit för mig vid flera tillfällen, att hon aldrig har skrivit något brev till Ryszard Mlodziewskis släktingar. Detta skulle varit omöjligt, eftersom hon inte kände till deras adress eller över huvud taget visste något om dem. Utrikesdepartementet har heller inte kunnat bringa mig klarhet om brevet.¹⁵ Hade det nått modern sex år senare, skulle man kunna misstänka att Pavel Vesselov låt bakom det. Han var nämligen ihärdig i sitt sökande efter vittnen, som kunde ha något att berätta om de försvunna besättningsmännen. Dock redovisade han alla sina förhållanden för stiftelsen för Mary Johanssons fond, och 1958 var ju Pavel Vesselov ännu inte engagerad i efterforskningarna.

Love Kellberg skrev till Socialstyrelsen den 22 april 1958 och informerade om Nadzieja Mlodziewskas önskan om ett fotografi på sin sonson. Hon ville även få veta hur denne hade det. Samtidigt bifogade Love Kellberg hennes fotografi på sonen, vilket hon ville skulle lämnas till sonsonen.

Men Love Kellberg ansåg att Utrikesdepartementet hade svårt att bedöma huruvida någon kontakt skulle etableras mellan farmmodern och sonsonen. Frågan var ju känslig, eftersom pojken nu var adopterad. Kanske kunde både fotografi och upplysningar inhämtas och

¹⁵ Utrikesrådet Love Kellberg, chef för UD:s rättsavdelning, anser i en marginalanteckning intill sista stycket i Hamiltons brev, att det vore olämpligt att lägga ”munkavel” på fru Johansson, om detta inte var absolut nödvändigt – i synnerhet som efterforskningarna i och med detta får anses avslutade.

vidarebefordras till farmodern av UD, utan att några uppgifter om adoptivföräldrarna lämnades?

Enligt en marginalanteckning hade Love Kellberg ett telefonsamtal med en byrådirektör på socialstyrelsen. Troligen kom de då överens om, vad han den 23 april meddelade S. Hamilton. Man hade inte ansett det lämpligt att kontakta adoptivföräldrarna, eftersom deras reaktioner på farmoderns önskemål var svårbedömbara. Troligen hade pojken ingen vetskap om sin biologiske fader, och en konfliktsituation kunde lätt uppstå i den känsliga tioårsålder han nu befann sig i, om han fick veta att de som han nu betraktade som sina riktiga föräldrar inte var det. Men, tillade Love Kellberg, pojken skulle sannolikt själv så småningom komma att fråga, hur det låg till med släktskapsförhållandena. Det hela skulle då få en naturlig lösning, när han själv kunde reda ut frågorna för sig, ansåg Love Kellberg. Avslutningsvis tyckte han, att beskickningen inte borde ta initiativ till att underrätta farmodern om läget, endast berätta om adoptionen, ifall hon själv återkom om sonsonen.

Andra besöket, 1964

Kontakten med Nadzieja Mlodziewska och hennes son Marian 1958 var det sista som hände i Kinnekulleärendet på flera år. Tystnaden i Utrikesdepartementets arkiv är total till år 1964, då en uppsjö av vittnesmål strömmade in, och Kinnekullebesättningen åter var förstasidesnyheter. I samband med denna pressaktivitet tog Love Kellberg åter kontakt med Warszawa. Han påminner ambassadören *Erik Kronvall* i en skrivelse den 20 augusti 1964, att fallet berördes vid utrikesminister *Torsten Nilssons* besök under våren, då det från polsk håll förnekades att det skulle finnas några svenska sjömän där. Denna ståndpunkt vidhölls även när den polske chargé d'affaires besökte Love Kellberg den 17 augusti.

I skrivelsen betonar Love Kellberg att departementet inte lämnar någon möjlighet oprövad. Därför föreslår han att beskickningen återigen kontaktar Ryzars Mlodzeiwskis anförvanter för att utröna, om de under de gångna sex åren erfarit något av intresse för efterforskningen. Men Love Kellberg rekommenderar att förbindelsen bör ske på ett mycket diskret sätt, så att de polska myndigheterna inte får veta något, och de anhöriga därigenom inte utsättes för onödiga risker.

Ambassadören Erik Kronvall tog Love Kellberg på orden. Margit Jelnicka fick denna gång ensam besöka Nadzieja Mlodziewska den 28 september, för att väcka så litet uppmärksamhet som möjligt. Hon fann henne på samma adress som tidigare, men i en annan våning. Fru Mlodziewska erinrade sig väl det första samtalet och förstod genast anledningen till Margit Jelnickas besök. Tyvärr hade hon eller hennes anhöriga under de gångna åren inte hört något gällande varken hennes son eller den svenske skonaren.¹⁶

¹⁶ Mary Johansson informerades inte om UD:s efterforskningar hos släktingarna i Warszawa. Även pressen hölls naturligtvis okunnig.

Bertil Johansson fånge i Riga 1961 (1964)

Dansk matros avslöjar 1964 sitt möte med Bertil Johansson

Åren gick utan att något hördes om besättningsmännens öde. Inga spår att följa. Det kalla kriget fortsatte med en politisk spänning i Europa, som inte öppnade några vägar till samarbete med länderna bakom järnridån i sökandet efter försvunna fartyg och sjömän på Östersjön. M/S Kinnekulles besättning tyckets vara borta för alltid, medan fartyget med sin hemlighet om dramat på havet däremot fortfarande gick i trafik i handelsflottan. Den svenska pressen hade tappat intresset för mysteriet M/S Kinnekulle, och inga artiklar om tragedin mötte längre läsarna. Dock, ett undantag: Söndagen den 9 februari 1964 publicerade Göteborgs-Tidningen en intervju med befälhavarens bror Evald Johansson, som berättade om fartygets egendomliga förlisning och besättningens försvinnande. Detta blev inledningen till en enorm uppmärksamhet, till mängder av vittnesmål, till intensivt arbete på Utrikesdepartementet och till ett beundransvärt engagemang hos anhöriga till försvunna sjömän, främst då hos Mary Johansson.

På förmiddagen denna söndag fick Evald Johansson ett telefonsamtal. Det var redaktör *Lennart Svensson* på Göteborgs-Tidningen, som ringde. Han hade just fått besök av en dansk f.d. matros, som berättat att han träffat Bertil Johansson i Riga 1961. Matrosen hade tidigare på dagen, då han läste artikeln i GT och sett bilden på Evald Johansson, kommit att tänka på händelsen i Riga, och att det kunde ha varit Bertil Johansson han talat med. Av rädsla för repressalier vid återbesök i Riga hade han tidigare inte vågat avslöja, vad han varit med om i den sovjetisk-lettiska hamnstaden, och han ville inte att tidningen skulle avslöja hans identitet. Evald Johansson fick tala med matrosen och bad att få träffa honom. Denne lovade att redan samma dag ta tåget till Trollhättan, där Evald Johansson skulle möta honom på järnvägsstationen.

Mary Johansson var hemma hos svågern, när denne anlände med sin gäst. Hon hade tagit med ett foto på sin make, vilket placerats tillsammans med andra fotografier. När matrosen såg dessa, pekade han ut Mary Johanssons kort och sade, att det liknade Bertil Johansson eller möjligen Evald Johansson själv i yngre dagar. Denne påminde nämligen starkt om fången, som han träffat på kajen i Riga. Han redogjorde sedan detaljerat om sitt möte med Bertil Johansson. Innan de skiljdes åt berättade matrosen mycket om båtar och människor, vilka Evald Johansson från sin sjömanstid kände väl till. Detta bidrog till att både Mary och Evald Johansson fick förtroende för den danske matrosen, och ett nytt hopp om att återfinna Bertil Johansson och kanske även hans manskap tändes.¹⁷

Utrikesdepartementet agerar snabbt

Redan dagen därpå, måndagen den 10 februari, ringde redaktör *Lennart Svensson* Utrikesdepartementet och informerade om den danske sjömannens besök. *Finn Börjesson* sammanfattade samtalet i en promemoria. Matrosen hade berättat, att den båt som han hade hyra på i september 1961 hade angjort hamnen i Riga för att lasta kol. Han hade på kajen träffat en bevakad person med mycket slitna kläder. Denne hade sagt sig var svensk, och att

¹⁷ Redogörelse lämnad av Evald Johansson till poliskommissarie Elmer Ödesjö vid polisen i Trollhättan den 4 mars 1964.

han kommit från slavarbete i de lettiska gruvorna. Då matrosen frågat om mannen kunde bevisa att han var svensk, tog denne fram ett gammalt svenskt pass. Sjömannen mindes att förnamnet Bertil stod på passet.

När mannen hade bett matrosen hjälpa honom att komma med båten till Sverige, hade denne bestämt att de skulle träffas på kajen mellan klockan 20 och 22. Om mannen återkommit då visste matrosen inte, eftersom fartyget blivit färdiglastat tidigare än vad sjömannen beräknat och lämnat hamnen före den överenskomna tiden.

Matrosen hade varit nästan helt säker på att mannen i Riga var Bertil Johansson. Besöket hos Evald Johansson och fotografiet på sjökaptenen hade stärkt hans uppfattning.

Enligt Lennart Svensson hade den danske matrosen sagt sig inte våga berätta om sina upplevelser tidigare. Han hade varit fängslad i Östtyskland, men inte angett några närmare omständigheter kring detta.

Utrikesdepartementet gick samma dag ut med ett pressmeddelande, att UD skulle begära att polisen i Göteborg hörde den danske matrosen.

Göteborgs-Tidningen fick vad man i dag kan kalla ett scoop. Matrosen och Evald Johansson hade vid sammanträffandet i Trollhättan kommit överens om att ringa GT och försöka förhindra att något publicerades om händelsen i Riga. Trots detta blev en stor artikel införd dagen därpå med braskande rubriker: ”Kinnekulles kapten i livet” SLAVARBETADE I KOLGRUVOR. BAD MATROS OM FLYKTHJÄLP. Nästa dag var nyheten allmänt ute i tidningarna.

Dagen efter Lennart Svenssons telefonsamtal skrev UD till poliskammaren i Göteborg och begärde, att den danske medborgaren närmare skulle höras om de iakttagelser han uppgav sig ha gjort, och som skulle kunna sprida ljus över vad som hänt med M/S Kinnekulle. Dessutom ville UD ha personliga data gällande uppgiftslämnaren och då även rörande det fängelsestraff han sade sig ha avtjänat i Östtyskland.

Matrosen hörs av Göteborgspolisen

Poliskammaren överlämnade ärendet den 13 februari till kriminalavdelningen i Göteborg, där förste kriminalassistent *Åke Marz* kom att hålla förhöret, vilket skedde samma dag. Närvarande var även förste kriminalassistent *Axel Thorvandt*.

Matrosen var född 1925 i Danmark och var dansk medborgare. Han hade ett äktenskap i Danmark bakom sig och var nu gift med en svensk kvinna. Sedan 1962 var han mantalsskriven i Göteborg och arbetade som slipare på Götaverken.

Vid förhöret berättade matrosen bl.a. att han hade varit anställd som kock och jungman på M/S Sara av Aarhus under dennas resa till Ustka i Polen i februari 1948. Fartyget hade lämnat Aarhus den åttonde eller nionde. Hårt väder tvingade emellertid fartyget att söka nödhamn på Bornholm, innan resan gick vidare till Ustka, dit det anlände den 12 eller 13 februari.

Efter ett par, tre dagars väntan vid en kaj hänvisade de polska myndigheterna M/S Sara till en annan kajplats, där lastningen av kol skulle ske. Vid samma kaj låg M/S Kinnekulle och mellan detta fartyg och M/S Sara två andra båtar. Matrosen beräknade att de låg ett par dygn vid kolkajen. Han erhöll landgångsbevis av de polska myndigheterna och promenerade varje dag i staden. Vid ett tillfälle mötte han kocken på M/S Kinnekulle och den polske besättningsmannen. De hade gemensamt besökt ett dansställe. Under kvällen talade de bl.a. om vad som var lämpligt att ta med sig i land. Silkesstrumpor och cigaretter gick att sälja i Polen, var de överens om. Matrosen skiljdes från sina nyvunna kamrater på dansstället och gick ensam ut i staden.

Troligen dagen därpå begav han sig igen till ett dansställe, denna gång till ett annat som hade fem stora röda stjärnor som skylt. Här träffade han åter de två besättningsmännen och dessutom en man i trettioårsåldern, som han trodde var styrman på M/S Kinnekulle. Men han mindes inte namnet på någon av de tre sjömännen. Kinnekullemännen lämnade dansstället före matrosen, som senare ensam gick därifrån.

Samma dag som M/S Kinnekulle skulle avgå omkring klockan 18.00 stod matrosen på kajen och såg ned på fartyget, som på grund av den tunga lasten och tidvattnet kommit att ligga med däckat något under kajkanten. Under ett tiotal minuter stod han på kajen och såg även när den polska hamnpolisen visiterade fartyget. Han talade inte med besättningen, men iakttog en man, troligen befälhavaren, stå i styrhytten och manövrera fartyget från kajen. Dock kunde han inte urskilja ansiktsdragen på mannen. Han hade heller inte träffat befälhavaren tidigare.

Matrosen kunde även berätta, att S/S Iwan lämnade kajen i Ustka en halvtimme efter M/S Kinnekulles avgång.

Någon eller ett par dagar därefter löpte även M/S Sara ut ur hamnen i Ustka och nådde Aarhus den 21 februari. Då fick matrosen veta att danska fiskare hade funnit M/S Kinnekulle drivande utan besättning utanför Själlands kust. Han hade läst i svenska tidningar att det skulle varit ”bråk” vid fartygets avgång från Ustka. Men han kunde garantera, att det inte förekom några kontroverser mellan de polska myndigheterna och besättningen vid båtens avgång.

Den danske matrosen hade alltså en del att vittna om beträffande M/S Kinnekulles besök i Ustka 1948. Men det var om sina erfarenheter i Riga 1961 han hade kallats till polisförhöret. Den 24 april detta år hade han tagit hyra på Rederi Rexbolagets S/S Harö av Stockholm och gått med fartyget i sjöfart på både Östersjön och Nordsjön. Hans sista resa gick i september till Riga, där man skulle lasta kol. Matrosen berättade att hamnen i Riga var omgärdad med högt plank och överst på detta löpte en taggtråd. Området var bevakat av vakter med kulsprutor. Besättningsmännen erhölet av myndigheterna i Riga utfärdade tillståndsbevis att gå iland.

Samma dag som S/S Harö skulle lämna Riga, gick matrosen ensam i land och promenerade utmed kajen. Åtta till tio kolarbetare och flera beväpnade vakter befann sig inom området. När han gick förbi en av kolarbetarna stötte denne försiktigt till matrosen på armen. Mannen tecknade tyst med handen mot munnen, som om han bad om en cigarett, vilket han fick. Därefter frågade mannen matrosen, om denne var skandinav. När han fick ett jakande svar, ville han veta om matrosen var svensk. Denne talade då om att han var dansk. När matrosen överlämnade ett helt paket cigaretter av märket Chesterfield, som mannen stoppade i fickan, gjorde denne tecken att de var observerade av vakterna, varvid matrosen gick vidare.

Efter en stund återvände matrosen till mannen, som då skyfflade bort kol från tågrälsen. Matrosen talade åter med mannen, som sade att han var från Västsverige, men nämnde ingen plats. När den danske sjömannen undrade, hur han skulle kunna tro på vad mannen sade, denne kunde ju vara spion, tog mannen ur en ficka på nederdelen av sina söndriga byxor fram en trasa och i denna låg ett pass, som han visade matrosen. Passet var väldigt trasigt och sidorna mycket sotiga. Sannolikt fattades flera blad i det tunna passet. På pärmen stod ”Sveriges pass” och i passet fanns ett foto. Under detta stod ett namn, vars förnamn matrosen endast kunde erinra sig: Bertil. Om efternamnet var Karlsson, Eriksson eller Johansson visste han inte exakt. Efter att ha visat passet virade mannen åter in det i trasan och stoppade tillbaka det i byxfickan.

När matrosen frågade mannen om det fanns andra skandinaviska fångar på platsen, hade mannen svarat jakande och pekade över floden i riktning mot en plats där det bl.a. låg ett stort flygfält. Vid frågan var mannen bodde, pekade han österut i flodens riktning bakom stängslet.

Eftersom de var observerade av vakterna lämnade matrosen mannen men återvände fyra gånger och lyckades slutligen komma till tals med honom så mycket att denne bad matrosen rädda honom från ”detta helvete”. När matrosen talade om att han var påmönstrad en svensk båt, som skulle avgå samma kväll mellan klockan åtta och tio, bad mannen att ta honom med på båten. Detta lovade matrosen att göra, om mannen under kvällen kunde smyga sig ombord.

På återvägen till M/S Harö gick en av de beväpnade vakterna ifatt matrosen och varnade honom: ”Darf nicht sprechen. Geht an bord und kommt nicht weiter.” Matrosen var ombord igen klockan 14.00

När fartyget var färdiglastat omkring klockan 21.00 lämnade det Riga. Men mannen som matrosen lovat ta med till Sverige kom aldrig till båten. Sjömannen berättade vidare vid förhöret, att han inte nämnde något om händelsen i hamnen för någon ombord. Inte ens kaptenen fick vet något, eftersom matrosen inte var sams med honom, och denne sannolikt inte skulle sätta tilltro till matrosens berättelse.

Matrosen ansåg mannen i Riga vara mellan 50 och 60 år, 170–175 centimeter lång, mycket mager men kraftigt byggd, grått nästan vitt hår, insjunkna kinder med kraftiga kindknotor och troligen fattades några tänder i underkäken. Han var klädd i en gråaktig, vadderad jacka, som var mycket trasig liksom byxorna. På fötterna hade han inga skor, utan dessa var omvirade med säcksliknande trasor. Mannens händer var grova av hårt arbete. Han verkade frisk men något medtagen av arbetet. Hans tal var klart och redigt.

Matrosen berättade vidare om sin kontakt med Göteborgs-Tidningen och om besöket hos Evald Johansson i Trollhättan. Han hade där blivit helt säker på, att det varit sjökaptenen Bertil Johansson han hade träffat i Riga.

Förnyat förhör med matrosen

Utrikesdepartementet hade i sin begäran om förhör med den danske matrosen bett, att denne även skulle höras om det fängelsestraff som han sade sig ha avtjänat i Östtyskland. Detta hade inte skett vid förhöret, varför UD begärde ett kompletterande förhör.

Matrosen blev således åter kallad till förhör hos Göteborgspolisens, och ännu en gång fick han berätta om sina upplevelser för förste kriminalassistenten Åke Marz. Han hade omkring 1950 haft anställning på den svenska motorseglaren Dick av Korshamn, som fraktade kolbriketter från Rostock i Östtyskland till olika sydsvenska hamnar. Under sina resor lärde han känna en tyska flicka och hennes familj. En tjugoårig, kvinnlig bekant till familjen låg lungsjuk på ett sjukhus i Rostock. Hon behövde en viss medicin som inte fanns i Östtyskland på den tiden. När matrosen besökte kvinnan på sjukhuset, frågade en läkare honom, om han möjligen i Sverige kunde köpa den medicin kvinnan behövde. Matrosen lovade försöka göra detta och läkaren skrev ut ett recept.

Återkommen till Sverige gick han till ett apotek i Malmö, troligen Lejonet vid Stortorget, och talade med apotekaren. Han fick då på det tyska receptet den begärda medicinen omfattande en glasburk innehållande 100 tabletter till en kostnad av omkring 55 kronor.

När matrosen kom till Rostock lämnade han medicinburken till flickvännens bror, som gick till sjukhuset med den. Nästa dag besökte matrosen den sjuka kvinnan och såg då tabletterna i en låda till sjukhusbordet vid sängen.

En vecka senare gjorde fartyget åter en resa till Rostock, och matrosen fick som vanligt en passersedel av de tyska myndigheterna för att kunna gå i land. En kväll, när han ensam gick till ett dansställe, hängde han över sin stol både kavajen och överrocken med sjöfartsboken och landgångspasset i fickan. Efter några danser upptäckte han, att överrocken var borta och med den hans viktiga handlingar. Det blev svårigheter, när han skulle in på hamnområdet och ombord på sin båt. Han förklarade förlusten av passersedeln för vakten, som lät honom fortsätta ombord.

Nästa dag vände han sig till hamnvakten för att denne genom folkpolisen skulle efterforska hans rock med sjöfartsboken och landgångspasset. Samma dag sökte en folkpolis upp honom, och meddelade, att polisen fått anmälan om stölden, och att matrosen inte fick gå i land mera under denna resa.

På kvällen samma dag under lastningen kom folkpolisen och hämtade matrosen. De beordrade honom att ta med alla sina ägodelar och förde honom till polisstationen i Rostock. När han frågade varför de hämtat honom, fick han endast besked om att han skulle få veta detta senare.

Vi ankomsten till polisstationen visiterades matrosen och placerades i en cell. Senare på kvällen hämtades han till ett kontorsrum, där tre poliser förhörde honom under det att två beväpnade vakter stod vid dörren. En av förhørsledarna talade endast ryska. Matrosen anklagades för att olovligen vistats i landet utan tillstånd och för att ha försökt smugla den tyska flickvännen ur landet. En av förhørsledarna påstod, att flickan själv erkänt detta. Dessutom anklagades han för att olovligen ha infört både medicin och utländsk valuta i landet.

Förhørsledarna pressade matrosen under tre till fyra timmar. När han förklarade att han aldrig hade gjort något olagligt i Östtyskland, utan endast velat gott genom att hjälpa den sjuka kvinnan med medicinen, blev den ryske förhørsledaren arg och gav honom flera slag.

Under de fortsatta dagarnas förhör blev matrosen ofta slagen med en piska, som bestod av flätade, kraftiga läderremmar. Slagen landade över skuldrorna, rygglutet och låren, varvid

kraftiga blåmärken och så svår smärta uppstod att han var tvungen att ligga och sova på magen. Några allvarliga men av misshandeln under vistelsen i fångenskapen fick han emellertid inte.

Efter fyra eller fem veckor i fängsligt förvar hämtades han från cellen av två folkpoliser, som omtalade att han skulle förflyttas. Han transporterades i en bil till Warnemünde, där han fick intyga skriftligt att han hade behandlats väl under fångenskapen. Han frigavs sedan och sattes på färjan till Gedser i Danmark. En dansk kriminalassistent, som hade mött honom i Warnemünde, medföljde på resan till Gedser. Där fick han av de sociala myndigheterna respengar hem till Aarhus. Framkommen till Aarhus uppsökte han sina morföräldrar, som bodde där.

Avslutningsvis förklarade matrosen för Åke Marz, att han under sina resor mellan Östtyskland och Skandinavien aldrig medverkat till smuggling av personer från östzonen. Inte heller hade han lovat sin flickvän att ta henne med till Sverige. Han hade efter denna händelse inte haft någon kontakt med henne.

Utrikesdepartementet undersöker matrosens vittnesmål

För Utrikesdepartementet kunde den danske matrosens vittnesmål vara genombrottet i efterforskningarna av besättningen på M/S Kinnekulle. Men UD tog inget för givet, utan ville kontrollera berättelserna så långt det var möjligt. Fortfarande var bevisen för att de försvunna sjömännen var i fängsligt förvar bakom järnridån för tunna, för att någon framställan till öststatsländerna skulle kunna göras.

Den 20 februari 1964 anhöll chefen för UD:s rättsavdelning Love Kellberg att polisen i Stockholm skulle höra befälhavaren på M/S Harö, *Kurt Wilhelm Notsand* (f.1903) från Bandhagen, om vad denne kunde erinra sig om den resa till Riga 1961 som den danske matrosen relaterat för polisen i Göteborg. UD ansåg det även vore av intresse att få K W Notsands uppfattning om matrosen.

En vecka senare hördes sjökapten K W Notsand av förste kriminalassistent *Lennart Rading* och kriminalassistent *Folke Axman* vid statspolisen i Stockholm. Han bekräftade att han varit befälhavare på S/S Harö under åren 1955 – 1962 och följaktligen även på den omtalade resan till Riga. Den danske matrosen mindes Notsand tyvärr inte för något positivt, utan för att denne hade gjort ett dåligt intryck. Matrosen hade visat sig vara allmänt opålitlig, var svag för rusdrycker och kom ofta i bråk med andra besättningsmän. Efter ett slagsmål ombord på S/S Harö, då matrosen drog kniv mot fartygets tredjestyrman *Torsten Vilhelm Andersson*, avskedades matrosen.

K W Notsand kunde inte erinra sig att det hänt något speciellt under det besök i Riga 1961 som den danske matrosen relaterat för polisen i Göteborg. Han berättade att hamnen i Riga var inhägnad med plank och taggtråd och bevakades av en beväpnad vaktstyrka. Vad K W Notsand kunnat se, utfördes bevakningen som s.k. portbevakning, varvid in- och utkörsportarna var bevakade. Varje fartyg bevakades dessutom av en särskild vakt, som stod vid fartygets landgång. Denne kontrollerade bl.a. de personer som utförde arbete ombord på fartyget. När arbetarna gick ombord, tog vakten hand om deras passersedlar och kunde med hjälp av dessa kontrollera att ingen försökte fly ur landet genom att gömma sig ombord. Vakterna var mycket vaksamma och påpassliga.

Lastningen av kol skedde med kranar från upplag eller från järnvägsvagnar. K W Notsand hade aldrig lagt märke till, att man i Riga använde sig av någon arbetsstyrka, som var bevakad av beväpnade soldater eller vakter. Inte heller hade han uppfattat att arbetsstyrkan skulle utgjorts av tvångsarbetare eller av straffångar av något slag. K W Notsand visste även berätta att bettleri av cigaretter eller tobaksvaror i hamnen inte var vanligt, och många ryska arbetare vågade inte ta emot cigaretter, även om de helt spontant blev bjudna.

K W Notsand hade under sina besök i Rigas hamn aldrig sammanträffat med någon person som skulle kunna vara identisk med den försvunne sjökaptanen Bertil Johansson. Han hade heller inte hört något rykte ombord eller någon annanstans, att någon svensk medborgare hållits som tvångsarbetare i Rigas hamn.

Sjökaptan Notsands vittnesberättelse måste ha varit en misräkning för Utrikesdepartementet. Den verifierade inte matrosens framställning, och kaptenens uppfattning om dennes person var oroväckande. Den rapport som statspolisen sände från förhöret med tredjestyrmannen på S/S Harö, Torsten Vilhelm Andersson, gjorde inte saken bättre.

Styrman Andersson hördes i Malmö av förste kriminalassistenterna *Å Fernebrant* och *E. Berg* den 12 mars 1964. Han fick berätta om den aktuella resan till Riga utan att först ha tagit del av matrosens redogörelse. Fartyget hade fått vänta något dygn, innan lastningen av kol påbörjades och pågick till omkring klockan ett på natten, då fartyget förhalades en båtlängd längre fram. Vid arbetet med detta hjälpte samtliga besättningsmän till. Därefter fortsattes lastningen och pågick fram till eftermiddagen följande dag. Efter kontrollen ombord lämnade fartyget Riga i fullt dagsljus med destination Korsör.

I egenskap av tredjestyrman var Andersson ansvarig för lastningsarbetet, som hade skett i högt tempo. Han hade befunnit sig på däck under hela lastningen med undantag av ett par timmars sömn under natten. Styrmannen kunde inte erinra sig, att någon av besättningen varit i land under besöket i Riga. När den första kontrollen skedde hade besättningsmännen möjlighet att erhålla ”vita lappar”, om någon ville gå i land. Vid detta tillfälle trodde inte Andersson att sådana lappar delats ut.

Den ryska bevakningen av fartygen i hamnen var rigorös. Varje fartyg vid kajen bevakades av en beväpnad vakt, som stod i telefonförbindelse med någon, sannolikt bevakningen vid in- och utpasseringen till hamnområdet. De ryska kolarbetarna, som arbetade ombord med lastningen, fick vid inpasseringen lämna sina identitetskort till vaktposten och återfick dem när de lämnade fartyget. Arbetarna verkade inte på något sätt vara fångar, utan rörde sig obehindrat inom hamnområdet.

När styrman Andersson fick ta del av matrosens uppgifter om besöket i Riga, framhöll han genast att dessa var osanna och inte förtjänade någon som helst tilltro. Han ansåg matrosen vara en stor lögnare. Skulle han varit med om allt han hade uppgivit i sin berättelse, skulle han kommit till styrmannen och berättat om detta och begärt hjälp eller råd. Matrosen var nämligen mycket talträngd och skulle inte ha hållit tyst om sina upplevelser. Andersson trodde inte heller på beskrivningen av den trasiga fotbeklädningen. Ryska kolarbetare brukade ha rejäla, ryska stövlar, hade Andersson sett.

Styrmannen ansåg inte att matrosen över huvud taget varit i land. I så fall skulle Andersson ha tillfrågats om permission, och någon sådan visste styrmannen med bestämdhet att matrosen

inte hade begärt. För övrigt uttryckte Andersson samma uppfattning om styrmannen som kapten Notsand, arbetsoduglig, spritbenägen och bråkig.

Danska polisens rapport om matrosen

Utrikesdepartementet lämnade ingen möjlighet oprövad att granska den danske sjömannens trovärdighet. Den 27 februari 1964 översände Love Kellberg de två rapporterna från polisen i Göteborg till ambassaden i Köpenhamn. Ambassadrådet *Westerberg* ombads kontakta den danska rikspolisen för att utröna om den visste något om matrosens resor till Östtyskland och om det fängelsestraff denne utstått där.

Den danska polisen gjorde en omfattande undersökning av matrosens förehavande och lämnade en fyllig rapport till den svenska ambassaden i Köpenhamn.

Matrosens påstående om sin resa med M/S Sara till Ustka i februari 1948 och att han där hade sett M/S Kinnekulle kunde inte vara riktigt. M/S Sara ägdes vid den tiden av skepparen *Svend Hansen*, som under många år hade fört dagbok för fartyget. Av denna framkom det att skeppet under tiden 15 december 1947 – 16 mars 1948 på grund av dåliga väderleksförhållanden varit upplagt i Lohals. Därefter hade det fram till den 24 april 1948, då det såldes, endast trafikerat danska hamnar och inte varit utomlands över huvud taget. Svend Hansen framhöll att han aldrig besökt Ustka med M/S Sara, och han kunde inte heller minnas att han hade någon medarbetare med matrosens namn.

Polisen hörde matrosens tidigare hustru. Hon uppgav att de hade ingått äktenskap den 18 oktober 1947 och hade levat tillsammans till den 1 december 1948, då han lämnat hemmet. Med säkerhet kunde hon säga, att hennes dåvarande man inte varit till sjöss under den tiden, utan arbetat i land. Hans berättelse trodde hon var ren lögn.

Matrosens uppgifter om vad som hände honom i Rostock var en härva av motsägelser. Till polisen i Göteborg hade han ju förklarat att han blivit bestulen på sin överrock och med den landgångspasset och sjöfartsboken. Sedan hade han anhållits och suttit fängslad anklagad för olovlig vistelse i landet, försök till utsmuggling av en östtysk kvinna samt olovlig införsel av medicin och utländsk valuta. Matrosen hade även uppgivit för de svenska förhørsledarna, att han aldrig hade medverkat till utsmuggling av personer från Östtyskland. Äventyret i Rostock hade ju slutat med att östtysk polis kört honom till Warnemünde och på färjan till Gedser överlämnat honom till en dansk kriminalpolis.

Av den danska rikspolisens rapport framgår det, att matrosen förhördes av kriminalpolisen i Gedser den 29 januari 1951, efter sin ankomst med färjan från Warnemünde. Han påstod då att han hade blivit akterutseglad av sitt fartyg M/S Dick. Anledningen till detta angav han vara, att han hjälpt en sjöman av östtysk härkomst, *Erhard Ambros*, anställd på ett svenskt skepp, att fly från Rostock till Lübeck i Västtyskland. Ambros, som tidigare flytt från Östtyskland, var rädd för att bli anhållen av den östtyska polisen. Matrosen lyckades hjälpa Ambros över gränsen och vände själv tillbaka till Rostock, men vid ankomsten dit hade hans båt avgått. Han blev då anhållen som akterutseglad och avlevererades till den danska polisen på färjan till Gedser.

Matrosen nämnde inget vid förhöret i Gedser om, att han skulle ha varit utsatt för misshandel av de östtyska förhørsledarna. Inte heller återfinner man hans uppgifter till polisen i Göteborg,

att han var bekant med en östtysk familj, och att han hade hjälpt en lungsjuk kvinna med medicin från Sverige. Matrosen sade över huvud taget inget om de anklagelser han tidigare påstått riktats mot honom.

Från den svenska statspolisen i Stockholm hade den danska polismyndigheten fått en rapport om matrosen i april 1951. En svåger till honom önskade veta om han fanns i Sverige. Den 13 januari hade han fått ett brev från matrosen, där denne meddelade, att han anhållits för spioneri av ryssarna och säkert var död, när brevet anlände. Även om svågern trodde att det rörde sig om fria fantasier, ville han höra med polisen i Sverige, eftersom brevet var poststämplat i Karlskrona.

Den svenska polisen kände även till bakgrunden till akterutseglingen i Rostock. En dag i januari då M/S Dick låg i Rostock fick samtliga besättningsmän ombord landpermission med undantag av den danske matrosen, som beordrades kvarstanna som vaktman. När besättningen senare återkom, var matrosen försvunnen liksom hans tillhörigheter. Befälhavaren *A.G.M. Albinsson* anmälde till den tyska passpolisen, att matrosen lämnat fartyget utan att i vanlig ordning avmönstra.

När M/S Dick återkom till Rostock en vecka senare fick Albinsson veta av en tysk polisman, som han kände sedan flera år tillbaka, att matrosen uppsökt den tyska polisen och begärt att få stanna kvar i Östtyskland. Han hade samtidigt erbjudit sig att arbeta för den tyska polisens räkning. Då polisen inte var intresserad av förslaget, begärde matrosen att få komma i kontakt med den ryska polisen, vilket hade ordnats. Matrosen hade därvid erbjudit sig att arbeta för ryssarna som ”kontaktman”, men dessa hade svarat att han kunde göra ryssarna större tjänster, om han återvände till Danmark och därifrån arbetade för deras räkning.

Straffregistren i Danmark och Sverige lättar inte upp bilden av den opålitlige matrosen. Han var flera gånger straffad för bl.a. bedrägerier, våld, fyllerier och mordbrand.

Utrikesdepartementets grundliga utredning om matrosen resulterade naturligtvis i att denne betraktades som totalt ovederhäftig, och hans vittnesmål måste helt förkastas. En personlighetsstörning kopplad till den oharmoniska barndom som framträder i handlingarna kan vara förklaringen till hans aparta uppträdande. Men här är inte platsen för någon psykologisk analys. Vi kan bara konstatera att matrosen ställde till stor skada och mycket arbete med sina lögnar. Han gav förtvivlade anhöriga hopp, som sedan grusades. Han gav upphov till kritik av Utrikesdepartementet, för att det inte kramade sanningen ur den ryska björnen, nu när man fått bevis för att åtminstone en ur M/S Kinnekulles besättning fanns bakom järnridån. Matrosen lät sig intervjuas både i TV och tidningar. Mängder av artiklar skrevs om hans vittnesmål, och under flera år framöver återkom hans berättelse i pressen med antydning om att det kanske låg någon sanning i den.

Utrikesdepartementet offentliggjorde inte vad det hade kommit fram till beträffande matrosens vittnesmål och kunde väl så heller inte göra. Men detta medförde att allmänhetens kunskaper förmedlades genom tidningarnas ofta sensationsskapande artiklar. Vid statsminister Tage Elanders presskonferens den 26 juni 1964 i samband med Nikita Chrustjovs besök i Sverige besvarade dock utrikesminister Torsten Nilsson en fråga från en dansk journalist beträffande M/S Kinnekulle. Utrikesministern uttalade sig då bl.a. om den danske matrosens vittnesmål: ”det har visat sig, att det är en man, som det inte finns någon anledning, och det försäkrar framför allt danskarna, att sätta någon som helst tro till.”

Mary Johansson hade en viss kontakt med Utrikesdepartementet under denna tid. Den 12 februari 1964 ringde hon UD och talade med chefen för Rättsavdelningen Vidar Hellners. Hon hänvisade till den mängd tidningsuppgifter som förekommit de senaste dagarna och då särskilt beträffande uppgifterna från den danske matrosen, varvid hon undrade om UD:s utredning skulle leda till någon åtgärd, främst i form av en framställning till Sovjetunionen. Själv hade hon dagen före telefonsamtalet skrivit ett brev till Nikita Chrusjtjov. Mary Johansson hade sagt Vidar Hellners att hon önskade att pressen inte tagit upp händelserna på det sätt som skett. Denne lovade att informera fru Johansson om det resultat man kom fram till med anledning av de nya uppgifterna.

Den 11 maj 1964 sände Love Kellberg till Mary Johansson en nära tre sidor lång redogörelse för matrosens vittnesmål och UD:s undersökningar om honom. Samtidigt skickades kopior till bl.a. utrikesministern och ambassaden i Moskva. Med hjälp av utdrag ur rapporterna vederlade Love Kellberg vad matrosen sagt, men han utelämnade uppgiften om dennes mytomani och allmänna ovederhäftighet. Detta skrivsätt lämnade tolkningsutrymme för den kritiske läsaren, och man vågar gissa att de anhöriga försökte finna så mycket hopp som möjligt i texten. Ett år senare fick Utrikesdepartementet ett mycket skarpt brev från Stig Henriksson, ordföranden i stiftelsen för Mary Johanssons fond. Han kritiserar UD för att inte tillräckligt ha analyserat och undersökt matrosens vittnesmål. Hade UD använt ett annat språk vid brevväxlingen eller varit mer öppet gentemot stiftelsen, hade sannolikt missförståndet aldrig uppstått.

Polsk sjöman deltog 1948 i prejning av M/S Kinnekulle (1964)

Den 21 februari 1964 publicerade Dagens Nyheter en artikel som väckte stor uppmärksamhet inte minst på Utrikesdepartementet. Den syntes bekräfta uppfattningen att besättningen på M/S Kinnekulle förts i fångenskap bakom järnridån. En civilingenjör från Stockholm hade för tidningen relaterat, vad en släkting till honom berättat 1948. Släktingen tjänstgjorde då som styrman på ett svenskt fartyg.

När fartyget låg i den polska hamnstaden Gdansk (tidigare Danzig), fick släktingen någon dag efter händelsen med M/S Kinnekulle besök av en polsk sjöman, som på tyska påstod sig kunna berätta vad som hänt den svenska båten. Han hade varit besättningsman på en bestyckad lastbåt, som hade prejat M/S Kinnekulle ute till havs, varvid en rysk poliskommissarie tillsammans med en grupp besättningsmän gick ombord. Den ryske polismannen sökte genast upp befälhavaren och beordrade, att allt folk ombord skulle föras över till det polska fartyget. När kapten Bertil Johansson undrade om anledningen till detta, hade polismannen svarat på tyska:

- Ni har flyktingar ombord.

Bertil Johansson hade blivit överraskad av påståendet:

- Det känner jag inte till.

Han hade sedan sagt, att om det fanns någon eller några personer ombord som var flyktingar, så borde det räcka med att de fördes över till det polska fartyget, varpå polismannen svarade:

- Nej! Alla måste lämna fartyget.

När samtliga ombordvarande förts över till den polska båten, anlades brand på tre ställen.

Den polske sjömannen hade berättat vidare för styrmannen på den svenska båten i Danzig, att hans fartyg styrde mot den östtyska kusten och angjorde där en hamn, som inte namngavs vid samtalet. Folket från M/S Kinnekulle togs i land, och gruppen delades. Besättningen fördes i

bil åt ett håll, medan de som uppgavs vara flyktingar åt ett annat. Alla hade vid tillfället varit oskadda.

I DN:s artikel nämner Stockholmsingenjören, att hans släkting hade berättat om händelsen för honom vid återkomsten till Stockholm. Ingenjören påpekar, att det prejade fartygets namn *inte* hade nämnts av den polske sjömannen, men med kännedom om vad som hänt M/S Kinnekulle hade de förstått, att det måste ha varit detta fartyg som blivit uppbringat.

Stockholmsingenjören kontaktade genast Utrikesdepartementet och återgav vad släktingen berättat. Detta var en oerhört viktig information, en pusselbit som kunde läggas till andra uppgifter om fängslade svenskar i öststatsländerna och äntligen ge den öppning i efterforskningarna, som under många åren saknats. Vad hände på UD efter ingenjörens information?
Svar: Ingenting!

Sexton år efter denna händelse fick den nya uppmärksamheten kring Kinnekullefallet ingenjören att kontakta pressen, och den gamla nyheten var ute i tidningarna. Redan dagen efter publiceringen ringde Evald Johansson till Utrikesdepartementet och undrade varför inte de anhöriga delgivits uppgifterna, som UD fått av den i pressen omnämnde Stockholmsingenjören. Vidar Hellners svarade, att det inte fanns någon handling på UD, som visade att ingenjören kontaktat departementet 1948. UD hade således inte undanhållit de anhöriga några uppgifter. Vidar Hellners framhöll även att de nya uppgifterna skulle granskas.

På UD gick Vidar Hellners igenom dossiern gällande M/S Kinnekulle och skrev en sammanfattande promemoria över de uppgifter som inkommit sedan februari 1948. Men någon anteckning om ingenjörens kontakt med UD det året, fanns alltså inte. Den 18 februari, några dagar efter publiceringen, ringde ingenjören till Utrikesdepartementet och talade med Love Kellberg. Han bekräftade i huvudsak riktigheten av uppgifterna i DN:s artikel, men tillade att han inte kategoriskt kunde säga, att det fartyg som prejats varit M/S Kinnekulle. Samtalet i Gdansk mellan styrmannen och den polske sjömannen hade förts ombord på släktingens svenska fartyg.

Som det med riktighet framgår av DN:s artikeln hade ingenjören kontaktat Utrikesdepartementet 1948 och talat med en tjänsteman där. Han kom inte ihåg dennes namn, men var förvissad om att denne presenterat sig som agronom.

Styrmannen hade mönstrat av efter den omtalade resan till Gdansk och återvände sedan aldrig till Polen. Han var tyvärr inte kvar i livet, utan hade avlidit 1953.

Under samtalet redogjorde Love Kellberg för sina erfarenheter av den stränga bevakning som utländska fartyg utsattes för i öststatsländerna och framkastade möjligheten, att händelsen var en provokation från polsk sida. De svensk-polska förbindelserna under dessa år var ansträngda, konstaterade Love Kellberg. Stockholmsingenjören ansåg att en provokation i och för sig inte kunde uteslutas.

Love Kellbergs provokationstanke är ju en hypotes, men en rimlig sådan med tanke på de i många avseenden osäkra förhållandena i det kommunistiska Polen. Han skrev en promemoria rörande samtalet. Denna skickades till ingenjören, som ombads meddela huruvida den riktigt återgav, vad han uppgivit vid telefonsamtalet. Ändringar eller tillägg kunde även göras. Stockholmsingenjören tillade då, att han fann det mycket förvånande, att UD inte lyckats fastställa hans tidigare kontaktman, då han kunnat lämna en så pass intressant uppgift om

honom som att denne var agronom. Man är som läsare av kommentaren benägen att hålla med om detta. En agronom måste väl ha varit en synnerligen udda person bland departementets alla ministrar, utrikesråd och byråchefer?

Love Kellberg bestämde sig för att ta reda på vem "agronomen på UD" var. August von Hartmansdorff hade varit byråchef på UD 1948 och på den tiden handlagt ärenden, som rörde M/S Kinnekulle. Kanske kunde han veta vem den efterfrågade personen var? Nu var von Hartmansdorff ambassadör i Reykjavik, och det var här Love Kellbergs förfrågan nådde honom. Tyvärr hade von Hartmansdorff inget minne av varken civilingenjören eller agronomen, men däremot en svag förnimmelse av att en extra tjänsteman, som en gång hade tjänstgjort på rättsavdelningen, hade agronomexamen och brukade kalla sig agronom. Detta lättade ju inte dimmorna för Love Kellberg i någon nämnvärd grad.

Nästa steg i efterforskningen blev en förfrågan hos ambassadrådet *C.F. Högstedt* i Ottawa. Love Kellberg berättade om civilingenjören, som han ansåg vara vederhäftig, och om dennes kontakt med Utrikesdepartementet. I svaret från C.F. Högstedt nämns att han försökt att liva upp minnet av tiden från februari 1948 till april 1952, då han tjänstgjorde på arvs- och ersättningsbyrån. Själv hade han emellertid inte haft något med Kinnekullefrågan att göra.

C.F. Högstedt kunde inte direkt ge besked om agronomen. Men han mindes en extra tjänsteman vid namn *Olof Offrell*, som han första gången träffade 1939 på legationen i Paris och därefter 1948 på arvsbyrån. Olof Offrell hade avlidit ett tiotal år senare under tjänstgöring vid legationen i Kairo. Han hade varit begåvad med ett rikt sinne för humor, vilket för övrigt C.F. Högstedt högt uppskattade, och skulle nog kunna tänkas vid samtal med utomstående ha kallat sig "agronom" Offrell. Speciellt som han tillhörde en gammal bondesläkt från Dalarna!

Längre än så kom inte Love Kellberg.

Informationen från Stockholmsingenjören, som uppgiftslämnaren allmänt kallades i massmedia, väckte naturligtvis vissa förhoppningar hos de anhöriga att få veta något om, vad som hänt besättningen. Mary Johansson bad Utrikesdepartementet i ett telefonsamtal den 4 mars 1964 om ingenjörens namn och adress. *L. Myrsten* på UD kontaktade ingenjören samma dag, men hade sedan bara ett negativt besked till Mary Johansson att komma med. Civilingenjören hade önskat att hans namn inte utlämnades.

Två dagar senare företedde Pavel Vesselov på Utrikesdepartementet en fullmakt från Mary Johansson att företräda henne i frågor som rörde efterforskningen av hennes man. Samtidigt önskade han få ta del av de uppgifter som ingenjören lämnat Utrikesdepartementet. Men detta lät sig inte göras, eftersom det inte fanns några skriftliga dokument.

Den 20 april ringde Pavel Vesselov till Vidar Hellners. Han bad UD utröna identiteten hos den person som den 25 mars ringt upp Mary Johansson och sagt sig vara ingenjören, som tidigare framträtt i Dagens Nyheter, och berättat om sin släktings sammanträffande med en polsk sjöman i Gdansk. Den anonyme personen hade lämnat uppgifter som överensstämde med vad som stått i tidningarna.

Vidar Hellners kontaktade Stockholmsingenjören, som bekräftade att det var han som hade ringt till Mary Johansson. Dock önskade han fortfarande förbli anonym. Denna information vidarebefordrade Love Kellberg till Mary Johansson.

Utrikesdepartementet lyckades således aldrig att identifiera Stockholmsingenjörens kontaktman på departementet. Om detta hade lyckats 1964, hade inte mer vunnits än svaret på frågan, varför tjänstemannen inte agerat sexton år tidigare, vilket i och för sig kunde ha varit intressant nog. Men det är den ögonblickliga handlingskraften efter ingenjörens rapport 1948, som saknas. Provokatör eller sanningsvittne? Den frågan förblir nu obesvarad, men då kanske UD med hjälp av den militära underrättelsetjänsten hade funnit den rätta platsen för den pusselbiten.

Anonym kvinna 1964: Svenskar i polsk fängelse 1958

Den ena nyheten efter den andra om den saknade svenska besättningen publicerades i tidningarna under 1964. I Expressen den 18 februari berättade en polsk kvinna, som själv genom telefon anonymt kontaktat tidningen, att hon av sin bror redan 1958 fått veta, att det satt fem eller sex svenska sjömän i Raviczfängelset strax utanför Poznan i Polen. Brodern hade avtjänat ett tvåårigt fängelsestraff där. Han hade inte träffat svenskarna personligen, men var ändå säker på sin sak. Genom väggknackningar spreds informationen, så att även fångarna i isoleringscellerna kände till svenskarna innanför fängelsemurarna.

Kvinnan var sedan många år gift med en svensk man och bosatt i Sverige. Vid ett besök hos släktingar i Polen 1958 berättade brodern, som nyligen hade frigivits ur Raviczfängelset, om de svenska fångarna. Dessa hade vädjat att de fångar som frigavs skulle meddela någon med Sverigekontakt att de hölls fängslade.

Kvinnan förstod inte nu, varför hon inte genast vid återkomsten till Sverige kontaktade myndigheterna här. Men hon hade inte kunnat tro om sina forna landsmän, att de kastade oskyldiga människor i fängelse. Inte heller hade hon hört talas om försvunna svenskar, som antogs sitta i polsk fångenskap. Den främsta anledningen till hennes tystnad var emellertid rädslan för repressalier mot sina släktingar, och att hon skulle förvägras att besöka dem, om hon yppade vad hon hade hört. Hon ville även vara anonym av rädsla för att i Sverige utsättas för telefonterror och hotelser liksom matrosen i Göteborg. Kvinnan hade dock lovat Expressen att snarast kontakta Utrikesdepartementet och berätta om sin brors erfarenheter.

Men tiden gick utan att kvinnan hörde av sig. Utrikesdepartementets pressbyrå tog då kontakt med Expressens redaktör Anders Pontén i Trollhättan, som var den journalist kvinnan hade vänt sig till, för att höra om denne visste vem kvinnan var. Men kvinnans identitet var okänd även för Anders Pontén. Hon hade endast uppgivit, att hon bodde i norra Stockholm.

Dagen efter samtalet, den 17 april 1964, hade Expressen en artikel med rubriken: *UD söker kvinnan som ringde Expressen*. I artikeln omtalas att UD vänt sig till Expressen och bett tidningen efterlysa kvinnan. Litet lustig läsning finner man i departementets PM, där det är noterat, att UD inte bett om någon efterlysning!¹⁸ Men det är ju resultatet som räknas. Dagen därpå kom kvinnan i sällskap med sin man till UD, där de samtalade med Vidar Hellners.

¹⁸ Även om det i Vidar Hellners PM anges, att han inte uppmanat Expressen att efterlysa kvinnan, kan sannolikt en missuppfattning lätt ha uppstått. Utan den andra artikeln hade UD heller knappast kommit i kontakt med kvinnan. Det bör tilläggas att Anders Pontén ingående följde Kinnekullefallet på ett seriöst sätt och skrev många sakliga artiklar i ärendet.

De sade sig vara illa berörda över det sätt på vilket kvinnans uppgifter till Expressen hade behandlats i tidningen. Först hade kvinnan inte vetat vart hon skulle vända sig med sin information, men hon hade fått uppfattningen att Expressen höll på med en undersökning gällande M/S Kinnekulle. Kanske skulle hennes uppgifter kunna vara av något värde? Hon var emellertid rädd för att en publicering kunde medföra repressalier från polsk sida gentemot hennes bror, som fortfarande bodde i Polen, och som skulle vara lätt för myndigheterna att identifiera, om hans berättelse offentliggjordes. Därför hade hon uttryckligen sagt ifrån, att hon inte ville ha sin berättelse återgiven i tidningen.

Men då kände inte kvinnan till makten i ”allmänhetens intresse”. Då som nu kan varje tidningsartikel motiveras av detta diffusa särintresse, även om individen råkar illa ut. Trots kvinnans självklara begäran hamnade hennes berättelse i Expressen inte bara en gång utan två! Hennes uppgifter var viktiga, men kanske hade de kunnat tas tillvara på ett annat sätt?

Kvinnan påpekade för Vidar Hellners, att det förekom väsentliga felaktigheter i artikeln. Hon hade aldrig sagt, att de fångna svenskarna skulle vara sjömän, eller att de skulle tillhört M/S Kinnekulles besättning. Hon hade endast förmodat detta efter att ha läst om besättningens försvinnande i tidningarna. Några andra detaljer än vad som redan framkommit hade hon inte.

Kvinnan hade planerat att resa till Polen på semester under sommaren för att av sin bror få ytterligare uppgifter om de fångna svenskarna. Efter artiklarna i tidningen om sig och brodern undrade hon, om detta var lämpligt. Möjligen vågade hon resa, ifall Expressen dementerade felaktigheterna i artiklarna. Men det bästa hade varit, om brodern hade kunnat komma till Sverige och själv redogöra för sina upplevelser för de svenska myndigheterna.

Vidar Hellners försökte förmå kvinnan och hennes man att uppge sina namn, men de vägrade att göra detta. Efter deras möte med pressen var de mycket rädda för de konsekvenser som kunde bli följden, om deras namn offentliggjordes. Vidar Hellners försäkran att UD självfallet inte skulle avslöja deras namn, vågade de inte lita på.

Kvinnan var i femtioårsåldern och hennes man något äldre. Vidar Hellners förstod av vissa yttranden, att kvinnan strax efter kriget hade från Gdansk smugglats ut ur Polen på ett svenskt fartyg. Mannen hade troligen varit sjöman ombord på ett svenskt fartyg som gick i koltrafik på Polen. De hade nämnt att de vigts av den svenske sjömansprästen i Gdansk-Gdynia före resan till Sverige.

Några dagar efter samtalet på UD skrev Vidar Hellners till ambassadrådet *Alander* i Warszawa och redogjorde för den polska kvinnans berättelse samt framhöll vikten av att fastställa hennes namn. Han hade ju fått veta att den svenske sjömansprästen i Gdansk-Gdynia hade vigt paret. Detta skulle kunna vara en väg för identifikation. Med ”vigsel” trodde Vidar Hellners, att paret hade menat ”kyrklig välsignelse”. Han bad ambassaden försöka skaffa honom en lista över de kyrkliga välsignelser som meddelats svensk sjöman och polsk kvinna efter krigsslutet till och med 1946.

Redan den 25 april erhöll Vidar Hellners den efterfrågade listan med redogörelsen från pastorn i Gdynia. Av denna framgick det att nio välsignelser meddelats under den aktuella tiden, men antingen saknades namnuppgifter på paret eller så var endast männens efternamn angivna. Så den mystiska kvinnan förblev borta i dimmorna, som aldrig skingrades i detta fall.

Ny kunskap om Thede Palms uppgifter från 1948 (1997-2000)

Det sovjetiska fartyget i Kaliningrad 1948 spåras

En svensk-rysk kommission med Nils-Urban Allard som ordförande har sedan en del år tillbaka bedrivit forskning efter besättningar som har försvunnit på Östersjön under och strax efter det andra världskriget. Kommissionens syfte är att från rysk sida få fram informationer genom handlingar eller vittnesmål i Ryssland, som kan leda till svar på kvarstående olösta gåtor. Även om arbetet inom kommissionen har minskat, är de etablerade kontakterna ännu aktuella.

Utrikesdepartementets utgångspunkt för frågeställningarna är en promemoria, som ambassadör *Krister Göranson* upprättade 1992 efter genomgång av UD:s dossierer om de olika försvunna fartygen. Här finns uppgiften att besättningen på M/S Kinnekulle skulle ha förts till Königsberg, dvs. nuvarande Kaliningrad i Ryssland, och därifrån på det ryska fartyget GENERAL SUVOROV till okänd ort. Men att uppgiften grundade sig på Thede Palms brev nämnde Krister Göranson inte, och detta var således okänt för kommissionen.

I kommissionen diskuterades uppgiften om det ryska fartyget, och ryssarna ombads att kontrollera detta spår. Något fartyg med namnet General Suvorov var dock inte bekant för dem. Under samtalen i kommissionen framfördes en teori om att uppgiften ursprungligen kommit från den brittiska underrättelsetjänsten MI-6.¹⁹ Utrikesdepartementet bad ambassaden i London försöka kontrollera detta. I april 1997 informerade ambassaden om, att inget kunnat påträffas om M/S Kinnekulle efter genomgång av tänkbara arkiv för den aktuella tiden.

Ambassaden hade även varit i kontakt med Lloyd's Register of Shipping, vilket hade lett till vissa uppgifter om det ryska fartyget. Dess riktiga namn var ALEXANDR SUVOROV. Det var ursprungligen ett brittiskt fartyg, byggt som ett Liberty ship, dvs. ett fartyg som gick med materiel och förnödenheter till Sovjetunionen under kriget. Fartyget hade dock i ett tidigt skede överlämnats till Sovjetunionen, som sedan haft det i sin ägo under hela dess karriär.

Alexandr Suvorov kände ryssarna i kommissionen till. De visste även att berätta, att fartyget trafikerat hamnar i Medelhavet under tiden 18 till 20 februari 1948, och därvid angjort även Crotona i södra Italien.

Att uppgifterna om besättningens bortförande på Suvorov härrörde från Thede Palm blev känt först genom min arkivforskning på Utrikesdepartementet, då jag visade Nils-Urban Allard en kopia av brevet från Thede Palm till Sven Grafström. Kommissionen hade således inte granskat dessa uppgifter, och UD har inte tagit upp dem med ryssarna tidigare. Men Nils-Urban Allard har genom den svenska ambassaden i Moskva bett ryssarna att granska Alexandr Suvorovs loggbok och därigenom ta reda på var fartyget befann sig under månaderna mars, april och maj 1948, alltså den för Thede Palms rapport aktuella tiden.

Thede Palms hemliga information kartläggs

Under hösten 1999 startade Nils-Urban Allard en undersökning av bakgrunden till Thede Palms uppgifter. På inrådan av Krigsarkivet vände han sig till MUST (Militära

¹⁹ Enligt uppgift från Nils-Urban Allard, UD

säkerhetstjänsten) och fick efter några veckor sex hemligstämplade handlingar från MUST:s arkiv rörande Thede Palm. Jag begärde hos departementsrådet Berndt Fredriksson att sekretessen skulle släppas, och handlingarna skickas till mig, vilket även skedde den 11 februari 2000.

Handlingarna består av fyra olika dokument daterade från den 23 mars 1948 till den 28 september samma år. I det ena fallet består en handling av en redogörelse på tyska, det om ”General Suvorov”, med två kopior av översättningen. Olika handskrivna noteringar är gjorda på de två kopiorna. Samtliga dokument har kodbeteckningen R 98, vilket står för den person som är källan. Underskrift saknas i samtliga fall.

Det första dokumentet är daterat den 23 mars 1948 och har rubriken ”S/S Ivans besättning”. Här omtalas att under någon av de första dagarna i mars 1948 överfördes S/S Iwans besättning från UB:s (den polska säkerhetstjänsten) fängelse i Gdansk med flyg från flygfältet i Gdansk-Wrzeszcz (f.d. Danzig-Langfuhr) till Warszawa, där den inspärrades i säkerhetsministeriets fängelse. Besättningen befann sig fortfarande i fängelset, när rapporten skrevs. Det sägs även att en polack tillhörande besättningen också hölls inspärrad. Källan R 98 påpekar inom parentes, att man bör konstatera på vilket av de två försvunna fartygen, en polack ingick i besättningen.

I dokumentet nämns dessutom att den svenske skeppshandlaren Karl Nilsson tagits från Mokotowfängelset i Warszawa och satts i samma fängelse som besättningen på Iwan.

Nästa rapport nådde Försvarsstaben den 6 april 1948. Denna har rubriken ”PM angående s/s Ivans besättning” och innehåller en redovisning för varifrån uppgifterna i föregående brev kommit. På UB i Gdansk tjänstgör en löjtnant vid namn *Josef Wnek*, som har en god vän vilken heter *Zedlinski* och som bor i Gdynia. Denne Zedlinski är bekant med en kvinna i Polen, som har en bror i Stockholm vid namn *Stanislaw Tokarzewski*.

Det är Zedlinski som genom Josef Wnek får kännedom om de tillfångatagna svenskarna. Zedlinski, kanske Josef Wenk ovetande, för sin kunskap via kvinnan till dennas bror Stanislaw Tokarzewski i Stockholm. Av denne får sannolikt R 98 sina kunskaper, vilka förmedlas till den svenske säkerhetschefen Thede Palm.

Av Zedlinski får vi veta att Josef Wnek personligen eskorterat elva man tillhörande besättningen på S/S Iwan från flygfältet i Gdansk till Inrikesministeriets fängelse i Warszawa. I besättningen ingick en polsk sjöman.

I rapporten sägs även att Stanislaw Tokarzewskis syster personligen känner den anhållne Karl Nilsson. Dessutom är hon bekant med polskfödda fru *Martha Svensson*, som häktats på grund av sin bekantskap med Karl Nilsson. Här anges åter att Karl Nilsson hade förts till samma fängelse i Warszawa som S/S Iwans besättning hölls i förvar.

Rapporten avslutas med en anvisning av ett spår, som Utrikesdepartementet genom åren saknat: ”Möjlighet finnes att genom Wnek få fullständig klarhet beträffande Ivans besättnings öde.”

Det tredje dokumentet skrevs på tyska den 11 maj 1948 och översattes till svenska, sannolikt av R 98 eller möjligen av Thede Palm, tre dagar senare. Denna handling ligger till grund för

Thede Palms brev till Sven Grafström. Liksom detta återges dokumentet från R 98 in extenso för att ingen information skall gå förlorad för läsaren:

R 98

14.5.48

”s/s Kinnekulles” besättnings öde

När s/s ”Kinnekulle” sista gången hade lastat kol i Ustka ville två polacker gömma sig på skeppet som flyktingar med hjälp av ett par besättningsmän för att fly till Sverige. För att visa sig tacksam mot besättningen föreslog de två polackerna svenskarna, att de skulle visa dessa de anordningar för utskjutande av V-vapen, som finns i Czarnkowo nära Ustka. Svenskarna gingo med härpå och alla utom kaptenen reste dit. Sällskapet for med en lastbil och övervakades hela tiden av den polska milisen och personal från UB. När de hade kommit tillbaka till båten lämnade den snart hamnen.

Två sovjetryska ubåtar följde efter fartyget, men vad som utspelade sig på havet vet man icke. Ett par dagar därefter såg man emellertid hela besättningen på 11 man i den förutvarande skolan ”Wiktoria” i Danzig, vilken skola nu är fängelse. De två fångna polackerna skola ha skjutits på skolgården, men det ryktas, att det skulle varit två andra som skjutits, emedan de två som skulle visat besättningen V-vapenplatsen skulle ha varit provokatörer.

Efter det att de två polackerna skjutits, fördes den svenska besättningen med en motorbåt från Elbing till Königsberg, varifrån den deporterades till Ryssland ombord på det sovjetryska fartyget ”General Suvorov”. Vad som senare har hänt med besättningen vet man icke.

Källa: En person i Danzig vars broder tjänstgör i milisen i Danzig.

Hela handlingen är inte översatt till svenska. Ytterligare text på tyska finns om källan. Personen i Danzig (Gdansk), som nämns ovan ha en bror i milisen, har berättat händelsen för en bekant till Stanislaw Tokarzewski och dennes syster.

Det är knappast för djärvt att förmoda att mannen i milisen i Gdansk är Josef Wenk. Denna gång är det inte Zedlinski, som han informerar, utan sin bror. Men denne i sin tur för sannolikt sin kunskap till just Zedlinski och därmed rapporteras nyheten vidare till Stockholm och R 98.

Det sista dokumentet är daterat den 20 september 1948 och har rubriken ”Besättningen på s/s Kinnekulle”. Här omtalas att en flykting från Darlowo (f.d. Rügenwalde) hade berättat, att tyska fiskare, anställda av ryssarna i Darlowo i ”Rybne Hadziajstow”, flera gånger hade sagt att besättningen på M/S Kinnekulle i februari 1948 med säkerhet deporterats av ryssarna till Sovjetunionen. Fartyget skulle ha blivit uppbringat ute på havet.

Vem var då R 98? Vi har sett att denne lämnat flera sammanhängande rapporter om besättningarnas öden, och säkerhetschefens erfarenheter av honom sedan tidigare indikerar ett längre samarbete mellan Thede Palm och hans källa. En hypotes, som sannolikt inte är för djärv att arbeta efter, är att källan var en polack i högt uppsatt, officiell, polsk position i Sverige på den tiden. Jag har goda förhoppningar om, att genom fortsatt forskning avslöja hans eller hennes identitet.

R 98:s närmaste länk i Stockholm var tydligen Stanislaw Tokarzewski. Men vem var denne? I Mary Johanssons arkiv har jag funnit svaret. På ett papper står namnet Stanislaw Tokarzewski med hans adress och telefonnummer i Stockholm. Men det anges även att han är redaktör för tidningen Glos Lwowa, vilket på svenska betyder Rösten från Lvov. Mary Johansson känner inte själv till bakgrunden till uppgiften, annat än att det är Pavel Vesselov, som är upphovet till den. Men han började ju först 1964 att bistå stiftelsen för ”Mary Johanssons fond”.

Således skulle Stanislaw Tokarzewski bedrivit sin informationsverksamhet i Stockholm under en ganska lång tid.

De polska underrättelserna om vad som hänt de svenska sjömännen kan vid en första anblick tyckas motsägelsefulla, men vid närmare granskning är det bara detaljer som inte stämmer. Vi har här att göra med två besättningar, vilket rubrikerna också anger. I det första fallet är det S/S Iwans besättning med det riktiga antalet elva man. Denna fördes enligt rapporterna från Gdansk till fängelse i Warszawa. Det skulle dock ha ingått en polack i S/S Iwans besättning, vilket det inte gjorde. Fyra sjömän av utländsk härkomst var mönstrade på den svenska ångaren, två från Finland, en från Lettland och en från Estland. En av besättningsmännen, stewarten *M. Eriksson*, hade en polskfödd hustru, *Irma Eriksson*, som var bosatt i Gdynia. Men detta har ju knappast med händelseförloppet att göra.

I det andra fallet talas det om besättningen från M/S Kinnekulle. Den anges också ha omfattat elva man, mot sju i verkligheten. Någon polack nämns inte här, men Ryszard Mlodziewski var ju från Polen och ingick i besättningen. Denna säges inte ha blivit förd till Warszawa, utan till hamnstaden Kaliningrad i Sovjetunionen.

Ett par saker är värda att observeras. Båda berättelserna har samma upphovsman, löjtnanten Josef Wnek, som tjänstgjorde i Gdansk, och som påstod sig ha deltagit i överförandet av S/S Iwans elva besättningsmän till Warszawa. Var han med om detta, måste han också känt till det rätta antalet. Däremot var han inte med på Kinnekullemännens omvittnade sjöresa till Kaliningrad och kan ha tagit miste på deras antal. Vill man söka en förklaring till den felaktiga uppgiften om den polske sjömannen, kan man notera att båda besättningarna satt i samma fängelse i Gdansk, enligt informationen från Josef Wnek, och en sammanblandning av fartygstillhörighet kan tänkas, dock inte bekräftas.

Elna Gistedts vittnesmål 1964 och 1966 åter aktuella (1999-2000)

Kontakter med ambassaden i Warszawa under 1999

Den 3 november 1998 intervjuade jag Mary Johansson första gången. Hon talade då bl.a. om sitt och Pavel Vesselovs möte med Elna Gistedt (se s. 25!), som berättat om den polske fångens besök och om överlämnandet av paketet till vakten i Mokotowfängelset. Elna Gistedt hade gjort ett mycket trovärdigt intryck på henne, och möjligheten att besättningarna satt fängslade i Warszawa vid den tiden, bedömde Mary Johansson som stor.

Men Mary Johanson var besviken över att ingen hade tagit fasta på Elna Gistedts vittnesmål 1948, och att ingen heller hade sökt efter den frigivne fången under alla dessa år. (Polisens förhör 1964 hade aldrig offentliggjorts. Det hade mycket diffust omtalats i det på sidan 26 angivna brevet av den 22 december 1964 till Mary Johansson.) Hon hade genom en släkting till Sixten Henriksson, styrmannen på M/S Kinnekulle, fått veta fångens namn *Wzykowski*, och vidarebefordrat denna uppgift hösten 1998 till minister Nils-Urban Allard med önskan om att han initierade en eftersökning. Nils-Urban Allard informerade då den svenske ambassadören i Warszawa, *Stefan Noreén*. Denne bad sedan den polske säkerhetsministern *Palubicki* undersöka, om de svenska sjömännen och *Wzykowski* återfinns i Mokotowfängelsets arkiv under februari 1948.

När jag i februari 1999 började gå igenom handlingarna i dossiern på Utrikesdepartementet upptäckte jag polisens i uppsatsen tidigare återgivna promemoria (se s. 25!) över samtalet med Elna Gistedt och såg att såväl fångens som gatans och fängelsets namn inte stämde överens med Mary Johanssons uppgifter från samtalet med Elna Gistedt. I polisens PM heter fången *Wojciechowski* och fängelset Pawiak, ett annat fängelse i Warszawa. Eftersom jag inte betvivlade riktigheten i polisens redogörelse, påpekade jag den 8 mars 1999 den nya uppgiften för Nils-Urban Allard, som informerade ambassaden i Warszawa om denna. Den 21 maj 1999 skrev ambassaden återigen till minister Palubicki och lämnade de nya uppgifterna.

Ambassadrådet *Jan Nyberg* i Warszawa har med jämna mellanrum varit i underhandskontakt med minister Palubickis chefsrådgivare *Matylla*, som omtalade att ministern hade föranställt två arkivundersökningar. De nya namnuppgifterna från förhöret med Elna Gistedt hade *Matylla* vidarebefordrat till ett par institutioner, som kan vara berörda.

Vid *Jan Nybergs* kontakt med *Matylla* den 6 december 1999 förmodade denne, att ett svar på ambassadens förfrågan sannolikt kommer att dröja. Polen upprättar ett nytt arkiv, Institutet för Nationens Minne (IPN), och inte förrän detta kommit igång med sin verksamhet, kan man få något besked. *Matylla* hade sagt att material från fyra olika arkiv skulle överföras till IPN, och då kommer säkerhetstjänstens och fängvårdsstyrelsens gamla handlingar att finnas där. Sammanlagt skulle det röra sig om 300 hyllkilometer arkivmaterial!

På grund av förberedelserna för detta stora IPN-arkiv har polackerna ingen möjlighet att göra sådana olika punktundersökningar, som ambassaden begärt. Dessutom nämnde *Matylla* att arkivmaterial redan var under omflyttning, vilket försvårade efterforskningen. Inte förrän om något år kunde ambassaden räkna med svar från IPN, ansåg *Matylla*.

Jag hade tidigare frågat om det vore möjligt för en svensk forskare att få tillträde till fängelsearkiven. Men det trodde *Matylla* inte. En utländsk, liksom en polsk, medborgare kan få tillgång till polska arkivhandlingar, om personen själv är direkt berörd. Men efterforskning genom ombud, för en journalist eller forskare är inte möjlig under den nu gällande lagen.

I ett brev från *Stefan Noreén* till Nils-Urban Allard den 9 december 1999 omtalar han, att ambassaden i mitten av september hade frågat Centrala adressregistret om det 1948 fanns någon *Wojciechowski* bosatt på adressen *Zlota 9*. Det var en svår uppgift adressregistret fick. Det finns nämligen omkring 100.000 personer med detta namn i registret! Modern folkbokföring infördes i Polen först 1952, vilket inte underlättar saken. Men ambassaden bad ändå personer på registret att söka djupare i arkiven!

Ambasadören berättar vidare att *Jan Nyberg* hade besökt adressen *Zlota 9* i centrala Warszawa, en ganska sliten fastighet. På ett anslag i trappuppgången fanns tolv familjenamn och fem namn på företag. Där kunde bott fler, eftersom en ny lag om personuppgifter ger folk rätt att inte skylta med sitt namn i bostadshusen.

När *Jan Nyberg* kontaktade förvaltningen för *Zlota 9*, fick han veta att huset hade byggts några år efter kriget, och inte förrän på 1950-60-talen började de äldsta av de nuvarande hyresgästerna att flytta in. Något gammalt register över tidigare hyresgäster finns inte. Till råga på allt är det inte heller säkert, att det gamla huset med adress *Zolta 9* legat på samma

plats. Efter kriget hade det skett förskjutning i husnumreringen på flera gator, fick Jan Nyberg veta.

Nya uppgifter framkommer i Elna Gistedts vittnesberättelse från 1966

I UD:s dossier ligger som tidigare nämnts kopior på tidningsartiklar, som behandlar Elna Gistedts information till Mary Johansson och Pavel Vesselov 1966, men någon skriftlig rapport om vad som sagts vid detta tillfälle saknas, vilket är i hög grad förvånansvärt. Denna uppsats har ju Utrikesdepartementets handlingar som huvudkälla, men i detta fall ser jag mig tvungen att vidga källmaterialet. Stiftelsen för Mary Johanssons fond har ett omfattande arkiv. Här finns vad jag sökte, en skriftlig vittnesberättelse från 1966 avgiven av Elna Gistedt.

Denna nya vittnesberättelse skiljer sig väsentligt på många ställen från uppgifterna i polisens PM 1964 – men överensstämmer med Mary Johanssons minnebild av vad som sades vid mötet i Stockholm. Den kommer att medföra nya inriktningar på efterforskningarna i Warszawa. Eftersom de nya uppgifterna är så viktiga för den fortsatta forskningen och framställningen, återger jag berättelsen i sin helhet:

VITTNESBERÄTTELSE

Undertecknad fru ELNA GISTEDT, 70 år, bosatt i Stockholm på Kungsholmsgatan 19, 2 tr., tel. 51 41 58, är f.d. operettsångerska, författarinna, född polska, (Detta ord överstruket vid Gistedts granskning av texten. Ersatt med *svenska*. – Förf. anm.) men är sedan 1945 svensk medborgare. Åren efter sista kriget vistades jag i Warszawa i barmhärtighetens tjänst såsom en hjälpande kraft vid den s.k. SVENSK HJÄLP (IEM) som hade sin huvudtjänst förlagd i en skolbyggnad på Boduenagatan.

I slutet av februari år 1948 kom en dag en dåligt klädd polack till vår hjälptjänst i Warszawa. Han var c:a 35 år gammal och hade ett intelligent ansikte och det var jag som fick lyssna på vad han hade att säga. Polacken omtalade att han hette Wyzykowski och var ingenjör till yrket, att han dagen före blivit släppt från Mokotow-fängelset i Warszawa där han hade vistats en tid som fånge, straffad för någon mindre politisk förseelse. Nu ville han för säkerhets skull lämna den polska huvudstaden för att söka sitt uppehälle i någon mindre ort. I Warszawa hade han bara en gammal tant som bodde i Zgoda (jag minns inte närmare släktbandets art). Denne polacks efternamn minns jag mycket bra, därför att jag förr i tiden hade en god vän med samma efternamn. Dagen efter besökte jag också hans gamla tant som då bodde i en liten lägenhet på fjärde våningen i ett av bombning mycket illa skadat hus. Polacken, dvs. ingenjör Wyzykowski gjorde alls inte intryck av att vara någon skojarthyp.

Ingenjör Wyzykowski meddelade då mig, konfidentiellt, följande. Dagen innan han släpptes på fri fot anlände till Mokotow-fängelset en grupp svenska sjömän. Det fick han veta medelst knackningar i väggen till sin cell, vilket ju är så allmänt bland fängelseinterner i alla fängelser jorden runt. Man kunde förstå, sade han, att det minst måste vara 4-5 svenskar som kom till Mokotow-fängelset såsom fångar. Svenskarna ville att den som snart skulle bli frigiven skulle meddela svenska legationen och Svensk Hjälp i Warszawa om deras belägenhet så att de snart kan få hjälp av sin stat och sitt folk. De sade att det var två svenska båtar som nyss på något sätt förlit någonstans i närheten av den polska hamnen Ustka. Den ena båten hade ett kort namn och det namnet var "Iwan", sade Wyzykowski, det kunde han lätt minnas, men den andra båtens namn kunde han tyvärr inte uppfatta, det var ett långt främmande namn. Några anteckningar hade han inte kunnat göra i fängelsecellen, ty det kunde ha varit livsfarligt för honom. Eftersom Wyzykowski var den som blev frigiven dagen efter beslöt han att framföra svenskarnas meddelande. Till svenska legationen vågade han av förklarliga skäl inte gå utan han kom istället till vår svenska hjälporganisation med de fångna svenskarnas budskap.

På vår hjälporganisation hade vi ännu inte fått några färska tidningar från Stockholm och hade därför inte den minsta aning om att de var fulla av stora rubriker och beskrivningar om den gåtfulla tragedi som nyss drabbat de svenska besättningarna och deras båtar "Iwan" och "Kinnekulle". Inte förrän 2-3 dagar efteråt fick jag läsa tidningarna. Jag minns då att jag under samtalet med Wyzykowski hade undrat över namnet "Iwan", ty det föreföll mig snarare ryskt än svenskt.

Tjänsten vid IEM lärde oss alla att vara ytterst försiktiga med uppgifter från främmande människor, därför ville jag själv kontrollera Wyzykowskis berättelse så lång jag kunde. Jag slog därför in ett litet paket huvudsakligen med cigaretter och gav mig iväg till Mokotow-fängelset. Jag visste att om man frågar fängvakterna om den eller den sitter i fängelset har de till vana att alltid säga nej. Lämnar man ett paket till någon som inte sitter i fängelset brukar fängelsevakten lämna tillbaka paketet utan några förklaringar eller säger han motvilligt att den personen inte finns i fängelset. Mottager däremot fängvakterna paketet kan man vara säker på att vederbörande verkligen sitter där. Dessa regler var allmänt kända i Warszawa. Därför sträckte jag bara fram mitt paket till fängelsevakten vid porten och sade ”det här är till de svenska fångarna”, det hade jag förresten skrivit på själva paketet. Efter en stund meddelade han att paketet är mottaget och kommer att lämnas till svenskarna. Är det säkert att de får paketet? - frågade jag. Fängelsevakten försäkrade mig att de skulle få det.

Alltså satt där verkligen svenska sjömän i Mokotow-fängelset och Wyzykowskis berättelse var sann.

Efter det gick jag till Svenska legationen i Warszawa och meddelade alltsammans. (Här hände något mycket märkligt. Istället för att visa intresse och skynda till sina fångna landsmäns hjälp visade de en fullständig likgiltighet och försökte avråda mig att blanda mig i denna affär. Det var kusligt att se den fullständiga passivitet och den avsaknad av allt intresse för affären som vilade över den svenska legationens folk. Ja, jag blev riktigt indignerad. Det var för övrigt inte bara jag som blev arg utan även en svensk journalist som hette Hellström eller Hellgren²⁰ från Stockholms-Tidningen. Han kom efter ett par dagar till legationen angående affärerna ”Iwan” och ”Kinnekulle”).²¹ Efter energisk påyrkan om hjälp till de båda fångna svenska besättningarna fick jag en vecka²² senare ett meddelande på legationen att de hade arrangerat ett paket till sjömännen men det blev ej mottaget i Mokotow-fängelset.

När nu de här affärerna ”Iwan” och ”Kinnekulle” under de senaste åren åter har aktualiserats i svenska tidningar ville jag inte blanda mig i saken, för jag var fullt övertygad om att svenska myndigheterna redan erhållit mina rapporter medelst legationen i Warszawa från den aktuella tiden då saken var absolut ny och färsk. Jag blev därför mycket förvånad då jag för ett par år sedan plötsligt blev på begäran av stiftelsen ”Mary Johanssons Fond” kallad till ett formellt förhör hos svenska statspolisen. Där upprepade jag på nytt allt jag erfarit under de ödesdiga dagarna i februari 1948.

Det är min fulla övertygelse att ”Iwan’s” och ”Kinnekulle’s” besättningar verkligen satt i Mokotow-fängelset i Warszawa, åtminstone under de dagar polacken Wyzykowski besökte IEM och jag dagen efter lämnade mitt lilla paket med cigaretter till dem. Det var ungefär en vecka efter att ”Kinnekulle” eldhärjats och ”Iwan” försvunnit.

Dessa uppgifter lämnar jag gärna till stiftelsen ”Mary Johanssons Fond” i Trollhättan och för dess riktighet borgar min heder och mitt samvete.

Stockholm den 27 maj 1966.

Elna Gistedt

Fru Elna Gistedts egenhändiga namnteckning bevitnas av

Kolo Lwowian
Szwecia – Sverige- föreningen
Ordförande

Grunddragen i de två versionerna om vad Elna Gistedt erfarit i Warszawa 1948 är gemensamma – något annat skulle minst sagt varit förvånansvärt: Hon arbetade på en svenska hjälporganisation belägen på Boduenagatan i Warszawa, dit en frigiven polsk fånge i 35-40-årsåldern kom. Han berättade om svenska sjömän, vilka var fångar i samma fängelse som han själv suttit. Genom knackningar i väggen hade de bett någon att kontakta en svensk organisation i Warszawa. Elna Gistedt hade kontrollerat polackens trovärdighet genom att dels gå till fängelset med ett paket till de svenska fångarna, vilket blivit mottaget för vidarebefordran, dels besöka polackens bostadsadress, där hon träffat hans kvinnliga släkting.

²⁰ Han hette Karl Olof Hedström, vilket framgår av polisens PM ovan.

²¹ Uppgifterna inom parentes har Elna Gistedt noterat i marginalen att de skall hemlighållas tills vidare.

²² Ändrat från *ett par veckor* av Elna Gistedt.

Senare fick hon veta att personalen från den svenska legationen hade besökt fängelset. Alltså kände ambassaden till uppgiften om de fängslade, svenska sjömännen. Under de här februaridagarna hade Elna Gistedt kontakt med en journalist från Stockholms-Tidningen, som var intresserad av fallet.

Så långt är polisens PM från 1964 och Elna Gistedts vittnesberättelse till stiftelsen Mary Johanssons fond två år senare samstämmiga. Men sedan skiljer de sig som synes på väsentliga punkter, vilket framgår av en direkt jämförelse:

Polisens PM 1964

- 1 Syftet med den f.d. fångens besök var att *få kläder*.
- 2 Hans namn var *Wojciechowski*.
- 3 Han kom från *Pawiakfängelset*.
- 4 Hans bostadsadress var *Zlota 9*.
- 5 *Några dagar* innan han släpptes kom han i kontakt med svenskarna.
- 6 Han talade om *en* besättning.
- 7 *Elna Gistedt hade frågat* om fartyget hette Kinnekulle.
- 8 Han sade att fartyget hade utgått från hamnstaden *Utski*.
- 9 Elna Gistedt hade *före* sammanträffandet med polacken läst i tidningarna om de svenska fartygen.
- 10 Hon *nämnde inte* att hon gick till den svenska ambassaden.

Vittnesberättelsen 1966

- 1 Syftet med den f.d. fångens besök var att *berätta* om de fångna, svenska sjömännen.
- 2 Hans namn var *Wyzykowski*.
- 3 Han kom från *Mokotowfängelset*.
- 4 Hans bostadsadress var *Zgoda*.
- 5 *Dagen innan* han släpptes kom han i kontakt med svenskarna.
- 6 Han talade om *två* besättningar.
- 7 *Han hade självmant sagt* att det ena fartyget Iwan. Det andra hade ett långt främmande namn.
- 8 Han sade att fartygen utgått från hamnstaden *Ustka*.
- 9 Elna Gistedt hade först *efter* sammanträffandet med polacken läst i tidningarna om de svenska fartygen.
- 10 Hon *nämnde* att hon gick till den svenska ambassaden.

Skillnaderna i de två versionerna är påfallande. Varför är de inte samstämmiga, eftersom det är samma berättare och tidsskillnaden endast är två år? Elna Gistedt var i en intellektuellt aktiv ålder omkring 70 år, när hon lämnade sina berättelser.

Mary Johansson nämnde för mig att Elna Gistedt vid mötet i Stockholm gav intryck av att utan tvekan återberätta vad hon hade upplevt. Hennes minne kunde knappast ha varit sämre vid polisförhöret två år tidigare. Varför då denna skillnad?

Man kan konstatera att polisens PM är en återberättelse av vad Elna Gistedt relaterade. Hon har tydligen inte läst igenom promemorian och definitivt inte bekräftat dess riktighet med sin namnteckning. Polisens PM ger intryck av att vara tillkommen efter minnesbilder hos upptecknaren. Vittnesberättelsen 1966 däremot har Elna Gistedt på heder och samvete intygat att den är riktig. Hennes namnteckning är också bevitnad. Berättelsen är skriven i jagform och mer detaljerad än vad polisens PM är, vilket pekar på noggrannheten vid tillkomsten. Således är det inte för djärvt att sätta större tilltro till den senare vittnesberättelsen.

Elna Gistedts besök på den svenska ambassaden i Warszawa 1948 och hennes berättelse om de svenska fångarna i Mokotowfängelset måste väl ha lämnat några skriftliga spår i

ambassadens arkiv. Ambassaden gjorde ju ett misslyckat försök att överlämna paket till svenskarna, vilket framgår i Elna Gistedts båda vittnesberättelser. Alltså vågar vi tro att ambassadpersonalen hade kunskap om den polske f.d. fångens berättelse. Tyvärr kan inte ambassadens eget arkiv återfinnas. Normalt skall gamla handlingar arkiveras på Utrikesdepartementet i Stockholm, men där finns de inte. Inte heller i Warszawa.²³

Som framgått tidigare i uppsatsen kan ambassaden i Warszawa inte räkna med några uppgifter ur de polska arkiven förrän omkring nästa årsskifte. Därför har jag etablerat en kontakt i Warszawa, som inte är knuten till ambassaden, men som känner personalen där och framför allt har ett vitt och betydelsefullt kontaktnät i Polen. Sökandet efter kunskaper om de svenska besättningarna och den frisläppte fången pågår därför på icke officiella vägar för närvarande. Men detta går utanför uppsatsens syfte och utvecklas därför inte vidare här.

Sammanfattning

Den 20 februari 1948 finner danska fiskare den svenska skonaren M/S Kinnekulle drivande omkring nio sjömil utanför Själlands kust, nedisad, brandskadad och utan besättning. Detta var inledningen till ett mysterium, som utspelade sig i skuggan av det kalla kriget. Uppmärksamheten kring dramat var omfattande, och spekulationer och rykten om vad som hade hänt de sju besättningsmännen kom snabbt i omlopp och har alltsedan dess förekommit i mer eller mindre utsträckning.

Av tidningsartiklar har framkommit att Utrikesdepartementet har företagit många utredningar i syfte att utröna vad som hänt besättningen på M/S Kinnekulle. UD hade naturligtvis de bästa förutsättningarna för att driva efterforskningarna i motsats till t.ex. rederiet, pressen och privatpersoner.

När jag började att intressera mig för vad som hade skett ombord på fartyget, och vad som hade hänt besättningen, föll det sig naturligt att starta med en granskning av Utrikesdepartementets material, som jag antog vara det mest seriösa och omfattande som fanns att tillgå. Min hypotes var att UD som statlig myndighet hade kompetens eller kunde skaffa erforderlig sådan för att dels bringa klarhet i vad som inträffat ombord, dels energiskt och noggrant bedriva efterforskningar efter besättningen utan att lämna någon möjlighet oprövad.

Hypotesen ledde till denna uppsats, vars syfte följaktligen blev att utifrån UD:s material granska departementets agerande fall för fall, och se hur det har behandlat och följt upp de rapporter som inkommit, och vilka initiativ det själv har tagit. Hela UD:s material är dock så omfattande att en undersökning av det inte ryms inom ramen för en uppsats, varför jag har valt att begränsa mig till den första delen av handlingarna; de som sträcker sig från 1948 till 1964.

Utrikesdepartementets agerande

Utrikesdepartementets material om Kinnekulleärendet är omfattande, men varierande under de många åren beroende på intensiteten på inkomna vittnesmål och rykten. Det är just dessa

²³ Daniel Backman, UD:s arkiv, 24/2 2000

som har präglat Utrikesdepartementets arbetsmetod; ett uppslag, en information, en tidningsartikel eller ett rykte når UD, som snabbt vidtar åtgärder. Dessa kunde vara kontakter med beskickningarna i Moskva, Warszawa, Gdansk, Berlin eller Köpenhamn. Men det kunde även vara efterforskningar inom landet, direkt utförda av Utrikesdepartementet eller med hjälp av Polisen.

Operativa aktiviteter har departementet inte ägnat sig åt, även om underlag för sådana vid vissa tillfällen har funnits. Diplomaternas vägar har fått gälla. När myndigheterna i Sovjetunionen eller Polen lämnat ett svar, har man fått nöja sig med detta, trots att bagaget har varit fullt med följdfrågor som pockat på svar. Situationen har naturligtvis varit svår, eftersom Sverige knappast kunde börja ifrågasätta ett annat lands officiella förklaringar.

Rörelsefriheten var ju mycket begränsad i öststatsländerna och personalen på de svenska beskickningarna höll man sannolikt god kontroll på. Konsul Arne Lellki anmodades 1948 att besöka Ustka och undersöka förhållandena vid M/S Kinnekulles avgång. Detta skedde öppet och inga otillbörliga kontakter togs. Men när vicekonsuln Ralf Erro i Gdansk tio år senare tänkte bege sig till Ustka utan de polska myndigheternas vetskap och utfråga polacker, som kunde tänkas ha haft något med fartyget att göra, fann departementet i Stockholm detta inte tillrådligt.

När rapporten om de danska fiskarnas fynd av den svenske skonaren ute på Östersjön nådde Utrikesdepartementet, sökte detta genast efter all tänkbar information. UD kontaktade genom sina ambassader myndigheterna i Sovjetunionen, Polen och Danmark. Konsulatet i Gdansk anmodas besöka Ustka och göra sig underrättat om omständigheterna kring M/S Kinnekulles avgång och om möjligt skaffa kunskap gällande S/S Iwan. Tidningsartiklar lästes noggrant och arkiverades i den nyupprättade dossiern.

Redan första året inkom rapporter om att besättningen tillfångatagits, den första redan en kort tid efter händelsen på Östersjön. Elna Gistedt berättade om en fångslad, svensk besättning för en ointresserad legation i Warszawa. Det är synnerligen anmärkningsvärt att legationen inte handlade så pass operativt, att den sökte upp Elna Gistedts sagesman, den nyligen frigivne, polske fången. Tydligt ombesörjde legationen något senare ett paket till de presumtiva svenska fångarna, men detta togs inte emot i fångelset. Händelsen föll snabbt i glömska, och några skriftliga dokument upprättades sannolikt inte, eftersom ambassaden ställde sig oförstående inför Jan Engfeldts artikel i Sydsvenska Dagbladet i november samma år.

Genom Pavel Vesselovs agerande 1964 kom UD i kontakt med Elna Gistedt, och lät statspolisen höra henne om hennes erfarenheter i Warszawa sexton år tidigare. Men man bjöd inte in henne till departementet för djupare samtal, och inte heller ledde hennes vittnesmål till att UD sökte efter Elna Gistedts sagesman. Två år senare lyckats Pavel Vesselov nå Elna Gistedts för en intervju, som UD läste om i tidningarna utan att agera.

Ett annat hett spår nådde UD i maj 1948, då även säkerhetschefen Thede Palm informerade om fångslade, svenska besättningsmän. Denna gång dokumenterades informationen och Thede Palms brev finns i dossiern. Där kan man också se att ambassaden i Warszawa informerades utan att någon åtgärd vidtogs. Att UD inte begärde ytterligare upplysningar av Thede Palm är anmärkningsvärt. Ärendet aktualiserades tio år senare, då Mary Johansson frågade, om UD fortfarande höll på med efterforskningar. Detta föranledde en skriftväxling mellan departementet och konsulatet i Gdansk, men inga övriga åtgärder vidtogs.

Inte förrän 1999 då min forskning aktualiserade Thede Palms brev. I detta anges att M/S Kinnekulles besättning bortförts på ett sovjetiskt fartyg. Denna händelse beskriver ambassadör Krister Göransson 1992 i sin PM över förlista och försvunna fartyg på Östersjön utan att angiva Thede Palm som källa. Den svensk-ryska kommissionen ledd av minister Nils-Urban Allard har behandlat denna uppgift utan resultat.

En tredje uppgift under 1948 om att besättningsmännen tillfångatogs och satts i fängelse kom från en polsk polisman i Gdynia. Denne berättade för en polskfödd sjöman på det svenska fartygen S/S Ketty, att två svenska fartyg uppbringats och att besättningsmännen först suttit i fängelse i Gdansk och sedan flugits till Warszawa. Han hade framfört sin berättelse litet skämtsamt, men den faktiska uppgiften stämmer med vad Thede Palms källa uppgivit. I detta fall finns inte några fakta som kan leda till vidare efterforskningar.

Det fanns faktiskt en fjärde rapportör 1948, som berättade om ett tillfångatagande av besättningen. Men i likhet med Elna Gistedt i Warszawa ledde kontakten med de svenska myndigheterna inte till någon åtgärd eller dokumentation. När detta fall blev känt genom tidningarna 1964, då informatören, den i pressen benämnde ”Stockholmsingenjören”, berättade om vad hans släkting fått höra i Gdynia 1948, satte Utrikesdepartementet genast igång med att undersöka vem det var på UD, som ingenjören kontaktat. Dock misslyckades detta, och några uppslag för fortsatta efterforskningar gav inte ingenjörens berättelse 1964. Hans släkting var för övrigt avliden då.

Händelsen med Stockholmsingenjören 1948 var en engångsföreteelse på UD, även om det var en oförlåtlig sådan. Andra hänvändelser till departementet eller uppslag genom tidningsartiklar behandlades seriöst och noggrant. En tidningsuppgift 1948 om att Ryszard Mlodziewski satt fängslad i Polen blev visserligen aldrig riktigt utredd, fastän det fanns förutsättningar att göra detta. Men uppgiften om att ryska krigsfartyg cirklat runt M/S Blåfall och sedan styrt mot M/S Kinnekulle utreddes och befanns felaktig, liksom uppgiften om att en dansk sjöman 1950 skulle träffat tre svenskar i ett polskt fängelse.

När en dansk matros mycket trovärdigt berättade 1964, att han träffat Bertil Johansson i Riga, gjorde Utrikesdepartementet en omfattande utredning om matrosens person och spårade hans förehavande flera år tillbaka. Resultatet blev att dennes vittnesmål kunde avfärdas. Lika noggrant arbetade UD med en anonym, polsk kvinnas redogörelse för sin brors berättelse om svenska fångar i ett polskt fängelse 1958. Tyvärr vågade kvinnan, som var gift i Sverige, inte avslöja sin eller broderns identitet, och trots ansträngningar från såväl departementet som legationen i Warszawa förblev hon anonym, varför spåret inte gick att följa.

På initiativ av Mary Johansson tog UD 1950 kontakt med Kampfgruppe gegen Unmenschlichkeit, som ställde sig positivt till att bistå i efterforskningarna. När inga resultat rapporterades, frågade Mary Johansson 1954, om generalkonsulatet i Berlin fortfarande hade kontakt med kampgruppen. Generalkonsulatet svarade då, att det inget hört, men att det hade etablerat kontakt med det tyska Röda korset. Detta gjorde efterforskningar och höll generalkonsulatet informerat, men något resultat uppnåddes inte.

När Mary Johansson kontaktade Utrikesdepartementet 1958, tio år efter tragedin på Östersjön, väcktes tanken att försöka finna Ryszard Mlodziewski släktingar i Polen och höra om de visste något honom. Ambassaden lyckades spåra modern och en broder, och förste ambassadsekreteraren Hamilton hade ett intressant samtal med dem, även om de inte visste något om Ryszards öde. Under den stora publicitetsvågen 1964 gjordes ett förnyat besök hos modern,

för att utröna om några nya uppgifter om sonen hade nått henne. Tyvärr visste hon inte mer denna gång än sex år tidigare.

Summering

Om man räknar in UD:s inledande efterforskningar 1948, så behandlar uppsatsen 13 olika fall eller ärenden löpande mellan åren 1948 och 1964. I nio av dessa har departementets undersökningar och utredningar bedrivits ytterst seriöst och ansvarsfullt. Här stämmer min hypotes; inga möjligheter har lämnats oprövade.

De övriga fyra fallen når inte upp till samma höga ambitionsnivå och lämnar en del frågetecken efter sig. Stockholmsingenjörens borttappade vittnesmål var väl en ytterst beklaglig fadäs av en extra tjänsteman utan handlingsinstruktioner, och den polske polismannens halvlustiga berättelse för Edmund Tuchanowicz försökte UD inte att följa upp. Kanske hade dessa två vittnesmål inte lett någonstans, men de andra två fallen kunde ha gjort det. Därför är det mycket olyckligt att Elna Gistedts och Thede Palms viktiga information inte togs till vara och ledde till konstruktiva åtgärder.

Som tidigare poängterats verkade UD:s tjänstemän i en svår tid som inte gav så stort svängrum i de kommunistiska länderna. Men i historisk belysning framstår de begränsade insatserna i dessa två fall anmärkningsvärt. Det gällde ändå att eventuellt kunna bringa klarhet i två svenska besättningsars öden.

Här måste poängteras att min uppsats ju inte belyser UD:s hela agerande i Kinnekulleärendet, eftersom den av utrymmesskäl endast tar upp en del av materialet. Min summering gäller alltså inte UD:s omfattande arbete under *alla* åren från 1948. Från och med 1964 finns många obehandlade dokument.

Utrikesdepartementet har inte släppt tanken på att finna klarhet i alla de olösta frågor som kvarstår om försvunna fartyg och besättningar på Östersjön under Andra världskriget och åren närmast därefter. Samarbete har etablerats med ryssarna, och i den svensk-ryska kommissionen diskuteras fortfarande även Kinnekullefallet.

Min hypotes beträffande UD:s insatser för att få klarhet i vad som hände själva fartyget håller inte. Någon grundlig brandteknisk undersökning företogs aldrig, och inte heller någon beräkning av hur strömmarna kunnat föra M/S Kinnekulle till fyndplatsen utanför den danska kusten, om det som drabbade fartyget skett närmare den polska kusten.

UD-material ger uppslag till nya forskningsvägar

I uppsatsens syfte ingick även att undersöka om det i UD:s material finns något som ger uppslag till vidare forskning. Man skulle kunna förvänta sig att departementets material inte erbjuder några sådana ledtrådar, eftersom alla tidigare uppslag borde vara fullständigt granskade genom de omfattande undersökningar departementet genomfört. Men som antytts ovan jag har funnit två spår, som är värda att följa och som kan ge viktig information.

Det ena spåret ger Thede Palms brev till UD från 1948. Detta har redan lett till ökad kunskap om säkerhetschefens källa, och om vad denna lämnat för information. Sökandet efter sagesmannens identitet pågår med hjälp av Nils-Urban Allard och bör förhoppningsvis sluta med ett positivt resultat.

Ett annat spår som ju UD aldrig följde upp var Elna Gistedts vittnesmål om den frigivne fångens berättelse. Detta är värt att ta upp igen, vilket jag nu gör i min fortsatta forskning. Detta sker också med hjälp av Nils-Urban Allard, som kontaktat ambassaden i Warszawa och bett den att genomföra undersökningar utifrån det underlag vi har tagit fram. Målet är att granska arkiven i fängelserna Mokotow och Pawiak för tiden februari–mars 1948 för sökande efter svenska besättningsmän och Elna Gistedts sagesman.

Denna uppsats har endast behandlat en del av alla de efterforskningar, vittnesmål och berättelser som finns rörande besättningen på M/S Kinnekulle. Arkiven döljer ytterligare många intressanta spår. En fortsatt forskning bör analysera dessa, men den behöver även gå utanför arkiven och studera hur situationen på Östersjön var det aktuella dygnet; om hur en bordning skulle tillgått i det hårda vädret, hur förhållandena varit för besättningen om den inte uppbringats utan gått i livbåten, hur en brand kunnat uppstå på naturligt sätt och andra tekniska frågor.

Men mest intressant är att fullfölja de undersökningar som grundar sig på Elna Gistedts och Thede Palms informationer.

Intressanta forskningsområden beträffande M/S Kinnekulle

1 Omständigheterna kring fyndet av fartyget.

Den första och kanske bästa möjligheten att utröna vad som hänt ombord på fartyget var dagarna efter fyndet av M/S Kinnekulle. En kriminalteknisk undersökning borde ha givit svaret på hur branden ombord uppstått och hur många antändningsställen som fanns, men någon sådan företogs inte. Idag bör brandteknisk expertis konfronteras med befintliga handlingar i hopp om att skapa en bild av händelseförloppet. Vidare bör andra omständigheter ombord analyseras bl.a. frågorna kring besättningsmännens försvunna kläder, packade koffertar och fyndet av kvinnokläder.

2 Utrikesdepartementets material och därmed departementets agerande.

Denna uppsats behandlar en del av UD:s material. Resten av det bör också undersökas för att utröna hur utredningarna genomförts och vilka resultat dessa har givit. Eventuellt kan ju materialet innehålla uppslag till nya efterforskningar.

3 Thunbolagets erfarenheter och uppfattning.

Rederiet var som ägare till fartyget naturligtvis hårt engagerat i Kinnekulleärendet och bör ha viktiga kunskaper för forskningen.

4 Privatpersoners material.

Brev och muntliga utsagor från besättningsmän på M/S Kinnekulle till anhöriga kan utgöra delar i framställningen av en helhetsbild. Befälhavaren Bertil Johanssons hustru *Mary Johansson* har under alla år engagerat sig i efterforskningarna, och 1964 bildades en stiftelse i hennes namn, vilken med juridisk hjälp bedrev egna undersökningar vid sidan av Utrikesdepartementet.

5 Tidningspressens uppgifter.

Fyndet av det övergivna fartyget väckte en enorm uppmärksamhet i tidningspressen, som sedan med stort intresse har följt utvecklingen i fallet. Tidningsmaterialet i sig är ett intressant forskningsobjekt, men det kan även innehålla uppgifter som bidrar till att få fram en helhetsbild.

6 Situationen i den polska hamnstaden Ustka under den aktuella tiden.

Ett led i undersökningen är att finna uppgifter om de förhållanden som rådde i Ustka 1948 och ta reda på huruvida besättningen var med om något anmärkningsvärt där.

7. *Tidigare besättningsmäns erfarenheter av resor med M/S Kinnekulle.*

En pusselbit i helhetsbilden kan utgöras av erfarenheter som tidigare besättningsmän på M/S Kinnekulle gjort i de polska hamnarna. Dessa kan kanske sedan användas vid en trovärdighetskontroll av andra uppgifter.

8. *Förhållandena på Östersjön under den aktuella tiden.*

För att kunna göra bedömningar av vad som hände på havet, är det viktigt att känna till de yttre förhållanden som rådde, bl.a. hur strömmarna skulle kunnat driva fartyget efter det att besättningen lämnat det, och hur livbåten kunnat hamna med kölen upp.

9. *Mina egna efterforskningar.*

Den forskning jag själv bedriver kan leda till en tydligare helhetsbild. Främst samarbetar jag med minister *Nils-Urban Allard* på Utrikesdepartementet. Genom honom når jag vidare till ambassaderna i Warszawa och Moskva, till myndigheterna i Polen och Ryssland, till den svenska underrättelsetjänsten och till SÄPO. Dessutom har jag tagit del av anhörigas material och etablerat kontakter med personer som har viktig information att lämna för min forskning.

Kronologisk uppställning över händelser

Fall nr	Årtal då en händelse blev känd och togs upp	Årtal då samma händelse inträffat	Händelsen behandlas i uppsatsen på sidorna	Beskrivning av händelsen
1	1948	1948	4-7	Kinnekulle bärgas av danska fiskare drivande utan besättning på Östersjön.
2	1948	1948	14-15	Falskt rykte om att besättningsmannen R. Mlodziewski sitter i polskt fängelse.
3	1948	1948	15-18	Underrättelsetjänstens chef T. Palm rapporterar till UD, att han av hemlig källa fått information om ryskt tillfångande av besättningen, som förts till Kaliningrad och därifrån på ryska fartyget General Suworov. (Se fortsättning s. 48-51).
4	1948	1948	18-19	Polsk polis berättar för E. Tuchanowicz, besättningsman på svenskt fartyg i Gdynia, att två svenska båtar prejtats av krigsfartyg, och att besättningen förts till fängelse i Warszawa.
5	1948	1948	19-20	Polsk, frigiven fånge berättar för svenska hjälparbetaren i Warszawa Elna Gistedt (som av rädsla vill vara anonym), att svenska besättningsmän satt fängslade i Warszawa. (Se fortsättning s. 20-25, 51-56)
6	1948	1948	25-26	Falskt påstående om sovjetiska krigsfartyg på kurs mot Kinnekulle.
7	1950	1950	26-28	UD kontakter en tysk kamporganisation mot omänsklighet för bistånd i efterforskningarna. Samverkan upphörde 1954 utan resultat.
8	1953	1952	20	Dansk sjöman hörs om sitt ev.s ammanträffande med svenskar i ett polskt arbetsläger. Resultatlöst.
9	1954	1954	29	Tyska Röda korset engageras under två år i efterforskningarna. Österrikisk f.d. fånge i Lubljankafängelset i Moskva trodde sig ha sett en svensk fånge där, som antogs vara S/S Iwans befälhavare. UD trodde att en förväxling hade skett.
10	1958	1958	30-33	UD besöker R. Mlodziewskis mor och bror i Warszawa. Intressanta uppgifter, men de hade inte hört något från honom, sedan han lämnade Ustka i februari 1948.
10	1964	1964	33	UD besöker ånyo R. Mlodziewskis mor med samma negativa resultat som tidigare. (Se s. 30-33.)
5	1964	1964	22-24	UD får kontakt med Elna Gistedt, som 1948 hörde av en frigiven polsk fånge, att svenska sjömän satt i ett fängelse i Warszawa. (Se s. 19-22 och fortsättning s. 51-56)
11	1964	1961	34-43	Dansk matros påstår sig ha träffat Bertil Johansson som fånge i Riga. UD:s undersökning visar att matrosen inte är trovärdig.
12	1964	1948	43-46	Polsk sjöman berättar för svensk styrman, att han medverkat vid prejning av svenskt fartyg. Besättningen hade tillfångatagits. Styrmannens släkting i Stockholm, en ingenjör som vill vara anonym, informerar en UD-tjänsteman, som av oförklarlig anledning inte agerar.

13	1964	1958	46-47	Anonym, polsk kvinna, bosatt i Sverige, vidarebefordrar sin brors uppgifter om svenska fångar i Polen. Resultatlöst.
5	1966	1948	25	Elna Gistedt berättar för Mary Johansson och P. Vesselov om sitt möte med den frigivne, polske fången. (Se s. 19-24)
3	1997	1948	48	Den svensk-ryska kommissionen diskuterar uppgiften i en PM på UD om att Kinnekulles besättning bortförts från Polen till Kaliningrad och därifrån med fyskt fartyg. Ursprunget till uppgiften är okänd. (Se s. 15-18, fortsättning, s. 48-51.)
5	1998	1948	51-56	Elna Gistedts uppgifter (se s. 19-25) aktualiseras. Försök att få granska arkiven i polska fångelser pågår.
3	1999	1948	48-51	Informationen om bortförandet från Kaliningrad klarläggs. Underrättelsetjänstens chef T. Palm hade informerat UD. Brevet med uppgifterna hittas hos MUST, men sagesmannen är endast benämnd med koden R 98. Identifieringsarbete pågår.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckt material

Landsarkivet i Göteborg

Rådhusrätten i Lidköping – Domstolsärenden 1948-1952, G III:1
M/S Kinnekulles sjöförklaring

Mary Johansson, Hjärtum

Korrespondens och tidningsurklipp

Riksarkivet, Stockholm

Kommerskollegiets arkiv, Sjöfartsbyrån administrativa sektion
Rapport från Kommerskollegiets sjötekniske konsult
Delar av M/S Kinnekulles sjöförklaring

Stiftelsen för Mary Johanssons fond, Hjärtum

Efterforskningshandlingar inom och utom Sverige

Thunbolaget, Lidköping

Tidningsurklipp

Utrikesdepartementet, Stockholm

Dossier: Kinnekulle UD R 19 D/544

Litteratur

Fredh, Terje (1984)

Kinnekulle och andra myter

Granlund, Sven m.fl. (1951)

Svenska seglare och motorseglare

Gyllin, Yngve (1953)

Över gränser och oceaner

Gistedt, Elna (1946)

Från operett till tragedi

Wallberg, Evabritta (1999)

Thede Palm. Några studier till T-kontorets historia

Personregister

- Alander, ambassadråd i Warszawa, 47
Albinsson, A.G.M., befälhavare på M/S Dick, 42
Allard, Nils-Urban, minister på UD, 8, 10, 48, 51f, 58-60, 62
Ambros, Erhard, påstådd tysk flykting, 41
Andersen, Holger Gunnar, dansk fiskare, 4
Andersson, Alfred, befälhavare på S/S Iwan, 29
Andersson, Erik, styrman på M/S Blåfell, 26
Andersson, Erik Alvi, påstådd fånge i Sovjetunionen, 29
Andersson, Torsten Vilhelm, tredjestyrman på S/S Harö, 39-41
Antonsson, Johannes, skeppsredare för Rederi AB Kinnekulle, 6
Axman, Folke, kriminalass. i Stockholm, 39
Backman, Daniel, 1:e arkivarie på UD, 8, 56
Barck-Holst, Ulf, byråchef på UD, 21f, 26f
Blending, René, generalkonsul i Berlin, 27
Berg, E., kriminalass., i Malmö, 40
Bergendahl, T., byråchef på UD, 20 f, 26
Börjesson, Finn, UD-tjänsteman, 34
Christensen, Ernst, dansk fiskare, 5 f
Christensen, Knud, dansk fiskare, 5
Chrustjov, Nikita, sovjetisk regeringschef, 10, 22, 42
Churchill, Winston, engelsk premiärmin., 4
Dahlman, utrikesråd på UD, 20
De Geer, L., chargé d'affaires i Warszawa, 27 f
Eng, generalkonsul i Berlin, 26
Engfeldt, Jan, Sydsvenska Dagbladets reporter i Warszawa, 19-23, 57
Engzell, Gösta, utrikesråd på UD, 16, 21 f, 26
Eriksson, Irma, Gdynia, gift med följ. 51
Eriksson, M., stewart på S/S Iwan, 51
Erlander, Tage, statsminister, 42
Erro, Ralf, vicekonsul i Gdansk, 16-18, 30, 57
Fernebrant, Å., kriminalass., i Malmö, 40
Fischer, Gert, dansk fiskare, 5
Fredh, Terje, sjöfartshistorisk författare, 9, 65
Fredriksson, Berndt, departementsråd på UD, 8, 49
Gistedt, Elna, operettsångerska, hjälparbetare i Warszawa, 23 f, 51-60, 63-65
Gottlieb, Roland, österrikisk diplomat, fånge i Sovjetunionen, 27
Gottlieb, Ruth, maka till R. Gottlieb, 27
Grafström, Sven, utrikesråd på UD, 15, 48, 50
Granlund, Sven, författare, 6, 65
Grosz, polsk minister, 20
Gyllin, Yngve, författare, 9, 65
Göransson, Krister, ambassadör, 48, 58
Hamilton, Gustav., ambassadsekr., i Warszawa, 31-33, 58
Hansen, Svend, dansk skeppare, 41
Hansson, Algot, jungman på M/S Kinnekulle, 6
von Hartmansdorff, August, byråchef på UD, 19, 45
Hedström, Karl Olof, reporter för Stockholmstidningen, 24, 54
Hellners, Vidar, chef för rättavdelningen UD, 14 f, 18, 43-47
Henriksson, Gustav, fader till Sixten Henriksson, 25
Henriksson, Sixten, styrman på M/S Kinnekulle, 6, 14, 25, 51
Henriksson, Stig, bror till Sixten Henriksson, ordf för stiftelsen Mary Johanssons fond, 14, 43
Högstedt, C.F., ambassadråd i Ottawa, 45
Jelnicka, Margit, översättare vid ambassaden i Warszawa, 31, 33
Jensen, Valdemar, dansk fiskare, 4
Johansson, Annie, Örkelljunga, mor till jungman Erik Johansson på M/S Kinnekulle, 14
Johansson, Bertil, befälhavare på M/S Kinnekulle, 6, 9, 14 f, 21, 22, 34 f, 37, 40, 43, 58, 60 f
Johansson, Erik, jungman på M/S Kinnekulle, 6, 14
Johansson, Evald, bror till Bertil Johansson, 14 f, 22, 34 f, 37, 44
Johansson, Mary, maka till Bertil Johansson, 9, 14, 16, 20-22, 24-34, 43, 45,

- 50-55, 57 f, 61
- Jørgensen, direktör SJ, 27
- Karlsson, Åke, lättmatros, 6
- Kellberg, Love, chef för UD:s rättsavdeln., 23-25, 32 f, 41, 44 f
- Cson Kjellberg, J., konsulatet i Gdansk, 13
- Kronvall, legationsråd, ambassadör i Warszawa, 20, 33
- Källsson, Helge, skeppsredare, 9
- Lellki, Arne, konsul i Gdansk, 7, 13 f, 21, 28, 57
- Lundquist, Artur, riksdagsman, 21
- Lwowian, Kolo, ordf i en polsk-svensk förening, 54
- Malmberg, Rolf, attaché i Berlin, 28 f
- Marz, Åke, kriminalass. i Göteborg, 35, 38 f
- Matylla, chefsrådgivare åt polske ministern Palubicke, 52
- Mlodziewska, Nadzieja, mor till Ryszard Mlodziewski, 31-33, 63
- Mlodziewski, Marian, bror till Ryszard Mlodziewski, 31-33, 63
- Mlodziewski, Ryszard, polsk jungman på M/S Kinnekulle, 6, 14, 16 f, 19, 30-32, 58, 63
- Myrsten, L., tjänsteman på UD, 45
- Nielsen, Harald, dansk fiskare, 5
- Nilsson, Karl, skeppshandlare, 27, 49
- Nilsson, S.O.K., befälhavare på M/S Marcia, 13
- Nilsson, Torsten, utrikesminister, 33, 42
- Noreén, Stefan, ambassadör i Warszawa, 51 f
- Notsand, Kurt Wilhelm, befälhavare på M/S Harö, 39-41
- Nyberg, Jan, ambassadråd, 52 f
- Offrell, Olof, extra tjänsteman på UD, 45
- Olsen, Frede, dansk fiskare, 5
- Olsen, Harald, dansk fiskare, 5 f
- Olsen Henry, dansk fiskare, 5 f
- von Otter, Göran, byråchef på UD, 16 30f
- Palm, Thede, chef för militära underrättelsetjänsten, 8, 17-18, 48-50, 57-60, 63, 65
- Palubicke, polsk säkerhetsminister, 51
- Petersén, Carl-Henrik, chef för UD:s juridiska byrå, 27
- Petersson, Ebert, befälhavare på M/S Blåfäll, 26
- Pettersson, Hillevi, syster till Sixten Henriksson, 25
- Petrén, Sture, utrikesråd på UD, 21
- Pontén, Anders, reporter för Expressen, 22, 46
- Rading, Lennart, kriminalass. i Stockholm, 39
- Reuterskiöld, G, ambassadör i Warszawa, 17, 30
- Russ, Alexander, Österrike, f.d. rysk fånge, 29
- Schyberger, K., statspolis, 24
- Simonsen, Christian, dansk fiskare, 4 f
- Sohlman, Rolf, ambassadör i Moskva, 12
- Stackling, Curt, kriminalkonstapel i Norrköping, 18
- Stark, Sven, sjökaptan, 25
- Svensson, Lennart, redaktör på GT, 34 f
- Svensson, Marta, bekant med Karl Nilsson, 49
- Thorvandt, Axel, kriminalass. i Göteborg, 35
- Tokarzewski, Stanislaw, polsk redaktör i Stockholm för Glos Lwowa, 49-51
- Tuchanowicz, Edmund, polsk sjöman, 18 f, 59, 63
- Törnberg, redaktör på DN, 25
- Wallberg, Evabritta, Krigsarkivet, författare, 8, 65
- Vesselov, Pavel, juridiskt ombud för Mary Johanssons fond, 9, 22 f, 24 f, 32, 45, 51, 53, 57, 64,
- Westerberg, ambassadråd i Köpenhamn, 41
- Westerberg, Nils, skeppsredare, 26
- Westerström, pastor i Polen, 30
- Westring, Claes, envoyé i Warszawa, 12, 16, 19 f,
- Vinge, Per Gunnar, polisintendent, 23
- Wiström, Johan, kock på M/S Kinnekulle, 6
- Wnek, Josef, polsk löjtnant, 49-51
- Wojciechowski, polsk fånge, 23, 52, 55
- Wzykowski, polsk fånge, 51
- Wyzykowski, polsk fånge, 53-55
- Zedlinski, god vän med Josef Wnek, 49 f
- Ödesjö, Elmer, poliskommisare i Trollhättan, 15, 34
- Österlind, Börje, kanslisekreterare på UD, 28 f